

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის სპეციალ. ფონდები
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

ქსე, ინტერბანკი და პედაგ. კულტურის ინსტიტუტი ქვე. 5, შატაშის ქვე,
Ин-т языка, истории и культуры им. акад. Н. Я. Марра

მ ა ს ე ლ ე ბ ი

სპეციალური და პედაგოგიის ინსტიტუტის

МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КAVKAZA

1939

საბჭოთა III ნომერი

თბილისი

1940

სსსრ მეცნიერებათა აკადემიის საქართვე. ფილიალი
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

ქნის, ისტორიისა და მაცერ. კულტურის ინსტიტუტი აკად. ნ. შატოვა ხას.
Ин-т языка, истории и матер. культуры им. акад. Н. Я. Марра

9(05)
2-369

1939
2

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

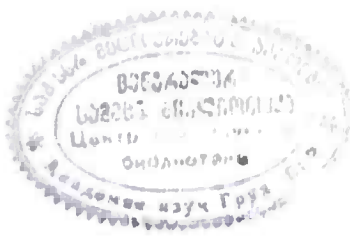
МАТЕРИАЛЫ

ПО ИСТОРИИ ГРУЗИИ И КАВКАЗА

1939

გაზეთი III ВЫПУСК

P-12039

თბილისი

1939

ახ. ლაღ-ბაგახიძე

გეომეტრიკა ნებისმიერი

ავტორისთვის

9. IV. 1940

სიამონ ჯანაშია

ბ ი ლ რ ბ ი შ ა რ ჯ ა ნ ი ა შ

ნარკვევი აუხაბეთისა და სამეგრელოს
კულტურული ისტორიიდან

დაიბეჭდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით

თავმჯდომარე აკად. ნ. მუსხელიშვილი

ბეჭდვითი პრეტ. ს. ჯანაშია

გ. შარვაშიძე ძე იყო აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრისა და მისი პოლიტიკური მხარდობა დასაყენილია აფხაზეთის პოლიტიკურ ისტორიასთან წარსულ საუკუნეში: სამთავროს გაუქმებასა და იმ მომდევნო ამბებს, რომლებშიაც მონაწილეობა მიიღო გიორგიმ, კარდინალური მნიშვნელობა ჰქონდათ მისი პირადი ცხოვრებისათვის. ამიტომ აქ უნებლიეთ უნდა შევეხეთ, მოკლედ მაინც, მეფის რუსეთის მფლობელობის დაშვარების ისტორიას აფხაზეთის სამთავროში.

ჯერ კიდევ გიორგის პაპის მამამ, ქელაიშ-აჰმედ-ბეგმა, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, იმ პოლიტიკური პირობების გამო, რომლებშიაც მას უნდებოდა მოქმედება, გამოიჩინა მიდრეკილება თავისი სამთავროსათვის რუსეთის მფარველობის მოპოებისადმი. ეს პოლიტიკური კომბინაცია ეთანხმებოდა რუსეთის ზრახვებსაც. რუსეთს ამ დროს უკვე სამეგრელოშიაც ჰქონდა ფეხი ჩადგმული, და მეზობელი მხარის შექმნისათვის იმპერატორის მთავრობა მხოლოდ ხელსაყრელ მომენტს ეძიებდა. ამ ტენდენციებმა ბოლოს იურიდიკული გამოხატულება ჰპოვეს საინვესტიტურო სიგელში, რომელიც ალექსანდრე I-მა დაამტკიცა 1810 წ. თებერვლის 17-ს აფხაზეთის მთავრის, ქელაიშ-ბეგის შვილის, საფარ-ალი-ბეგის (ქრისტიანობაში—გიორგი) სახელზე. ამერიდან აფხაზეთი აღიარებდა რუსეთის უზენაეს ხელმწიფებას, ხოლო ქვეყნის შინაური მმართველობა რჩებოდა მთავრის ხელში. საფარ-ბეგის მემკვიდრე იყვნენ: ჯერ მისი უფროსი ვაჟი დიმიტრი, ხოლო შემდეგ (1823 წლიდან) დიმიტრის ძმა მიხეილი (ჰამუთ-ბეგი). მიხეილსა და რუსის მთავრობას შორის თანხმობა დიდხანს არ დარღვეულა. აფხაზეთში ჩაყენებული იყო რუსის გარნიზონები, რომელთა საშუალებითაც კავკასიის მთავარმმართველობა ერთგვარ კონტროლს უწყევდა მთავარს. ამავე დროს აფხაზეთი გადაქცეულ იქნა ერთ-ერთ ბაზად დასავლეთ კავკასიის თავისუფლებებისათვის მებრძოლი ტომების წინააღმდეგ სამოქმედოდ. მაგრამ თავდაპირველი თანხმობა მთავრობასა და მიხეილს შორის გარეგნული იყო. რუსული სამხედრო-ფეოდალური იმპერიალიზმი ეძებდა მხოლოდ შესაფერ პირობებსა და კეთილსახიერ საბაზს აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმებისათვის. ასეთი აქტი ლოგიკურად უნდა გამოსულიყო ამ იმპერიალიზმის საერთო პოლიტიკიდან. აფხაზეთის მიმართ კიდევ მეფის რუსეთის მთავრობას ჰქონდა სპეციალური გეგმები, რომელთა

1 ნაწილობრივ მოხსენდა გ. შარვაშიძის გარდაცვალების მეათე წლისთავზე საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას 1928 წ. XII 28-ს (ზგ. კრ. ოქმი № 272).

განხორციელებისათვის აფხაზეთის მთავრის ხელისუფლების არსებობა დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენდა. ასე, მაგალითად, განზრახული იყო შავი ზღვის მთელ აღმოსავლეთ სანაპიროზე რუსული მოსახლეობის გაჩენა. 1864 წ., როცა დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ, მეფის ნაცვალმა კავკასიაში, აღძრა საკითხი აფხ. სამთავროს გაუქმების შესახებ, იგი სწერდა პეტერბურგს რომ ასეთი ღონისძიების მიღება საჭიროა იმისათვის, რათა შესრულებულ იქნას უმაღლესი მთავრობის მიერ მოწონებული განზრახვა ყაზახთა სტანიცების მოწყობის თაობაზე შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ყუბანის შესართავიდან მდ. ბზიფამდე. მეფის ნაცვლის მიერ ამასთანავე წარდგენილი პრაქტიკული გეგმის მეოთხე მუხლში კვითხულობთ: „თუ თავისუფალი მიწების რაოდენობა ამის საშუალებას მოგვცემს, — დასახლებულ იქნან ყაზახ-რუსები ნაპირის გასწვრივ ინგურის შესართავამდე; გზიფის ხეობის [ყაზახებისავე] მოსახლეობასთან ერთად მათ შეიძლება აფხაზეთის ყაზახთა „ვოისკო“ შეადგინონ“...¹ მაგრამ თუ თავისუფალი მიწები არ არსებობდა, შეიძლებოდა დასახლებული ადგილების გათავისუფლება მათი ნაშდვილი პატრონებისაგან. ამისთვის რეალური წინადადებები მზად ჰქონდა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს თავ. სვიატოპოლკ-მირსკის, რომელიც, როგორც ჩანს, ადრევე ზიარებული ყოფილა „Абхазское казачье войско“-ს პროექტს. იგი ამის შესახებ მთავარ შტაბს სწერდა: „დუ აფხაზების ნაწილი [სამთავროს გაუქმების შემდეგ] მოისურვებს ოსმალეთში გადასახლებას, შე ვფიქრობ რომ ჩვენ ამას ხელი არ უნდა შეგუშალოთ“². ამას გარდა, „თუ შევიძენდით მთავრის კერძო მანულებს,

¹ „В виду близкого осуществления Высочайше одобренных предположений о заселении казачьими станицами Восточного берега Черного моря от устья Кубани до р. Бзыби, представляется необходимость решить вопрос о будущем положении Владетеля Абхазского [იმგვარად, რომ გაუქმებული იქნას მთავრის უფლებები]“. „Если количество свободных земель позволит — то водворить вдоль берега до устья Ингура казачьи поселения, которые вместе с поселениями по р. Бзыби, могли бы составить Абхазское казачье войско под управлением Начальника Абхазского Военного отдела“. საქ. ცენტრარქივი: განსაკუთრებული მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 48 [ქვემოთ ყველგან = საქმე № 48], ფფ. 41—47; შდრ. Семен Эсады, Историческая записка об управлении Кавказом, т. I, Тфл. 1907 [ქვემოთ ყველგან = ესაძე], გვ. 220.

² „Если часть абхазцев возымеет намерение удалиться в Турцию, то полагаю, что этому препятствовать не следует“. მირსკის წერილი გენ. კარცოვს, 27 ივნ. 1864 წ. საქმე № 48, ფ. 96 ბ. დედანი.—მკითხველისთვის გასაგებია, იმპერიალისტების ამ ეზოპურ ენას თუ რა უნდა უდრიდეს სინამდვილეში. „ხელის არ შეშლა“ ხელის შეწყობას ჰგულისხმობდა.

რომლებიც მეტად ვრცელია და მნიშვნელოვანი, ჩვენ ეხლავე შეგვეძლო შევსდგომოდით აფხაზეთის კოლონიზაციის ყახან-რუსების საშუალებით¹. ყუბანის ოლქსა და ქუთაისის საგენერალგუბერნატოროს შორის საზღვრად უნდა მიჩნეულ იქნას გავრის ქედი: „ერთი მთავარ საფუძველთაგანი ამისთვის ის არის რომ თუ ჩვენ ხელთ იქნება ცარიელი ადგილები ბზიფის ორსავე მხარეს, ჩვენ შევძლებთ იქ საძირკველი ჩაუყაროთ რუსულ მოსახლეობას აფხაზეთში“². ცნობილია რომ ამ გეგმის უმნიშვნელოვანესი ნაწილი იმპერიალისტებმა განახორციელეს კიდევაც: შავი ზღვის სანაპირო ხაზზე აფხაზეთი მოსახლეობა განადგურებულ იქნა, მისი მამაპაპეული მიწა-წყალი დაუთრგდა რუსს მსხვილსა და წვრილ მოხლეგებს და ქვეყნის შუაგულ თემებშიც კი შეიქნა მნიშვნელოვანი კომპაქტური მოსახლეობა უცხოელი კოლონისტებისა³.

მეორე მხრით, მიხელიც ჰგრძნობდა რომ მისი მომავალი ბეწვზე ეკიდა და ნერვიულობდა. გარდა ამისა, მთავრის უკმაყოფილების განსაკუთრებულ წყაროს წარმოადგენდა სამურზაყანოს საკითხი. კავკასიის უმაღლესმა ხელისუფლებამ ეს მხარე მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდანვე დადიანთა სამფლობელოს მიათვალა, მაშინ როცა შარვაშიძეებმა სამურზაყანოს უყურებდნენ, როგორც აფხაზეთის ნა-

¹ „Приобрет частные имения Владетеля весьма обширные и значительные, мы бы могли сейчас приступить к колонизации предполагаемого Абхазского казачьего Войска“. იქვე, ფ. 100.

² „...Владея пустыми пространствами по обоим берегам Бзыби, можно будет положить там начало Русского народонаселения в Абхазии“, გენ. შირსკის წერილი გენ. კარცოვს, 6 ივნ. 1864 წ., საქმე № 48, ფფ. 72—77. დედანი. ამ საზღვრის შესახებ მსგავსი აზრისა იყრ მეფის ნაცვალიც, საქმე № 48, „Записка... о положении Абхазии“, ფფ. 41—47.

³ ეს ფაქტი უკვე იმ დროს აღვლევდა ქართველ საზოგადოებას. გრიგოლ ორბელიანი სწერდა მაგ. ლევან მელიქოვს 1878 წ. 5 სექტ.: „დიდად მეშინიან, რომ აჭარაში არ დაფუძნონ ჩვენი მიროვოს სულები და არ აღჩნდეს ანაღს შეუჩვეველს ხალხში მუფუება ჩინოენიკობისა, როგორც აფხაზეთში, სადაც დაამტკიცეს რომ მიწა ეკუთვნის გუშინდელს იქ შესულს ხაზინას და არა იმ ხალხსა, რომელიცა იქა მკვიდრობს ნოეს დაბადებიდამ“. ი. მეფეარგია, ცხოვრება და ღვაწლი გრიგოლ ორბელიანისა, ქუბნ. „მოამბე“, 1904, წ. VI, გვ. 47. 1880 წ. ნოემბერში პოეტი ისევ უბრუნდება ამ საგანს: „...ჩვენი მმართველობისაგან გარბიან ყველა ერები: დიდი ხანია რაც ყირიმი დაცარიელდა, აფხაზეთი აგრეთვე, დაიცალა ყარსის ოლქი; ეხლა ჯგერი მიდგა აჭარაზე“ (წერილი ბარბ. ორბელიანს), იხ., გვ. 48.—1881 წელსაც თბილისში გავრცელებულს ხმას რომ რუსის მთავრობას განზრახვა აქვს ასი ათასი ყახაზი დაასახლოს აფხაზეთში, შემფოთება გამოუწვევია საზოგადოებაში. ილია ჭყონია, „ჩემი დღე და სიფელი“, ქუბნ. „მნათობი“, 1928, № 8—9, გვ. 223.

წილსა და თავის კუთვნილებას. ამან ჩამოავდო შეუნელებელი მტრობა ორსავე სამთავრო სახლს შორის. სწორედ ამავე გარემოების წყალობით ხშირად იბადებოდა გაუგებრობა მიხეილსა და მთავრობას შორისაც. ასე, მაგ., თუმცა 1840 წ. სამურსაყ. ნო ჩამოართვეს დადიანებსაც და იქ უშუალო რუსული მმართველობა დამყარდა, — მიხეილი მაიც დაუკმაყოფილებელი დარჩა. პირიქით, დადიანის მიერ მთავრობისგან სამურსაყანოსთვის საზღაურის მიღებამ იმდენად შეურაცხყოფა აფხაზეთის მთავარი რომ მან, ზოგიერთ სხვა ფაქტის ზეგავლენითაც, თავისი პროტესტი სამთავრო უფლებებზე უარისთქმით გამოხატა. სიტყვიერი განცხადებების შემდეგ ამის თაობაზე (ესაძე, გვ. 134), მან 1847 წ. ნოემბრის 10-ს წერილობით მოახსენა თავისი სურვილი მეფის ნაცვალს: მიხეილი ითხოვდა, გაეთავისუფლებინათ იგი აფხაზეთის მმართველობისაგან და სამაგიეროდ მიეცათ მისთვის მამული იმერეთში¹. ამ ამბავმა კავკასიის უმაღლესი ხელისუფლება ძალიან შეაშფოთა, ვინაიდან მას იმყამად სრულებით არ შეეძლო საკუთარი საშუალებით მოეწყო აფხაზეთისათვის. მეფის ნაცვალმა, თავ. ვორონცოვმა, მაშინვე პასუხი აფრინა, რომელშიაც მთელი ენერგიით არწმუნებდა მიხეილს, ხელი აედო თავის განზრახვაზე. „თქვენ გინდათ უარი სთქვათ ისეთს უფლებასა, ხელისუფლებასა და მოვალეობებზე, რომელნიც ღმერთმა დაგაკისრათ და რომელნიც ნაკურთხი არიან ჟამთა სიგრძისა, სახელგანთქმული გვარიშვილებისა, წინაპართა სიქველისა, საკუთარი დამსახურებისა და ერის მადლიერების ძალით... იფიქრეთ, რომ თქვენი შთამომავლობა თქვენს აზრს არ გაიზიარებს, მისთვის სამძიმო არ იქნება ეს მაღალი წოდება, და თქვენს სასწენებელსაც კი შეიძულებს, რადგანაც თქვენს მემკვიდრეებს უსაფუძვლოდ წაართვით მთელი მათი საცხოვრებელი“-ო, სწერდა ვორონცოვი შარვაშიძეს. თანაც აშინებდა, საზღაურის იმედი ნუ გექნებაო². მართლაც, ეს საქმე მიყუჩდა.

მაგრამ დიდი დრო არ იყო საჭირო იმისთვის რომ რუსის მთავრობას დაჰვიწყებოდა აფხაზეთის მთავრის ხელისუფლების არსებობის ყველა ეს საბატიო მოტივი, მკვერმეტყველებით აღწერილი თავ. ვორონცოვის მიერ. სამთავროს ავტონომიის ბედი დამოკიდებული იყო რუსეთის საქმეების საერთო მდგომარეობაზე კავკასიაში. პირველად საკითხი აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმების შესახებ აღძრა

¹ საქ. ცენტრარქივი, განსაკ. მნიშვნ. საქმ. ფ., საქმე № 38: „Документы Задания Владетеля Абхазии“... ფფ. 1—2 (დედანი). ესაძე, გვ. 135.

² საქმე № 38, ფფ. 5—9; ესაძე, გვ. 135—137.

აფხაზეთის უკანასკნელი მთავარი
მიხეილ (კამუთ-ბეგ) შავაშვიდი

მთავარმმართველმა გენ. მურავიოვმა 1855 წ.: მისი აზრით, მიხეილი გადაყენებული უნდა ყოფილიყო მმართველობისაგან და გაგზავნილიყო რომელსამე შორეულ გუბერნიაში¹. საბაბად წარმოდგენილი იყო მიხეილის „ღალატი“ რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს 1853—1856 წწ. ოფიციალური დოკუმენტებიდანაც კი ჩანს რომ ეს „ღალატი“ შეთხზული ამბავია. პირიქით, ამ ომის დროს მიხეილმა დიდი დახმარება გაუწია რუსის სარდლობას: დიმ. ყიფიანის აზრით, რუსის ჯარები ვერ გამოვიდოდნენ აფხაზეთიდან (როცა მათ ომის დაწყებისას სამეგრელოში დაიხიეს), მიხეილს რომ არ გამოეყვანა ისინი². იმავე ყიფიანის ცნობით, მიხეილმა რუსის მხედრობის სასარგებლოდ შესწირა ყოველწლიურად 20.000 მანეთი ომის მთელი დროის განმავლობაში³ (სხვა ოფიციალური წყაროები უჩვენებენ 12.000 მან. საბაბოს შემოსავალს, კონკრეტულად დაუსახელებელს „სხვა თანხებთან ერთად“⁴). იმპ. ნიკოლოზ პავლესძემ აჩუქა მიხეილს ე. წ. „არენდა“ 10.000 მან. რაოდენობით წლიურად, 24 წლის განმავლობაში, იმიტომ რომ მიხეილმა უარყო უმალღესი პორტის მნიშვნელოვანი წინადადება, რომელიც მან მიიღო ამ ომის დროს და რომლის მიხედვითაც იგი ინიშნებოდა ოსმალეთის ჯარის ყველა კორპუსის მთავარსარდლად აზიასა და კავკასიაში, მისი შავი ზღვის მთელი ზღვოსავლეთ სანაპიროს მფლობელად აღიარებით ნიკოლაევსკიდან (ნატანების შესართავთან) ანათამდე. მიხეილმა ელჩებისა და დაახლოებულ პირთა თანადასწრებით ფეხქვეშ გასთელა სულთნის ფირმანი, რომელშიაც გამოცხადებული იყო ეს წინადადება⁵. რუსის ჯარებთან ერთად მიხეილმა სამეგრელოში გადმოიყვანა საკუთარი ოჯახიც, რომელმაც ეს მგზავრობა საშინელ პირობებში შეასრულა. შემდეგ, თუმცა მიხეილი იძულებული იყო აფხაზეთში დაბრუნებულიყო (1855 წლის თიბათვეში), იმიტომ რომ თავისი მტრების ინტრიგების წყალობით თავს დამცირებულად და შეურაცხყოფილად ჰგრძნობდა.

¹ Отношение ген. Муравьева к ген. Сухожанету, от 12 июня 1856 г., АКАК, XI, 54.

² დ. ყიფიანს (ცნობილ მოღვაწეს) მინდობილი ჰქონდა უმალღესი მთავრობის მიერ მიხ. მარავაშვიტის დაღატაკის გამოძიება, რაიცა მან შეასრულა 1855 წ. საქტემბერში. იხ. მისი მოხსენება: საქ. ცენტრარქივი, განსაკ. საქმ. ფ., საქმე № 42, ფფ. 103—140. შდრ. ეს აძე, გვ. 147 შემდ.

³ საქმე № 42, ფ. 105.

⁴ АКАК, XI, 949.

⁵ Записка статс-секретаря В. Буткова (შედგენილი 1864 წ. მეფის ბრძანებით), საქმე № 48, ფფ. 52—68.

მაგრამ მას არაფერი ჩაუდენია, რაც რუსებისადმი თუნდ მცირედის მტრობის მანიჭენებელი ყოფილიყო. ეს დაუმოწმებია შავი ზღვის სანაპიროზე მოქმედი რუსის ჯარის სარდალს გენ. მუხრანსკის¹. პირიქით, მიხეილი ამის შემდეგაც განაგრძობდა რუსის მხედრობის სასარგებლო საქმიანობას.

არსებითად, მთავრის ერთგულება-ორგულობას, რა თქმა უნდა, არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა სამთავროს არსებობის საკითხისათვის. დადიანებმა, თუმცა მათ, ყველა, ოფიციალური დოკუმენტის მიხედვით, არასოდეს არავითარი არალოიალური აქტი რუსებისადმი არ გამოუჩენიათ, თავისი უფლებები ფაქტიურად შარვაშიძეებზე შვიდი წლით ადრე დაკარგეს.

მურავიოვის წადილი უემქველია განხორციელდებოდა რომ დასავლეთი კავკასია ამ დროს საესეებით დამორჩილებელი ყოფილიყო. მაგრამ ვინაიდან ამ ფრონტზე ბოძოლა ჯერ კიდევ წარმოებდა, მურავიოვის წინადადება და შუამდგომლობა უადგილოდ იქმნა მიჩნეული: მეფემ არ სცნო აფხაზეთის მთავრის დალატი დამტკიცებულად და საქმე უშედეგოდ დარჩა. სამაგიეროდ, საკმარისი იყო რუსეთის იმპერიალისტებს თავისუფლებისათვის მებრძოლი კავკასიელი ტომების წინააღმდეგობა საბოლოოდ დაეთრგუნათ რომ აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმების საკითხი უკვე გადაუდებლად დასმულიყო. ეს მოხდა 1864 წელს, იმ წელიწადს, რომელიც რუსულს ოფიციალურ ისტორიაში კავკასიის სრული დამონების თარიღად ითვლება. ჰსურდათ რომ მიხეილს ეტვირთა რუსის მთავრობისათვის უხერხულობის თავიდან აცდენა და თვითონ ეფხოვა თავისი უფლებებისაგან „განთავისუფლება“. მიხეილმა სცადა ბრძოლა და რაკი დააწმუნდა მთავრობის გადაწყვეტილების უცვლელობაში, კატეგორიულად განაცხადა რომ მისი სურვილია სიკვდილამდე ჰმართოს აფხაზეთი, მაგრამ ეხლა ურჩობას არ აპირებს და მოითხოვს მხოლოდ სათანადო საზღაურს და აგრეთვე აფხაზეთში ცხოვრების ნებართვას².

¹ ყიფიანის მოხსენება, საქმე № 42, ფ. 109 ბ. იხ. აგრეთვე იქვე, ფ. 122 (მიხეილს მოუწერია აფხაზეთიდან სამეგრელოში თავის ცოლისთვის საიდუმლოდ და ეს წერილი რუსებს ჩაჭვარდნიათ ხელში; „აქ ომერ-ფაშას ელიან, მაგრამ იმედი მაქვს, რომ აქ ჯარი ვერ შეკრიბოს“), ფფ. 173—178. შდრ. აგრეთვე იმავე ფონდის საქმე № 36, ფ. 6 ხ და სხვ.

² „Записка по делам Абхазии“ Кут. ген.-губ. кн. Святополк-Мирского 14 июня. 1864 г. საქმე № 48, ფფ. 78—82. ეს აქც, გვ. 223.

განსაკუთრებით აშინებდა მიხეილს რუსეთში გადასახლება (განზრახული იყო ყოფილ მთავარს ან პეტერბურგს ეცხოვრა, ან მოსკოვში)¹. მიხეილის მდგომარეობას ის გარემოება ამძიმებდა რომ 1857 წლიდან ის განუწყვეტლივ ავადმყოფობდა² (ამ წინს განმკლბაში ის მუდმივ აქიმობდა საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიის კურორტებზე, 1860 წელს-კი სახლგარეგანეთაც იყო სამკურნალოდ³), ხოლო იმჟამად მწოლიარე იყო.

რაკი მთავრობამ არაოფიციალური მოლაპარაკების გზით ვერ დაიყოლია მიხეილი თავის სურვილზე სავსებით, მას განსაკუთრებული რესკრიპტით გამოუცხადეს რომ იმპერატორმა ინება აფხაზეთის მთავრის თავის მოვალეობათაგან განთავისუფლება და რომ მიხეილმა უთუოდ უნდა დასტოვოს აფხაზეთის ტერიტორია. უკანასკნელი მოთხოვნილება, მეტად სამძიმო ლოგინად მდებარე მოხუცი-სათვის, უცვლელი დარჩა მაშინაც კი, როცა მიხეილმა, რუსის მთავრობისათვის სრულიად მოულოდნელად, თვითონ გამოუცხადა, თავისი ადმინისტრაციის საშუალებით, აფხაზეთის მოსახლეობას რუსული მმართველობის დამყარება სამთავროში და ამრიგად სრულიად უინციდენტოდ ჩაატარა აქტი, რომლის განხორციელება დიდ სიძნელესთან, თუ ამზოხებასთან არა, დაკავშირებულია მიაჩნდათ კავკასიის მთავრობის უმაღლეს წრეებში.

ამ სისასტიკემ უკიდურესად შეურაცხველი და აღაშფოთა მიხეილი, რომელსაც თავისი გრძნობები არ დაუმალავს ქუთაისის გენ.-გუბერნატორის მირსკისათვის, როცა ამ უკანასკნელმა ინახულა ტყვარჩელის სამკურნალო წყლებზე მყოფი ავადმყოფი მთავარი. მიხეილმა კიდევ ერთხელ გამოუცხადა მას თავისი სურვილი: ნება მიეცათ მისთვის დარჩენილყოფა აფხაზეთში, ან არა და—ეცხოვრა ზამთრობით ქუთაისში, ზაფხულობით კი—რაჭაში; თუ ესეც შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა, მაშინ მიეცათ მისთვის პასპორტი იერუსალიმში წასასვლელად რომ იქ დაეღია თავისი დღიანი. „წინააღმდეგ შემთხვევაში.

¹ „Записка [вел. кн. нам. Кавк.] по вопросу об удалении кн. М. Ш.-дзе, с потомством, от владения Абхазиею“, საქმე № 48, ფუ. 138—155, 1864 წ. ნოვბ. განსაკუთრებით ეწინა მიხეილს „...быть сосланным на жительство вне Кавказа на север, что в самом деле было бы для него пагубно“ (ფ. 152 b).

² საქმე № 48, ფ. 21, იქვე, ფ. 195—195. ერთი ცნობით, მიხეილს „ქვის ავადმყოფობა“ სჭირდა, II. Из записок Кавк. туриста, газ. „Кавказ“, 1857 г. № 45.

³ მიხ. შარვაშიძის წერილი კარცოვს, 1864 წ. მაისის 31. საქმე № 48, ფუ. 79—71.

შეგიძლიათ წამართიოთ აქიდან ძალით და დაე მთელმა ქვეყანამ ნახოს თქვენი უსამართლობა და სისასტიკე“¹.

ამავე ხანებში უნდა მიემართა მიხეილს ოსმალეთის მთავრობისათვის რომ გამოეგზავნათ მისთვის გემი, რომელიც მას კონსტანტინოპოლში წაიყვანდა. როცა ეს ამბავი გამოაშკარავდა და გზადაგზა ხელოვნურად გაზვიადდა, მიხეილს ახალი სახელმწიფოებრივი ღალატი დაჰპრალდა და ქუთაისის გენ.-გუბერნატორის მიერ ბრძანება იქნა გაცემული ძალით გაეყვანათ აფხაზეთიდან მთავარი. ნოემბრის 5-ს (1864 წ.) მოხუცებული და ავადმყოფი მთავარი აფხაზეთისა დაპატიმრებულ იქნა². ნოემბრის 7-ს იგი ჩასვეს სამხედრო გემში და ერთი ოფიცრის თანხლებით გაგზავნეს ნოვოროსიისკში³.

ყვლადფერი მოახდინეს ისე სასწრაფოდ რომ მიხეილს არ მისცეს საშუალება მოეწესრიგებინა თავისი ქონებრივი საქმეები და გამოსთხოვებოდა შინაურებს. მიხეილი ჩაიყვანეს იმავე თვის 26-ს ქ. სტავროპოლში (საქმე № 48, ფ. 156), ხოლო აქედან 1865 წ. იენისის 25-ს ის გადაუყვანიათ ქ. ვორონეჟში (იქვე, 226). მთელი ამ ხნის განმავლობაში ის იმდენად ცუდად იყო რომ ოთანშიაც არ შეეძლო სიარული (იქვე, 195—196). მიუხედავად ამისა, ის ზუღმივი ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდა (იქვე, 159—160). იმავე წელს, დიდი ტანჯვის შემდეგ, მიხეილი გარდაიცვალა. მისი გვამი ჩამოასვენეს აფხაზეთში და დაასაფლავეს მოქვის ტაძარში.

გიორგი ამ ამბებში იღებდა ერთგვარ მონაწილეობას, თუმცა ჯერ კიდევ პირშიშველი ჭაბუკი იყო (გიორგი უნდა დაბადებულიყო 1846 წლის მახლობლად, იმიტომ რომ დიმიტრი ყიფიანს 1855 წლის შემოდგომით იგი დაახლოვებით 9 წლისა სჩვენებია (საქმე № 42, ფ. 127); ასე რომ 1864 წ. იგი 17—18 წლისა იქნებოდა). ხანგრძლივმა ავადმყოფობამ და აგრეთვე, საგულეებელია, სამთავროს პოლიტიკური მდკომარეობის გაუარესებამ კავკასიის დაპყრობის დასასრულის მოახლოებასთან დაკავშირებით, აფიქრებინეს მიხეილს თავის სიცოცხლეშივე გადაეცა ხელისუფლება გიორგისთვის, რომე-

¹ დიდი მთავრის ზემოთმოხსენებული „Записка“, საქმე № 48, ფფ. 148 ბ—149 ბ. ეს აძე, გვ. 229—231.

² Копия с рапорта командующего войсками в Абхазии Кут. ген.-губернатору от 5 ноября 1864 г. საქმე № 48, ფფ. 129—132; ეს აძე, გვ. 235 შემდ.—ახალი „ტალატის“ შესახებ მიწერ-მოწერა: საქმე № 48, ფფ. 192—194, 164 ბ—165, 167—172, 188 და სხვ. მიხეილის განმარტება ამ საქმის გამო, ib. ფ. 133.

³ Копия с рапорта ком. войсками в Абхазии Кут. ген.-губ-пу от 7 ноября 1864 г. ფფ. 134—135; ეს აძე, გვ. 236—238.

ლიც ამ დროს ტფილისში იმყოფებოდა მეფის ნაცვლის, დიდ მთავრის, ადიუტანტად. 1863 წ. ოქტომბრის 27-ის წერილით მიხეილმა მიჰმართა მთავარი შტაბის უფროსს რათა გიორგი სამსახურიდან დაეთხოვათ მისთვის აფხაზეთის გამგებლობის გადასაცემად. მოტივად მიხეილი თავის მიძიმე ავადმყოფობას ასახელებდა, რომელიც მას საშუალებას ართმევდა საქმეებს სათანადოდ გასძღოლოდა (საქმე № 48, ფფ. 27—28). მიხეილის ეს წერილი ტფილისში გამოიყენეს იმისთვის, რომ სამთავროს გაუქმების საკითხი აღედრათ. თხოვნაზე მიხეილს ზრდილობიანი უარი უთხრეს: ქვეყნის მმართველობის გიორგისთვის გადაცემა მეფის ნებაყოფლობაზე ჰკიდია, ამას გარდა გიორგი, თავისი ახალგაზრდობისა და გამოუცდელობის გამო, ამ საქმისთვის უთუოდ ვერ გამოდგებაო¹. ამ პასუხის ნამდვილი აზრი მიხეილისთვის გაუგებარი არ დარჩენილა და პროტესტის ნიშნად მან ითხოვა მისი ნამდვილი სამსახურისაგან განთავისუფლება²; მიხეილი ჰგულისხმობდა გენერალ-ადიუტანტის წოდებასა და გენერალ-ლეიტენანტის ხარისხს, რომელნიც მას რუსის მთავრობისაგან ჰქონდა მინიჭებული³. ეს მიმართვა გახდა უშუალო საბაზი მიხეილის მთავრობისაგან გადაყენებისათვის; მეფის ნაცვალმა მიხეილის სურვილი და თავისი მოსაზრებები აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმების საკითხების თაობაზე აცნობა პეტერბურგს, რასაც ზემოთაღწერილთ ამბები მოჰყვა.

უფრო თვალსაჩინო იყო გიორგის როლი მერმინდელ ამბებში. რუსული მმართველობის დამყარება აფხაზეთში უსისხლოდ მიიჩნეოდა არ გათავებულს. წელიწადნახევარიც არ გასულყო მიხეილის გაძევებიდან რომ აფხაზეთში აჯანყებამ იფეთქა. უახლოესი სტიმული ამ მოძრაობისათვის იყო იმ კომისიის მუშაობა, რომელსაც დნვალეზული ჰქონდა აფხაზეთის წოდებათა უფლება-მოვალეობების გამოკვლევა. ადმინისტრაციის განცხადება რომ განზრახულია აფხაზეთშიაც ჩატარებულ იქნას დაქვემდებარებული წოდებების განთავისუფლების რეფორმა და ამ რეფორმის პირობები უკმაყოფილებას იწვევდა ყველა წრეში. კერძოდ გლეხობა (ანხავე, მოსხლეობის ძირითადი ფენა), აღელვებული იყო იმ ცნობით რომ მას თავი უნდა

¹ Письмо ген.-лейт. Карцова кн. Мих. Шерванидзе от 10 дек. 1863 г., საქმე № 48, ფფ. 29—30.

² მის. შარვაშიძის წერილი ქუთ. გენ.-გუბ. მირსკის, 26 თებ. 1864 წ., საქმე № 48, ფ. 33.

³ ანუ ესმის მიხეილის წერილი მირსკისაც, საქმე № 48, ფფ. 31—32.

დაეხსნა ყოფილი მებატონეებისაგან. ხალხის წარმომადგენლები აცხადებდნენ სრულიად კატეგორიულად რომ ისინი არაფერს არ გადაიხდიან (ე ს ა ძ ე, გვ. 254, 255). უკმაყოფილო იყო თავადაზნაურობაც: ოფიციალური ცნობით, აჯანყების მიხედვით სწორედ უმაღლესი წოდების უმრავლესობის უკმაყოფილება წარმომადგენელ მტკიცე მმართველობის დამყარების გამო¹. ყოველ შემთხვევაში, სოციალურ მოტივებს გარდა მოძრაობა ეყრდნობოდა პოლიტიკურსაც.

ადმინისტრაციის მოციქულს შეამბოხებმა დაავალეს გადაეცა პოლკოვნიკი კონიარისათვის, რომელიც მაშინ აფხაზეთის ადმინისტრაციის სათავეში იდგა, შემდეგი: აფხაზები უკმაყოფილო არიან რომ მათდა დაუკითხავად გადააყენეს აფხაზეთის მთავარი; რატომ არ ეკითხებიან ხალხს, ჰსურს თუ არა მას რომ ყოფ. მთავრის მემკვიდრეები დარჩნენ აფხაზეთში, როგორც მემამულეები? ამას გარდა გაპოთქმული ყოფილა მოთხოვნილება მმართველობის ძველი წესის აღდგენისა და მთავრად გიორგი შარვაშიძის დამტკიცების შესახებ².

მოძრაობა დაიწყო სოფ. ბიჭვინტაში, 1866 წ. ივლისის 17-ს და სწრაფად მოედო მთელს ბზიფის ოლქს. ადმინისტრაციის ცდებმა დაემშვიდებინათ მოსახლეობა ნაყოფი არ გამოიღო. ვინაიდან იმავე თვის 25-ს დანიშნული იყო შეამბოხეთა ყრილობა, პოლკ. კონიარმა გადასწყვიტა განსაკუთრებულ ღონისძიებათა გამოყენება. მთავრის მემკვიდრის გიორგისა და მთავრის ძმის ალექსანდრეს თანხლებით ის ჩავიდა გულაუთში და დაიბარა მცხოვრებლები სოფ. ლუხუნში (მთავრის ყოფ. რეზიდენცია). აფხაზებმა, რომელნიც სრული სალამქრო წესით გაწყობილნი მოსულიყვნენ, წარუდგინეს კონიარს თავისი მოთხოვნილებანი, — სხვათა შორის ნებართვის მიცემის შესახებ ტფილისში დეპუტაციის გასაგზავნად. კონიარმა გადაჭრით უარჰყო ეს მოთხოვნილებანი და თან გამოაცხადა რომ საჭიროა ამ ურჩობის მეთაურთა გადასახლება². ეს მუქარა იყო ნაპერწყალი, რომელმაც ააფეთქა აღელვებული ხალხის ენერგია. ოფიციალური ცნობების მიხედვით, შემდეგ მოხდა ასეთი ამბები.

¹ „Восстание в Абхазии“, газ. „Кавказ“, 1866 г. № 68.

² ე ს ა ძ ე, გვ. 255—256. ოფიც. ცნობაში, აჯანყების აღმოცენებისათვის ერთ-ერთ ხელისშემწყობ გარემოებად დასახელებულია მიხეილის დასაფლავება, რომელზედაც ყველა უკმაყოფილომ მოიყარა თავი და რომელმაც ააღელგა ხალხი და აღძრა სინანული წარსულის შესახებო. გ. ზ. „Кавказ“, 1866, № 68.

³ Дьячков-Тарасов, Абхазия и Сухум в XIX ст. Изв. КОРГО, XX, გვ. 186—187.

კონიარის განცხადების საპასუხოდ დაიწახეს: „ვისაც ფიცი აქვს დადებული, მოგროვდით“-ო. ატყდა ჩოჩქოლი და ყვირილი. კონიარმა უმჯობესად მიიჩნია მთავრის სასახლეში დამალულიყო, სადაც სხვა რუსის ოფიცრებთან ერთად გადაიცვა იქვე მყოფი აფხაზების ჩოხები. ხალხმა თოფები დაუშინა სასახლეს და ბრძოლა გააჩაღა აგრეთვე ყაზახების ასეულთან, რომელსაც უკანასკნელად ეკლესიისთვის შეეფარებინა თავი. გიორგის, რომელიც სასახლის ფანჯრიდან სცილობდა ხალხის დამშვიდებას, უყვიროდნენ: „გწყინს განა რომ შამიშენის ქელესს ვმართავთ!“ შემდეგ სასახლეში მყოფმა სხვა აფხაზებმა სცადეს ასეთი ხერხი: მათ აიენიდან თავში ცემით გამოაცხადეს, გიორგი მოკლულიაო. „რა ვუყოთ, მაგის მამაც ხომ მოკლულია“-ო, იყო პასუხი. მაინც ამ ცნობამ ერთხანს მიაყუჩა ხალხი.

ახალი აღტკინება გამოიწვიეს რუსების მიერ მოკლული აფხაზის ნათესაებებმა. მემამბოხენი მიჰქენენ მათს მოწოდებას, აცვივდნენ აივანზე და ჰყვიროდნენ: „გიორგი, გამოდი, თორემ შენც მოგკლავთ“-ო. გიორგის და ალექსანდრეს გამოსვლამ ხალხს გზა გაუხსნა. მოკლულ იქნენ ჩერეპცივი (მოხელე, რომლის უდიერი და შეურაცხყოფელი მოქმედება უმეშვეო საბაზი იყო შეიარაღებული გამოსვლისა), ბზიფის ოლქის უფროსის მოვალეობის აღმასრულებელი ინჰალიოვი. სხვა რუსი მოხელეები და ყაზახები და, დასასრულ, ბუხარში შემჭრალი კონიარიც.

აჯანყებულებმა მიხეილის ჭაბუკი ძემთავრად გამოცხადეს: „უხლა შენ ჩვენი მთავარი ხარ, საითაც წახვალ, წამოგყვებით; საცა შენ, ჩვენც იქ უნდა დავიღუბოთ“-ო, შეჰფიცა ხალხმა გიორგის. ვაკეთეს სამთავრო დროშა¹. ლაშქარს დაუძახეს ყველა თემიდან: სოხუმის ალებე-იყო გადაწყვეტილი. აჯანყებულთა მოძრაობა სოხუმისკენ შეაჩერა ადიდებულმა მღ. გუმსამ. ისინი იძულებული შეიქნენ შორიდან, სოფ. გუმზე, მოევლოთ (Дьячков-Тарасов, ვვ. 188). ამან საშუალება მისცა რუს. ადმინისტრაციას თადარიგის დასაჭერად და სოხუმში დამხმარე ჯარების გამოსაწვევად. 27-ს ღამით მემამბოხეებმა (რიცხვით 4-დან 5 ათას კაცამდე²) დაიჭირეს სოხუმის განაპირა ნაწილი და ცეცხლი გააჩინეს ქალაქში. 28-ს მათ ზღვით მოსულმა ჯარმა უკან დაახევინა. 29-ს ბრძოლის ველზე მოვიდნენ

¹ წითელი ყუმბისგან გაკეთებული ნიშანი, ხედ ამოჭარბული ხმლით; შემდეგში რუსებს ჩაუვარდათ ხელში. „Сухум-Кале“, газ. „Кавказ“, 1866 № 70.

² „Восстание в Абхазии“, газ. „Кавказ“, 1866 № 68. Г. М. Шервашидзе, Так пишется история, газ. „Кавказь“, 1910 г. № 126. უკანასკნელწერილზე მიგვითითა განსვენებულმა პავლე დ. საყვარელიძემ.

გიორგი და მისი ბიძა ალექსანდრე. გიორგის შეხედნენ როგორც მთავარს; მას ახლდნენ საბატო თავაკები და ხალხის მიერ არჩეული, 4 პირისაგან შემდგარი, საბჭო. ჯარი ახალგაზრდა მთავარს უმღეროდა სიმღერას, რომელშიაც შექმნილი იყო ლუხუნის გმირობა და გიორგის შურისძიება რუსების მიერ მოკლული მამისათვის. 30-ს, გარიჟრაჟზე, აჯანყებულებმა მწყობრად, გაშლილი დროშით და სამხედრო სიმღერით, იერიში მიიტანეს სოხუმის სიმაგრეზე, მაგრამ უკუგდებულ იქნენ. 5 აგვისტომდე მათი ჯგუფები კიდევ ჩანდა სოხუმს გარშემო. ღამით ისინი უახლოვდებოდნენ პიკეტებსა და სროლას აწარმოებდნენ. თანამედროვე კორე პონდენტი ამბობს რომ სოხუმი დანგრევას სამხედრო და საკომერციო გეგმბა გადაარჩინესო („Сухум-Кале“ газ. „Кавказ“ 1856, № 70). ახალი ჯარების მოსვლის შემდეგ სოხუმში, მემამოხენი დაიშალნენ. ჩაქრობილ იქნა აჯანყება წებელდაშაიაც, რომელმაც იფეთქა ლუხუნის ამბებთან ერთად („Кавказ“ 1868 г. № 68).

მოსახლეობა განაიარაღეს და რამდენიმე მეთაური აჯანყებისა ხალხის თვალთწინ დახვრიტეს (Л.-Тарапов, 190). გიორგის პატივი აზხადეს და რუსეთში გადაასახლეს¹.

გიორგის ცხოვრების ამ ხანის შესახებ, სამწუხაროდ, შეუძლებელი გახდა დოკუმენტური ცნობების მოპოება. მისი პირადი არქივი თუ დაღუპული არ არის, ჩვენთვის ხელმოუწვდომელი აღმოჩნდა. ილ. ჭყონიას ცნობით, შემდეგში გიორგი მთავრობას შეუწყნარებია და იგი პეტერბურგს დასახლებულა, სადაც მას დიდად დაჰმეგობრებია მეფის ძე, შემდეგ თვით გაშეფებული, ალექსანდრე (მესამე). ახალგაზრდა, ლამაზ, ჭკვიანს გიორგის აქ ბრწყინვალე კარიერა ელოდა. ასეთი წარჩინებისათვის თავს დასდებდა მისი წრის უდიდესი ნაწილი². გიორგი მინც სტოვებს სამეფო კარს და საქართველოში ბრუნდება. ეს იმ დროს ხდება, როცა გიორგი უკვე მომწიფებულია სულიერად. ჩვეულებრივად ის ქუთაისში ცხოვრობს. ებმება საზოგადოებრივ საქმიანობაში. ერთი ფაქტი მას გარეგნულადაც აწყვეტინებს კავშირს უპაღლესს ოფიციალურ წრებთან: იმპ. ალექსანდრე მესამის

¹ ილ. ჭყონია, აფხაზეთის მთავრის მემკვიდრის გ. შარვაშიძის გარდაცვალების გამო.—ეს წერილი დაბეჭდილი იყო ერთ-ერთ ქართულ გაზეთში, რომელიც ამჟამად ხელთ არა გვაქვს. ჩვენ ვსარგებლობდით ამ წერილის ნაკლული შვით, რომელიც გადმოგვცა ავტორის ქვრივმა ან. ჭყონიამ.

² გიორგის ნათესავი, სამთავრო სახლის უმცროსი შტოს წარმომადგენელი, გ. დ. შარვაშიძე, მაკალოთად, იყო ჰომუნასტერი და ყველაზე დაახლოვებული პირი ალექსანდრე მესამის ქვრივის, იმპერატრიცა მარიამისა.

გ. შარვაშიძე ბავშობაშვილი

ქუთაისში ჩამოსვლის დღისათვის გუბერნატორმა წინადადება მისცა გიორგის, ნიკო ნიკოლაძესა და სხვა არაკეთილსამედო პირებთან ერთად, გასცლოდა ამ ქალაქს. საპასუხოდ, გიორგიმ დემონსტრაციულად უარი განაცხადა ფლიგელ-ადიუტანტობაზე, უმაღლეს საკარისკაცო ტიტულზე, რომელიც მას მეფისგან ჰქონდა მინიჭებული. ეს მთავრობისათვის ომის გამოცხადებას უდრიდა, რაც რუსეთის ოლიგარხიასთან გიორგის ურთიერთობის სრული გაწყვეტით დამთავრდა.

გიორგის უმცროსი თანამედროვე და პირადად მცნობი ერთი პირი ამბობს: „გაბედულად შეიძლება ითქვას, რომ გიორგი ერთადერთი გამონაკლისი მაგალითი იყო მთელ ჩვენი საკმაოდ მრავალრიცხოვან მთავრების მემკვიდრეთა და უმაღლეს არისტოკრატის წევრთა შორის, რომელმაც ქედი არ მოიხარა, მცირედნადაც არ დაიმცირა ღირსება თავის ერის მზავრებელ, თავის ხალხზედ ძალით გაბატონებულ ძლიერ სახელმწიფოებრივ მმართველობის წინაშე; ღდანამდვილებით შეიძლება ითქვას რომ ყველა მისი დროის და მისი წრის ოჯახობა დიდ ბედნიერებად და საოცნებო ნეტარებად სთვლიდა იმ ჯილდო-წარჩინებას, რომელსაც გიორგი ზიზლით უარყოფდა. ვინ არ იცის, თუ რამდენი მსხვერპლით და ტანჯვა-წვალებით მისწრაფოდენ ყველა ჩვენი არისტოკრატის წევრნი სასახლის ყურადღება-წყალობის დამსახურებისაგან, გიორგის კი ყმაწვილობიდან ეზიზღებოდა ყოველივე ის სიკეთე, რომელიც რუსეთის ტახტიდან გამოიმდინარებოდა“¹... სამაგიეროდ, გიორგი შესაფერისად შევიწროებულია. იმავე ცნობით, გიორგის „ორი ქცევა მიწა ენატრებოდა თავის ქვეყანაში“ (მიხეილის მემკვიდრეებს მთელი მამული ჰქონდათ ჩამორთმეული მთავრობისაგან), მაშინ როცა მოხსენებული ჰოფმაისტერი გ. დ. შარვაშიძე უშველებელი მაიორატის მფლობელი იყო აფხაზეთში. გიორგის აგრეთვე „აღკაძალული ჰქონდა თავის სამშობლოში—აფხაზეთში ხანგრძლივი ცხოვრება, მხოლოდ 1905 წლის შეკვეცილ უფლებათა მოპოების შემდეგ შესძლო დაუბრკოლებლად აქ ცხოვრება“². მიუხედავად ამისა, იგი სამარის კარამდე შეჭრილია თავის კეთილშობილსა და ამაყ პოზიციას.

¹ სიტყვა, წარმოთქმული გ. შარვაშიძის დასაფლავებაზე, ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1918 წ., № 10.

² იქვე.—გ. შარვაშიძე თითონ ამბობს რომ რუსის მთავრობამ „წინააღმდეგობად და მატერიალურად გაანიავა“ მის ოჯახი, „Так пишется история“, гд. „Заквказье“, 1910 г. № 125.

პოლიტიკური ზრახვები შემდეგშიც აფორიაქებენ მის სულს. ი. ქყო-
ნის ცნობით, როცა წარსული საუკუნის ოთხმოციან წლებში ხმა
გავარდა გერმანია-ოსმალეთთან შესაძლებელი ომის შესახებ, აფხაზ-
მა და ჩურქეზმა ემიგრანტებმა შემოუთვალეს გიორგის ოსმალეთი-
დან: ჯარს შეეგაროვებთ, შენ გვიწინამძღვრე და ქართველების დახ-
მარებით რუსები გადაერეკოთო. გიორგი სერიოზულად მოეკიდა ამ
საქმეს, დიდი ვალი აიღო და კაცები გაგზავნა ოსმალეთს და აგრეთ-
ვე დასავლ. საქართველოს ყველა კუთხეში თადარიგის დასაქერად.
ომი აღარ მოხდა და შრომის სანაზღაუროდ გიორგიმ მხოლოდ ეს
ეპისტოლე მიიღო თავის მოციქულის ბებუ¹ ბებურიშვილისაგან:

„ადრე ვნახე მხიარული, ღმერთმა ის დღე თუ გვადირსა,
ათასობით რომ ვეახლოს, ვინც რომ თქვენთან ყოფნას ღირსა,
სიზმრად ვნახე: ჯოგს ვდევნიდით ელბრუს იქით, იყო მტრისა,
მე ქესა მიახლებია, ვაკეთება არის ღვთისა“¹.

გაცილებით უფრო სერიოზული იყო ის პოლიტიკური აქტი, რომ-
ლის შესახებაც ჩვენ ჯერჯერობით მხოლოდ ნ. ნიკოლაძის ზე-
პირი ცნობა მოგვეპოვება. ეს ყოფილა იმავე ოთხმოციან წლებში,
როდესაც რუსეთ-ინგლისის მეტოქეობამ ავღანისტანის გამო სიმწვა-
ვის უმაღლეს წერტილს მიაღწია და ომის რეალურ საფრთხის წინაშე
დადგა. გ. შარვაშიძეს, გ. წერეთელს და დ. მიქელაძეს (მეველეს)
მიუმართავთ ინგლისის პრემიერ-მინისტრის გლადსტონისათვის სა-
ქართველოს საკითხის საერთაშორისო სამართლისა და პოლიტიკის
სფეროში დასაყენებლად. ამ მიმართვას (რომელიც რიცხვით მეორე
ყოფილა, რადგანაც პირველი ცდა გაეტანებინათ საბუთი² ვ. ჩერქე-
ზიშვილისათვის მარცხით დამთავრებულა, თუმცა მოლიბერალო რუ-
სის ვიცე-გუბერნატორს, ამ საქმის აღმომჩენს, აღნიშნული პირნი აღარ
გაუცია) თითქოს შედეგად მოჰყოლია გლადსტონის დიპლომატიური
ჩარევა სპეციალურ დოკუმენტის სახით რუსეთის საგარეო საქმეთა
სამინისტროს სახელზე. ეს უნდა მომხდარიყო 1884-სა ან 1885 წ., ვინაი-
დან კონფლიქტი დაიწყო 1884 წ. დამდეგს და მოგვარებულ იქნა, რო-
გორც ჩანს, მომდევნო წელს (გლადსტონის კაბინეტიც დაემხო 1885 წ.

¹ ლექსი ამოღებულია ერთი კერძო საოჯახო ალბომიდან, რომლითაც გვასარ-
გებლა პაპუნა წერეთელმა, რისთვისაც მას მადლობას მოვავსენებთ. ლექსის მეტად
მცირედ განსხვავებული ვარიანტი და თვით ამბავი მაცემულია იმ მასალაში,
რომელიც ჩვენ ილია ქუთიას ჟერივისაგან გვქონდა მიღებული, როგორც ეს
ზემოთაც არის აღნიშნული.

ავლისში, თუმცა 1886 წ. მოკლე ხნით გლადსტონი ისევ არის მთავრობის სათავეში)¹.

*
* *

საერთოდ, სრულიად თვალსაჩინოა რომ გიორგი მთელი თავისი არსებით ქართულ კულტურულ სამყაროს უკავშირდება. სანიმუშოდ მოვიტანთ ნაწყვეტს ერთი მისი წერილიდან: „მართალია, ჩვენს სამშობლო ივერიას ყოველგვარი დიდი კულტურული განცდა გამოუვლია, მაგრამ ჩვენი წარსული ისეთს უნდა გაშვებდა, რომ დაგვებნა ბუნებრივი ევოლუციის შარა და კანონი. დიდი, ჩვენ შეგვიძლია თამამადაც ვთქვათ რომ, იღბლის უკუღმართობას რომ ხელი არ შეეშალა, ევროპის წინათაც ვიქნებოდით ჩვენ დღეს; ვინაიდან, როდესაც ანდრია მოციქული აქ ქრისტეს მცნებას გვიქადებდა, მაშინ ევროპაში თვით დუქებსაც კამეჩის ტყავი ეცვათ ტანზე და ფეხშიშველა, შუბებით ხელში, ნადირობდნენ ტყეებში. მას მერე, როგორც იყო, ამით, მუდამ დავიდარაბით, მივიტანეთ ჩვენი კულტურის ცხოვრება თამარ დედოფლის დრომდე, რომელიც იყო ივერიის ოქროს ხანა! შემდეგ კი უკუღმართად დატრიალდა ერის არსება. შემოსული მტრები არ გვაძლევდნენ საშველს და ხალხი დაიდალა. ნელ-ნელა ჩაქრა დიდებული გონებრივი და ქონებრივი თანხა ქვეყნისა და დაიშალა ცხოვრება თვითარსებობისა. ენა გაღარიბდა, ზნეობა წაგვისდა, ღონება-შეძლება დაეკარგეთ, რაინდობა და პატიოსნება განვაგდეთ და ბოლოს მოვაღწიეთ იმ ხანაში, როცა კეთილდღეობასა ვპოვნით ჯაშუშობაში და სამშობლოს მტრობაში!“... „ამ დროს, როდესაც შეგნებული ნაწილი ივერთა დაკუწულ ხალხისა, ხელაგულდაკრეფილი, იდგა საფლავებზე თავის დავიწყებულს, დამარხულს დიდებისა. დღეს, უცრად გაისმა ხმა სიმართლისა და თავისუფლებისა! დაჰკრა საქართველომ ნალარა, დაჰკვილა ვაშა, ვაშა!“ შემდეგ ავტორი ეკამათება იმათ, ვინც ეწინააღმდეგება საქართველოს ავტონომიის იდეას, „ბრწყინვალე მზეს ერის განთავისუფლებისა, გამოცოცხლებისა“-ს². ეს შეგნება არის გიორგის მოქალაქობრივი პიროვნების საძირკველი,

ამავე მოვლენის მეორე მხარეა ის ფაქტი, რომ გიორგი ქართული სიტყვის კულტურას ემსახურება. ბევრი არ დაუწყერია, მაგრამ ყველაფერი აზრის და გრძნობის საგნებით არის აღბეჭდილი და და-

¹ ამ საქმის შესახებ ნიკო ნიკოლაძეს უამბნია განსვენებულ პროფ. სიმონ ზუნდაძისათვის, ხოლო უკანასკნელმა ცნობა ჩვენ გადმოგვცა.

² ვახ. „საქართველო“, 1917 წ., №137, 140.

მოუკიდებელი სიტყვით ნათქვამი. მის ლიტერატურულ სტილს საინტერესო ფორმალური ძიებანი ემჩნევა¹. თანამედროვეთა აზრი გიორგის საზოგადოებრივ-საძწერლო მნიშვნელობაზე გამოთქმულია ნიკო დადიანის აკროსტიხში:

პოტენციურად მქონები არის ბევრისა ნიჭების,
ონტკოფას არ კრეფს, ვარდსა კრეფს, როს ია მოეყკეების;
ნატვრისა ფრთითა დაფრინავს, ძირს ფუხი არ ებიჯების,
ბოლ-ამხანავთა მოალბენს, „ზევსურად“ მოენიჭების;
ოტარიდს უმღერს ხმატკბილად ტურფა ლექსების ჟღერითა,
მეყვანა მისი მშობელი უყვარს ყმითა და ბერითა,
სძავს უგრძნობელი, უგულო სიტყვითა, თუნდა წერითა,
მტრფის მოძმეთა გულადთა, სულდგმულობს თვისის ერითა,
ლომად შეხვდება ავეგულსა, კარგს—გრძნობით ღმობიერითა:
ხჯობს მზრდელი სულში იმედის—შეიმკოს ყოვლისფერითა!“²

¹ გიორგის ლიტერატ. შემკვიდრების აქ განხილვა ჩვენს თემას დაგვაშორებდა. მას დარჩა რამდენიმე პიესა: 1) „მომაკვდავნი სურათნი“ (კომ. 4 მოქმ., ქუთ. 1882), 2) „კომლი უცეცხლოდ“ (დრამ. სურ. 1 მოქმ.), 3) „გიორგი მესამე“ (ისტორ. დრ.); პიესა—„გვადანის ციხე“; ლექსები და თარგმანები (სხვათა შორის უთარგმნია ქართულად ვ. ჭუგო: შ. და დ ი ა ნ ი, გ. შარვაშიძე, ვაზ. „საქართველო“, 1918 წ. № 47). ლექსებს იშვიათად ფრანგულად და რუსულადაც სწერდა (ყველაზე დიდი რაოდენობით გ. შარვაშიძის ლექსები, ხელნაწერი პირების სახით დაცული აქვს ბ. მასხარაშვილს; ნაწილი—კ. ერისთავის ოჯახს. რიგი მისი ლექსები შენახულია ერთს მეტად საინტერესო ხელნაწერ კრებულში, რომელიც დალუბვას გადაარჩინა თომას ზანთარაიამ და ჩვენ ამ უკანასკნელისაგან გვაქვს მიღებული; რიგი ლექსები დაცულია იმ ალბომებში, რომლებიც გადმოგვცა პ. წერეთელმა; რიგიც დაცულია საქ. მწერალთა მუზეუმში და მათზე მიხეილ ლობჯანიძემ მიგვითითა. აღნიშნულ პირთ გულითად მადლობას ვსწირავთ). არავითარი ბიბლიოგრაფია ჯ. შ.—ძის ნაწერებისათვის არ არსებობს. ჩვენ არ ვიცით აგრეთვე, რამოუვიდა მის ხელნაწერებს.

გიორგის პიესები იდგმებოდა კიდევაც: „მომაკვდავნი სურათნი“ პირველად დადგმულა თბილისის სცენაზე 1881 წლ. ნოემბრ. 11-ს, როგორც ეს აღნ შნულია ამ კომედიის გამოცემაში; „კომლი უცეცხლოდ“ ნათამაშეგია პირველად ქუთაისში კ. მესხის ქართულ თეატრში 14 ნოემბ. 1893 წ. (როგორც ეს აღნიშნულია ამ პიესის ხელნაწერ ვგზემლარზე, რომელიც ვალერ. გუნისა ეკუთვნოდა), ხოლო შემდეგში თბილისშიც; „გიორგი მესამე“ იდგმებოდა ქუთაისის სცენაზე 1915 წ. ვაზ. „საქართველო“, 1915 წ. № 172, პროვინციის ქრონიკა.

² ნ. და დ ი ა ნ ი, საამდროო გამოცანები. ზმკიდურები ჩვენს მოღვაწეებზე, ქუთ. 1897. შენიშვნაში განმარტებულია: „პონტოქსელს (ფსევდონიმია უვანათ. თავ. გიორგი მიხეილის ძის შერვაშიძისა).“

ქართული ენა გიორგისათვის არის არა მარტო კულტურის მთავარი იარაღი, არამედ სიყვარულის განსაკუთრებული საგანიც. ეს მტკივნეულად განიცდის ქართული ენის ინტერესებს და მძაფრი მოშურნეობით ზრუნავს მისი სიწმინდის დაცვისათვის. ამასთანავე გიორგი ამელავენებს თავის კუთვნილებას გარკვეული ქართული სამშენებლობა სკოლისადმი, როლის პრინციპების შეგნებულ დამცველად გამოდის. ამ მხრივ საინტერესოა გიორგის ერთი წერილი: „ქართულ ენის გარშემო“, რომელიც გამოწვეული ყოფილა „ქართული მართლმწერლობის კომისიის“ შედგენით. ავტორს „გული არ უთმენს“ ამ საკითხების გამო საზოგადოებას არ მიჰმართოს. მოვიტანთ ნაწყვეტებს:

... „პირველადვე, ეს სახელი „მართლმწერლობა“ (правовисание) ქართულის დაჩვეულ სმენას ეჩოთი უება. ამ ორთა შეერთებულ სიტყვაში 14 ასო შედის, რომელთა შორის უხმონი არიან ცხრა და ამა უხმოთა ერთმანეთთან გადბმა შეჰქმნის რაღაცა ბრგულ გამოთქმას, რომელიც ეწინააღმდეგება ქართულს მუსიკალურ ენას. მე ვფიქრობ, რომ კი მოადებნებოდა უკეთ მოხდენილი სიტყვა, და სანამ ახალს მოიგონებდენ საჭირო იყო დიდი ძიება, ვინაიდან საეჭვოა, რომ აქამომდე ქართველ ერსა და მწიგნობართა არ ჰქონოდათ ტერმინი დამახასიათებელი უმცუარი წერისა. კიდევ მეორე ამგვარივე სიტყვაა შემოღებული ჩვენ მწერლობაში; ეს სიტყვა არის „სოფლმხედველობა“. ესეც ხომ, როგორც პირველი, პირდაპირ რუსულადან არის ნათარგმნი, „мировоззрение“. აქვე, არა თუ შეიძლებოდა უკეთესი თარგმნა, სრულიადაც არ სჭიროდა ქართულს ამ ტერმინის ხმარება; სულ სხვანაირად შეიძლებოდა გამოყენებულ მოუიქებთა გადმოცემა. მაგალითად, ფრანგულ ენაში არ არსებობს [ეს] ტერმინი... და იტყვიან მხოლოდ: „la contemplation du monde“ ანუ „l'idée universelle“ სახელდობ ამადაჲ კაცისაო... ყოვლს ენას მიჰნიჭებია თავისი, ასე ვთქვათ,—ჯუშური თვისება. თუქცადა შეიძლება, მიუხედავად ამისა, უფროვე განვითარება ენისა, შესაბამად დროთა პროგრესისა, მაგრამ ამას დიდის მოწიწებით, ცოდნით და სიფაქიზით სჭიროია მოაყრობა, რათა¹ არ გაირყვნას ჯიშური თვისება ენისა. ხოლო სხვათა. ენიდან უხეშად თარგმნა სიტყვისა და მიბაძვით გადმოლაგება სხვათა გონებრივი ვინაობისა,—შეადგენს სამშობლო ენის გადაგვარებისადმრ მისწრაფებას. გარდა ამისა ბევრი სა-

¹ ტექსტში შეცთომით: „ვინაიდან“.

ბუთებია ენის გარყვნისა. ჩვენს მწერლობაში გაუქმებული ქართული ასოები: *ღ, ზ, დ, შ. ჭ* საჭიროა ზოგან სიტყვების წესიერ გამოთქმისათვის, მაგ.: *თქმუნ, ჩუმუნ, ქმწყანა...* და სხ. ამის მაგიერ ახლა ვწერთ *ვენ-ს.. გამოთქმაში ქართული ნაზი კილო იკარგება და გამოდის тквен, чвен და სხვა..* მეორე ასო *ჴ* შესცვალეს *ვი-ზე*. წინედ სწერდნენ: *შენტჴს, ჩემთჴს, ტჴრთი, ჴზრთი* და სხ. ახლანდელ გამოთქმაში კი ისმის: *шентвис, твирти* და სხ. ასე *ჴ* ქართულში ფრანგულ *u-ს* მაგირობას ეწევა. ვთქვათ სიტყვა „კვრა“. ეს დაიწერება ფრანგულად მშვენიერი ქართული გამოთქმით, — *Квრა*, ხოლო რუსულად კი დაიწერება *квиря*, ე. ი. იმ გამოთქმით, როგორაც ახლა ჩვენც ვხმარობთ. რუსულს ენაზე გამოზრდილი ყურისთვის ამნაირი გამოთქმის შეცვლა დიდს განსხვავებას არ შეადგენს, მაგრამ ნება გვაქვს ვიკიზხოთ, რა გაჭირვებამ აიძულა ის პირები, რომლებმაც შესცვალეს და გადაკყარეს ქართული ასოები? ალბად იმისთვის, რომ მოზარდ ყრმათა გაუადვილდეს ორთოგრაფიის შესწავლა! მაგრამ ეს მოსაზრება ყოვლად შეუწყენარებელია, ყრმათა ცოდნის გასაადვილებლად მცოდნენიც უვიცობაზედ დავაყენოთ! რაც უნდ მიზეზი ყოფილიყოს, ყოველ შემთხვევაში, ერთობ დიდი თავხედობაა ვინმემ, ან რადღენიმე პირმა, — აიღონ და გააჟჴმონ ათასი წლის წეს-კანონი მწერლობისა... ამ ასოებს გარდა ავტორს საჭიროდ მიაჩნია *ფ-ც, საბა-სულ-ხანსაც* აქვს ის ნახმარი და ამას გარდა საჭიროა უცხო სიტყვების დასაწერადო. „ამას უნდა დაუნატოთ, რომ ახალ მწერლობაში ხმარობენ ყოვლად უსაჭიროდ გამოგონილს და, ნურას უკაცრავად, — სმენისათვის უშვერ სიტყვებს, მაშინ, როდესაც ეს სიტყვები ძლიერ სალად არსებობენ ქართულში. რას ნიშნავს ამნაირი მოვლენა? უმცირებაა, თუ ფუტურისმი?... [უცხო სიტყვებს და ტერმინებსაც] უნდამივმართოთ მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში, მაშინ როცა დასტურ ქართულად არ ითქმება აზრისა შინაარსი. ახლა კი წამდაუწყუმ ხმარობენ უცხო სიტყვებს, თითქო ამით მკვებობენ „დახე რა ნასწავლი ვარო!“ ქართული გაზეთები გაჴლენთილია კუპატსავით უცხო სიტყვებით. ხშირად შეხედებით ისეთს სიტყვათმწეყობას, რომელშიაც შეიღის სიტყვაში ოთხი არ არის ქართული! აბა რა უნდა გაიგოს სოფლის კაცმა, ვისაც გარეშე ენები არ უსწავლია? ამასთან კიდევ, რასაცა წმინდა ქართულად იტყვიან, ამათშიაც აუარებელი შეცდომებია ზოგი ღრამტიკული და ზოგიც ორთოგრაფიული... ენის გარდაკეთებას თავი უნდა დავანებოთ! დიად, საჭიროა ვეცადოთ ჩვენს ენას შევსძინოთ, გავამდიდროთ და არა გარდავაშენოთ, გარ-

დავაგვაროთ. სამწუხაროდ, ერთი 'რამ თვისება ჩვენი უნდა აღვია-
როთ: ყოველ დროსა ჩანს ყოფილან ისეთი ვინმეები, რომელნიც
ჰტიქობდენ „ჩემი სჯობსო“ და „უცილობლბდენ ვითა ჯორი“. მა-
გალ.: ვეფხისტყაოსანი ძლიერ გარყვნილია უცნობი ვინმეების ჩა-
მატებული ლექსებით და დიდი შრომა დასჭირდათ შემდეგ, რომ
ეს უკვდავი თხზულება ყალბისაგან განეწმინდათ. დღესაც, შეგვიძ-
ლიან კი დასაბუთებით დავრწმუნდეთ, რომ უმცდარადაა იგი ახალს
გამოცემებში? შემდეგ, ჩვენ დროშაც, ამ დიდებული მწერალის სუ-
რათიც კი გამოიგონეს, მაგრამ ეს კი არაა საკვირველი, რომ უმე-
ცარს ვინმეს განუზრახავს რუსთველი წარმოედგინა ჩვენი დროის
სამოსელით და მის ყიზილბაშურ ქუდში კალამი გარჭობილი. საკ-
ვირველი ის არის, რომ ქართველ საზოგადოებამ მიიღო ის როგორც
ნამდვილი სურათი და გაავრცელეს კიდევცა! ამგვარი მოვლენა სამ-
წუხარო ნიშნებია და თუ ქართველი ერი მთლად არ გარდაშენდა,—
შთამოება და მომავალი ჩასთვლის ჩვენს დროს გონების უმწიფარ
ხანდა“¹... თქმა არ უნდა, ბეჯრი რამ ამ მსჯელობაში შემცთარია
და მიუღებელი ჩვენთვის. ყოველივე ეს საინტერესოა იმდენად, რამ-
დენადაც ავტორის განწყობილებასა და ლიტერატურულ აღზრდას
ახასიათებს.

ამ დამოკიდებულებას ქართული ენისადმი ჰკვებავდა ის ღრმა
კოდნაც ძველი და ახალი ქართული მწერლობისა, რომელიც გიორ-
გის ჰქონდა. ერთი ჩვენებით, რომელიც პირადი ურთიერთობიდან
მიღებულ შთაბეჭდილებას ემყარება, გიორგი ზედმიწევნით იცნობდა
რუსთაველს².

ეს კულტურული ორიენტაცია სრულიად არ ჰნიშნავდა მშობ-
ლიურ ბუღეზე მოწყვეტას. „ქვეყანა მისი მშობელი“ თავისი ადგი-
ლობრავი სპეციფიკურობით გიორგი შარვაშიძეს მართლაც ღრმა
სიყვარულით უყვარდა. განაე. კონსტანტინე ერისთავმა, გიორგის
მეგობარმა, გვიამბო, რომ როცა გიორგი ქუთაისში ცხოვრობდა,
ზაფხულობით ის ხშირად მიდიოდა აფხაზეთში. გამოეწყობოდა ჩო-
ხით და მთელს აფხაზეთს მოივლიდა ისე, რომ კუნჭულს არ დას-
ტოვებდა დაუთვალეირებელს, მთაში და ბარში, გზაზე თუ გზის გა-
დაღმა. ასეთი ხეტიალისგან სამოსშემოდრცვნილი ბრუნდებოდა უკა-
ნაო. ცნობილია მისი პუბლიცისტური გამოსვლები აფხაზეთის ის-
ტორიისა და მიმდინარე ცხოვრების საკითხების გარშემო ადგილობ-

¹ გაზ. „საქართველო“, 1915 წ. № 169.

² „გიორგი შარვაშიძე“, გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., № 45.

რიესა და საზღვარგარეთულ პრესაში¹. გიორგი შესანიშნავი მცოდნე იყო არა მარტო აფხაზეთის წარსულისა და აწმყოსი, არამედ თვით აფხაზური ენისაც. ასე ეხლა არავინ ლაპარაკობს აფხაზურსო, ამბობენ მის შესახებ აფხაზეთში². მშობლიური თავისებურების დიდი გრძნობის წიაღში შეიძლება მხოლოდ დაბადებულყო ისეთი შედეგრი, როგორიცაა მისი „აფხაზური სიმღერა „ვარადა“³—უშინაგანესი ლირიკული მღელვარების პოეტური შენივთება:

განგებავ! ამას ნუ მიწყენ
ვერ გადავგვარდე გვარადა,
ხანდიხან დავიღუღუნო
4 მამაპაპური ვარადა.

იგი ღულუნი—სიმღერა
არ არის გასახარადა,
ის არის მძიმე მოთხრობა
8 გულისა სატკივარადა.

ისა ჰგავს დედის საფლავზედ
ობლისა მოთქმის. მწარადა,
კენესის და კენესის, ქეითინებს
12 მტირალის ჩვილის გვარადა.

უბნობს თუ ვითა ცხოვრება
ათასის წლისა წყნარადა
ერთბაშად, ერთის მობერვით
16 სულ წარხვეტილა ქარადა!

ზოგჯერ გიჟურად შეჰკივლებს
ბედისა სამუქარადა,
ეტყვის: მარტოკა დამავდე
20 ნაწყვეტად, ნაოხარადა;

¹ იხ. მაგ. გ. შარვაშიძის ზემოთდასახელებული წერილი, აგრეთვე შ. და დ ი ა ნ ი, გ. შარვაშიძე, გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., № 47.

² ასეთი აზრი ავტორს გაუგონია თავის მამისა, კიკინ და მიხეილ მარლანციბისა, ბესლან ხვარციასა და სხვა აფხაზებისაგან, რომელნიც პირადად იცნობდნენ გ. შ-ძეს.

³ ვარადა ჩერქეზული სიტყვაა, სადაც „სიმღერა“-ს ჰნიშნავს. როგორც თვით ჩერქეზულში, ისე აფხაზურში, მეგრულში და ზოგიერთ სხვა კავკასიურ ენაში „ვარადა“ (ჩერქ. უარად) არის ყველაზე გავრცელებული სასიმღერო რეფრენი ზოგჯერ კიდევ იგი სიმღერის სიტყვიერი ტექსტის ერთადერთ მასალას წარმოადგენს.

8. შარვაშიძე სიტაბუკეში

შიკვირს საწუთროს ენებანი
ვის ჰხებრიან, ვის სახმარადა
და მსგავსსა ბოროტებასა

24 ყურსა არ უგდებს ცა რადა!

განგებავ! გვედრებ ნუ მიწყენ,
თუ რომ შეგჩივი მარადა,
ხანდიხან დავიღუღუნო

28 ვაი და ვაი ვარადა! ¹

თავის კუთხესა და ტომთან კავშირი გადასკენილი იყო გ. შარვაშიძეში ხალხთან სიახლოესა და დემოკრატიულობაზე. მისს სადარბაზო ბარათზე მარტივად არის ქართულად აღნიშნული: „გიორგი შარვაშიძე“, არც ტიტულები, არც გვირგვინები—ჩვეულებრივი ბუტაფორია. ის იყო რაინდი, რომელიც ებრძოდა არა მარტო ეროვნულსა და პოლიტიკურს, არამედ სოციალურ უსამართლობასაც; ელინისა და ბარბაროსის განურჩევლად. სომხური სოციალ-დემოკრატიული გაზეთი „პაქჟარ“ თავის დროზე მადლიერებით აღნიშნავდა რომ 1904 წელს გ. შარვაშიძე გამოვიდა აფხაზეთში მცხოვრებ სომეხ კოლონისტთა დამცველად აღვირახსნილი რეაქციული ელემენტების წინააღმდეგ. წერილის ავტორი, გაზეთის კორესპონდენტი აფხაზეთიდან, ამ ფაქტს ასახელებდა როგორც წიშანს აფხაზი ხალხის კეთილგანწყობილებისას სომეხ მეზობლებისადმი ².

გიორგის პოლიტიკური განწყობილება კარგად ჩანს ერთი მისი კერძო წერილიდან, რომელიც გაგზავნილია სოხუმიდან ოდესაში 1913 წლის 9 ნოემბერს გიორგის ცოლის ნათესავისადმი. აქ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ: «Прочитал в газетах, что жалоба Кости оставлена Сенатом без последствий. Это, вероятно, очень его огорчает! А по мне, на такое необдуманное постановление совершенно следует начихать! Впрочем ты, как ярая монархистка, вероятно относишься также и к решениям Сената почтительно!.. Интересно знать каких взглядов будет Ваша Варя; нынче у детей

¹ ამ ლექსის ავტორადი ვუთვნოდა განსვენებულ კონსტანტინე ერისთავს, რომელმაც, როგორც ლექსის პირის, ისე ზემოთმოტანილი ცნობისა და, საზოგადოდ, თავის მოგონებათა გადმოცემით დიდად დაგვაკლა. ლექსი მოთავსებულია ზემოაღნიშნულ ხელნაწერ კრებულშიაც, რომელიც ჩვენ თ. ხანთარაიამ გადმოგვცა. კრებულში იგი საკმაოდ განსხვავებულ საკითხავენებს შეიცავს. აი, უფრო მნიშვნელოვანნი ამ სხვაობათაგან: სტრ. 7—იგია, სტრ. 8—გამგონის, სტრ. 9—12 აკლია მთლიანად, სტრ. 19—ეტყვის თუ ვითა,— სტრ. 21—ხენარის განგება, სტრ. 23—უმზავასო.

² *„საქდარ“*, 1916 წ. № 6, 8; *„საქართველო“*, 1916, № 43.

весьма разнообразные взгляды»... ხოლო გიორგის რელიგიური სკეპტიციზმი ჩანს იმავე კორესპონდენტიისადმი და დაახლოებით იმავე ხანებში მიწერილი მეორე წერილის სიტყვებიდან: „Воскрес христос или нет (წერილი აღდგომის დღეებშია დაწერილი, ს. ჯ.), мне это совершенно все равно! О, еслибы я верил в это воскресение, я бы так молился, что бог подарил бы мне ее жизнь“ (საუბარია გიორგის ახლად გარდაცვლილ ცოლზე)¹.

ებლა შეგვიძლია დავსვათ ჩვენი მთავარი საკითხიც გიორგის თვითცნობიერებისა, მისი მოქალაქობრივი მრწამსისა და კულტურულ-პოლატიკურ შეხედულებათა წარმოშობის შესახებ. ზემოთაღნიშნული ფაქტები უკვე მიუთითებს ნაწილობრივ ამ ელემენტების სათავეებისაკენ, რომელთაც კიდევ უფრო მკაფიოდ წარმოაჩენს ისტორიული და თანამედროვე პირობებისა და კულტურული წრის შემდგომი შესწავლა.

თავის დროისათვის გიორგი დიდად განათლებულ კაცად უნდა ჩაითვალოს. ჩვენ არ ვიცით, რომელი ოფიციალური სკოლა განვლო გიორგიმ, ვიცით მხოლოდ, რომ ის რუსული იყო. შემდგეში ის რამდენიმეგზის ევროპაშიც ყოფილა. ამის შედეგი, სხვათა შორის, ევროპული ენების საუცხოო ცოდნა იყო. ზემოთაღნიშნული ცნობით, მან იცოდა ფრანგული (განსაკუთრებით), ინგლისური, გერმანული, თავისთავად ცხადია რუსულიც, და უყვარდა აღფრედ დემიუსესა და ვიქტორ ჰუგოს ლექსების ზებირად წარმოთქმა (ფრანგულად)². ქართულთან ერთად მან მშვენივრად იცოდა მეგრულიც (იქვე), და როგორც გიორგისავე წერილებიდან ჩანს, ლათინურიც. თუ აფხაზურ ენასაც მოვიგონებთ, იგი ნამდვილ პოლიგლოტად წარმოვიდგება.

მისივე ნაწერებიდან დიდი ნაკითხობა და საერთო ცოდნაც ჩანს. ერთი სიტყვით, გიორგი დასრულებული ევროპული განათლებით არის აღჭურვილი, მაგრამ ამ განათლების საფუძველი შინაური ქართული მწიგნობრული აღზრდაა. ამ მხრით ის იმ ქართულ თაობას ეკუთვნის, რომლისთვისაც ჯერ კიდევ ოჯახია პირველდაწყებითი სასწავლებელი, ხოლო მასწავლებელი—დედა, ან სხვა ახლობელი ქალი. ამ თაობის კაცი შინაური მომზადებით შემდეგ რუსულ სკოლაში მიდის, მაგრამ მას თან მიაქვს გარკვეული ჩვევები, სიმპათიები, ცოდნა, თავისებური შეხედულებანი, —რომელნიც, მსოფლიო-

¹ წერილები დაცულია ენიშკი-ს წიგნთსაცავში.

² დასახელ. წერილი, გაზ. „საქართველო“, 1918, № 45.

ხედვის წარმოქმნისას თავის საპატიო როლს ითამაშებენ,— და, და—
სასრულ, ყველაზე ტკბილი და ყველაზე დაუფიწყარი, დედის დარი-
გება, რომელიც, გიორგისავე სწორის, გ. ქალაღი დედის, სიტყვით
რომ ვთქვათ, ჩვეულებრივად შემდეგში მდგომარეობდა: „მაგრამ
ამას გთხოვ ყველაზე უფრო, არ დაიფიყო სამშობლო ენა:... თუ
საძირკველი დანგრეულია, მაშინ კედლების აშენებისთვის ყოველი
შრომა დაკარგულია“... ენასთან ერთად მშობლიური მიწის სიყვა-
რულსაც აბარებდნენ: „შენს მოძმეთ შორის და შენს მიწაზე გერ-
ჩირს იყო შენ დაპარხული: ტანი უსულო და უგრძობბარე ხუფინდ
შინ იყოს და თუნდა გარე, მაგრამ როგორღაც, დედაშვილობამ, სა-
ნატრელია სამშობლო მხარე“...

როცა დიმიტრი ყიფიანს პირველად უნახავს პატარა გიორგი,
უკანასკნელის დედას, ალექსანდრას, მისთვის უთქვამს: გიორგი ქაო-
თულად უკვე თავისუფლად კითხულობს და წერს, რუსულ წერაკით-
ხვას კი ჯერჯერობით ერთი აქაური კაცი ასწავლისო¹. საფიქრე-
ბელია, გიორგის ქართული ენის მასწავლებლები დედამისი და მი-
სივე პაპიდა, ალიბეგ შარვაშიძის ცოლი, კესარია უნდა ყოფილიყვ-
ნენ. მათგან უნდა შეეთვისებინა გიორგის არა მარტო წერაკითხვა,
არამედ ქართული მწერლობის ცოდნა და ლიტერატურული ნორ-
მების განსაზღვრული სისტემაც. ეს ქალები გიორგის აკავშირებდნენ
მეტად კულტურულ ოჯახთან, რომლის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბ-
რებთ. ამ მხრიდან მომავალი გავლენა მით უფრო ძლიერი უნდა ყო-
ფილიყო, რომ ის ერწყმოდა თანაგვარს კულტურულ ტრადიციებს,
რომელნიც დროთა შორეთიდან მამის ოჯახში იყრიდნენ თავს.

საერთოდ, ტრადიციული მომენტი მეტად თვალსაჩინოა გიორგის
არსებაში, როგორც ამას მისი დამკვირვებელნი აღნიშნავენ. უკანასკ-
ნელთა ყურადღებას იპყრობს, მაგ., ფაქტი, რომ თავის თანამედრო-
ვეთათვის გიორგი იყო *elegantiae arbiter*, რომლის მოქცევისა და
ზრდილობის ძველებურ წესებს სავალდებულო ნიმუშად სთვლიდნენ
(ილ. ჭყონია, „შალვა დადიანი და სხვანი“). ფიზიკურადაც, ის საუკე-
თესო ტიპი იყო თავისი რასის საყოველთაოდ განთქმულ სილამაზისა.
„ვეფხისტყაოსნის“ დამსურათებელი, ცნობილი მხატვარი ზიჩი გი-
ორგის თურმე ულამაზეს კაცად სთვლიდა და ტარიელის ხორციელი

¹ დ. ყიფიანის დასახელ. მოხსენება, ფფ. 38—39. ამ დროს გიორგი, ყიფი-
ანის სიტყვით, ცხრა წლისა უნდა ყოფილიყო. როცა 10 წლის გამზადარა, ის მა-
მას ქუთ. გენ.-გუბ. გაგარინის ოჯახში მიუცია, სადაც მისთვის კერძო მასწავლებ-
ლები მიუჩენიათ. Бороздин, Закавказские воспоминания, 250—251.

განპიროვნებისათვის უფრო შესაფერს ობიექტს ვერ პპოულობდა (ილ. ჭყონია, შ. დადიანი).

მიყვებით ამ ტრადიციების სადინარს და გავითვალისწინოთ მათი სათავეები ისტორიულ გარემოსთან ერთად¹.

* * *

აფხაზთა ტომი ისტორიულ სარბიელზე ქრისტიანული წელთაღრიცხვის დამდგეს გამოდის, მაგრამ განსაკუთრებულ აქტიურობას იჩენს შერეე საუკუნიდან, როცა აფხაზთა სამეფო არსდებდა. ეს სამეფო შეუზღერებლად ვითარდება და მეთათე საუკუნის შუაწლებისათვის მას უკირავს არა მარტო მთელი დასავლეთ-საქართველოს ტერიტორია, არამედ აღმოსავლეთ-საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილიც. შექცევში ის დანაზრენ ქართულ სამთავროებთან ერთად შეადგენს საქართველოს ფეოდალურ მონარქიას და მთლიანად არის მოქცეული ქართული კულტურის წრეში. მაგრამ ამას გარდა ირკვევა, რომ უკვე აფხაზთა სამეფოშიც, ყოველ შემთხვევაში მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრიდან, სახელმწიფოს, მწიგნობრობისა და ეკლესიის ენა არის ქართული².

ქართულ ენას ეს როლო არ დაუკარგავს მაშინაც, როდესაც, საქართველოს სამეფოს დარღვევის შემდეგ, წარმოიშვა აფხაზეთის სამთავრო, განკრძობებული პოლიტიკური ცხოვრების მატარებელი. ეკლესიურად აფხაზეთი უკანასკნელ ხანამდე იმერეთ-სამეგრელო-გურიასთან ერთად ერთს მთლიანობას წარმოადგენდა, ერთის საეკლესიო (ქართული) ენით. ქართულივე არის სამთავრო დაწესებულებათა და, საზოგადოდ, მწიგნობრობის ენა. საქწუხაროდ, სათანადო მასალები თითქმის საეცებით განადგურებულა. მოღწეული ნაწყვეტები ამ დასკვნას, რომელიც ისტორიული პირობების გათვალისწინების ნიადაგზე თავისთავად სავალდებულო ხდება, საეცებით

¹ გიორგი შარვაშიძე გარდაიცვალა ქ. სოხუმში 1918 წლის თებერვლის 19-ს და დასაფლავებულ იქნა მოქვის საგვარეულო აკლდამაში, თავის მამის გვერდით, იმავე თვის 25-ს. ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1918 წ. № 10, გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., № 40.

² აეტორს ამ საკითხისათვის სპეციალური გამოკვლევა აქვს მიძღვნილი. იხ. საქ. საისტ. საეთნოგრ. საზ-ბის 1928 წ. 28 დეკ. კრების ოქმი № 272.

ეთანხმება¹. თვით მეცხრამეტე ს-ში, როგორც ეს ქვემოთ უფრო დაწვრილებით იქნება წარმოდგენილი, აფხაზეთის მთავრის კანცელარია ქართულად მუშაობს: რუსული ოფიციალური ცნობებითაც, უკანასკნელი მთავარი მიხეილი კავკასიის მმართველობასა და მის წარმომადგენლებს ჩვეულებრივად ქართულად მიჰმართავს. დაცულია მიხეილის ამ ქართული ქაღალდების რამდენიმე დედანიც².

ქართ. ენის ცოდნა ჩანს საერთოდ გავრცელებული ყოფილა აფხაზეთში: 1714 წ. სულხან-საბა ორბელიანმა კუნძ. მალთაზე (ხმელთაშუა ზღვაში) საქართველოდან დიდი ხნის წინათ გატაცებულ სხვა ტყვეთა შორის აფხაზიც ნახა და გაკვირვებოთ აღნიშნა: „აფხაზმა რატომ იცოდა, ის გამიკვირდა, ქართული“-ო³. საზოგადოდ, შესაძინებია, რომ პერიფერიის კულტურულ კავშირს ცენტრთან იმ ხანებში თვით ცენტრში ნაკლებ ჰგროძნობდნენ, ვიდრე ამ განაპირა კუთხეებში.

ქართულის ცოდნა, რა თქმა უნდა; უმთავრესად თავად-აზნაურობას ახასიათებდა, იმიტომ რომ ქართულ რ იყო კულტურის ენა, კულტურა კიდევ ფეოდალური საზოგადოების პირობებში უპირატესად უმაღლესი წრეებისათვის არის მისაწვდომი. ბატონიშვილი ვახუშტი იმავე საუკუნის შუაწლებში წერდა აფხაზებს შესახებ: „ენა საკუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართულრ“-ო⁴. რუსი მკვლევარი ს ე ლ ე ზ ნ ე ვ ი, რომელიც 1841 წ. იყო აფხაზეთში, წერს, რომ ამ წრის წარმომადგენელმა ბევრმა იცის ქართული და ოსმალური წერაკითხვა⁵ (ოსმალურმა. მოიბოვა ერთგვარი გავლენა აფხაზეთში მაჰმადიანობის გავრცელებასთან ერთად მეთვრამეტე საუკუნეში). იმავე კატეგორიას ეკუთვნის ის ფაქტი, რომ ჩვენს საუკუნეშიაც

¹ იხ., მაგალითად, ყვავუ შარვაშიძისა და მისი ძმის ქვრეჭიმის დოკუმენტი XVII ს. მეორე ნახევრისა. საბუთი ნაწილობრივ თვით ყვავუს ხელით არის დაწერილი. იხ. აგრეთვე სოლომონ, არხაყან, საუსტან შარვაშიძეების მინაწერები ბიჭვინტის ერთს ხელთაწერზე. Brosset, Voyage arch., VIII rapp., p. 132—133, და სხვა.

² АКАК XI გვ. 46; საქ. ცენტრარქივი, ვანსაკ. მნიშვნ. საქმ. ფ. № 41, ფ. 3, ფფ. 128—129; № 42, ფფ. 45—50; ფფ. 148—149; ფ. 175; ფფ. 188—193 ხ; № 48, ფ. 133.

³ საბას ევროპაში მოგზაურობის აღწერილობა, ჟურნ. „ცისკარი“, 1852 წ., № 4, გვ. 61.

⁴ საქ. გეოგრაფია, მ. ჯანაშვილის გამოცემა, 314.

⁵ М. Селезнев, Руководство к познанию Кавказа, кн. II, стр. 206, СПб. 1847.

აქაურს თავადაზნაურთა რჯახებში ბავშვი დედას ქართულად მიჰმართავდა („დედა!“).

ეს ტრადიციები, ცხადია, თვით შარვაშიძეების სამთავრო სახლში უნდა ყოფილიყო ყველაზე უკეთ დაცული. შარვაშიძეების გვარი ძალიან ძველია. მათს წარმოშობასა და თვით გვარისსახელს თქმულება წარუგნაშაპებს უკავშირებს¹. როგორც არ უნდა იყოს, უკვე თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი იხსენიებს აფხაზეთის ერისთავს დოთალო შარვაშისძეს. რუმის სულტნის ყიასდინის ჯარების მთავარსარდალად მონღოლთა წინააღმდეგ დასახელებულია „შარვაშისძე აფხაზი დარდინ“. შემდეგ საუკუნეებშიაც აფხაზეთის მთავრებად შარვაშიძეები ჩანან.

მავრამ შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ მერმინდელი შარვაშიძეები გენეალოგიურად არ იყვნენ დაკავშირებულნი ამ გვარისსახელის უძველეს მატარებლებთან. ფეოდალური ძალმომრეობის ხანაში რა გასაკვირი იქნებოდა, რომ მთავრის უფლება ერთი საგვარეულოდან მეორეში გადასულიყო თვით „შარვაშიძის“ გვარისსახელთან ერთად, რომელსაც ამ შკმთხვევაში სამთავრო ტიტულის მნიშვნელობა ჰქონდა. ასეთ მოვლენას მეზობელ სამეგრელოშიაც ვხედავთ, სადაც გვარისსახელი „დადიანი“ ოდიშის მფლობელის წოდებად იქცა და სადაც დადიანობას სხვადასხვა გვარი ითვისებდა სხვადასხვა დროს (უკანასკნელი დადიანები ჩიქვანთა საგვარეულოდან არიან).

თვით აფხაზეთში ფორმა „შარვაშიძე“ სრულიად უცნობია: ადგილობრივ ეს საგვარეულო ჩაჩის (|| ჩაჩა) სახელით არიან ცნობილი. და თუმცა აფხაზურს ძარების უაღრესი გაცვეთა სჩვევია, მაინც აფხაზური ფორმა ქართულს იმდენად არის დამორბეული რომ შესაძლებელია ეს სახელები სხვადასხვა წარმოშობისად მივიჩნიოთ. აფხაზეთის უკანასკნელ მფლობელთა ნამდვილი საგვარეულო სახელწოდების შესახებ ხსოვნის შენარჩუნება ადგილობრივ იმიტომაც უნდა ყოფილიყო ადვილი, რომ მთავრის უფლების აღსანიშნავად აფხაზურში არსებობდა და იხმარებოდა სპეციალური ტერმინი (აჰ-მთავარი, აჰრა—მთავრობა). თან ისიც საგულგებელი ხდება, რომ ჩაჩ-

¹ ისტორიული მოსაზრებებით უნდა უარვყოთ აკად. 5. მარის ჭკუამანხელი მტკიცება (Житие св. Григория Хандзтийского, LVII) რომ გ. მეოჩხლის თხზულებით ცნობილის, მეცხრე ს-ის პირის, ბაგრატ შარღელი ხელმწიფის, სადაურობის სახელი (შარღელი) შეიძლება უდრიდეს შარვაშიძეს.—თვით ფორმა გვარისა (მეგრულად—შარაშია) გარკვეულ კულტურულ გავლენას უჩვენებს, ისე როგორც სხვა აფხაზ. საგვარეულოს სახელები (ანჩაბაძე, მარშანია და სხვ.).

შებზე ადრე „შარვაშიძეობა“ ანჩაბაძეთა საგვარეულოს ხელში უნდა ყოფილიყო; ამაზე მიუთითებს აფხაზური თქმულება, რომ წინათ აფხაზეთში ანჩაბაძეთა (აჩბების) საგვარეულო პირველობდა¹, და ისეთი ანდაზებიც, როგორც მაგ.: „აჩბა უმჰაკჷა, ჩაჩბა უჰჰჰჰჰჰ“². ე. ი. ჯერ აჩბა სთქვი, და შემდეგ ჩაჩბაო. ბუნდოვანი გადმოცემა აჩბებსა და ჩაჩბებს შორის მომხდარი ბრძოლის შესახებ დაცული ყოფილა კავკასიონს ჩრდილოეთითაც: 1929 წ. ვახუშტულზე სოფ. ულაფში (ადიდეს ავტონომ. ოლქი) მცხოვრები აბაზებისგან (პირიქითელი აფხაზები; მე 19-ე ს-ის შუაწლებამდის კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე ცხოვრობდნენ) ჩვენ ჩავეიწერეთ თქმულება, უკვე საკმაოდ დამახინჯებული, რომლის აზრი შიხლოებით ასეთია: „აჩბები წაიკიდნენ და ჩაჩბები აიშალნენ“. ერთი რუსი გენერლის ცნობითაც, მეცხრამეტე ს. პირვილ ნახევარში აფხაზეთში ბევრი თავადის სახლი იჩეპებდა შარვაშიძეებზე უფრო დიდს გვარიშვილობას³. — ამ დეტალს იმ მხრით აქვს მნიშვნელობა რომ გვაჩვენებს კულტურული ტრადიციების სიძლიერეს, რომელთაც, მიუხედავად აღნიშნული დინასტიური ცვლილებებისა, თავი შეინახეს სამთავრო სახლში და მეცხრამეტე საუკუნეში უკანასკნელ მთავარშიაც მკაფიო გამოხატულება ჰპოვეს.

მიხეილ შარვაშიძემ საინტერესო აღზრდა მიიღო. ჩვეულების თანახმად, ბავშობაში ის გასაზრდელად გაუბარებიათ. მისი მამამძღვე (აფხაზურად „აბაძძე“) იყო განთქმული ჰაჯი დაჯუმოყვა ბარზევი, უბიხების უპირველესი საგვარეულის, ბარზეგების, თავიკაცი და თვით უბიხების მეთაური⁴. უბიხების ტომი შესამე დამოუკიდებელი ეთნიკური ერთეული იყო დასავლეთ კავკასიაში და აფხაზ-ჩერქეზთა შემაერთებელ რგოლს წარმოადგენდა. ამ შედარებით პატარა თემმა (მას ეჭირა დღევანდელი სოჭის რაიონი, აღლერიდან ჩრდილოეთისაკენ, და აფხაზეთის მეზობლად მდებარე ჯიქეთს ესაზღვრებოდა) ყველაზე მეტი თავდადება და შეურიგებლობა გაჰოიჩინა იმ გმირულს ბრძოლაში, რომელსაც აწარმოებდნენ თავისუფლების დასაცავად დას. კავკასიის რაინდული ტომები მეფის რუსეთის წინააღმდეგ.

¹ Д. Гулия, История Абхазии, I, 208; С. Эсадзе, Истор. записка об управлении Кавказом, I, 99—100.

² გაგონილია მახ. შარვანიასგან: ანალოგიური აზრია გატარებული ზოგიერთი ხალხური სალოცავის ტექსტშიაც, იხ. Д. Гулия, დას. ნაშრ., გვ. 226, შეხ. 2.

³ Воспоминания Гр. Ив. Филиппсона, „Русский Архив“, 1883 г., VI, 302.

⁴ Селезнев, оп. с. II, 200; Филиппсон, ib., 303.

როცა ეს ბრძოლა საბოლოოდ დამარცხდა, უბიხთა ტომი მთლიანად გადასახლდა ოსმალეთში. ისე რომ მათს მიწაწყალზე ესლა არც ერთი უბიხი აღარ ცხოვრობს.

წარსული საუკუნის ოციანსა და ოცდაათიან წლებში მათი ყველაზე გამოჩენილი წინამძღოლი იყო მიხეილ შარვაშიძის გამზრდელი. მას უდიდესი ავტორიტეტი ჰქონდა მოპოვებული არა მარტო თავისიანებში, არამედ ჩერქეზებშიაც. ეს ის ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგია, რომელსაც ინგლისელი ბელლი ჩერქეზების ვაშინგტონს ეძახის (ბელლმა ამ მხარეში სამი წელი გაატარა და პირადად იცნობდა დაგუმოყვას) და რომლის თავი რუსის სარდლობას ათას ვერცხლად ჰქონდა შეფასებული¹. რუსის ოფიციალური ისტორიკოსებიც იძულებულნი არიან აღიარონ, რომ „ეს ბარზეგი იყო მამაცი, თაოსანი, დიდი ჭკუის პატრონი კაცი და ჩვენი [ე. ი. რუსი იმპერიალისტების] დაუძინებელი მტერი“².

ჰაჯი დაგუმოყვას სკოლაში უნდა შეეთვისებინა მიხეილს ის თვისებები, რომლებიც იმდროინდელს უბიხსა და ჩერქეზ ვაჟკაცს ახასიათებდნენ: პოლიტიკური იდეოლოგია, განსაზღვრული უმთავრესად ზემოთნახსენები დიადი ბრძოლის მიზნებითა და პირობებით; „ადილე-ხაბზ“ ანუ ადილეური რჯული, აფხაზურ-ჩერქეზული (ადილეური) ტომებისათვის საერთო მოქცევის წესების ურთულესი სისტემა; ცხენისა და იარაღის ხმარება და, დასასრულ, რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, უბიხური და ჩერქეზული ენები, უკანასკნელი იმიტომ რომ დედაენასთან ერთად ჩერქეზულის ცოდნა საყოველთაოდ გავრცელებული იყო უბიხების მალაღს წოდებაში.

ყველა მერმინდელი აღწერილობა ხაზგასმით აღნიშნავს მიხეილის ამ თვისებებს. ტორნაუ, რუსის ოფიცერი, რომელიც მთავრობის საიდუმლო დავალებით მუშაობდა დას. კავკასიის მთიელთა შორის და პირადად იცნობდა მიხეილს, წერს: „მის. შარვაშიძე... მაშინ [1835 წ.] იყო დაასლოებით ოცდაოთხი წლის ლამაზი ჭაბუჯი. მას ჰქონდა ყველა თვისება, რომელსაც დიდ ფასს აძლევენ ჩერქეზები, ე. ი. იყო ღონიერი, თოფს ისროდა საუცხოოდ, მარჯვე ცხენოსნობა, იცოდა და საფრთხეს არ შეუშინდებოდა. როგორც მმართველი, მიუხედავად თავისი სიყმაწვილისა, ის არ ჩამოუვარდებოდა,

¹ J. St. Bell, Journal d'une résidence en Circassie pendant les années 1837, 1838 et 1839, Paris, 1841, t. II, p. 228.

² Филиппсон, I. c., 303.

გ. შარვაშიძე (შუაში) მამია ფურიელთან (მარჯვენა გიორგისაგან)
და იოსელიანთან ერთად

თუ არ სჯობდა კიდევაც, ესოდენ ქებულთ დანარჩენ კავკასიელ მფლობელებს. ესმოდა თავისი ხალხის ყოველდღიური გასაჭირი და უნარი ჰქონდა მორჩილებაში ჰყოლოდა, ვინც ჰსურდა. რუსების მიმართ თავი ეკირა შესაფერისად, არც განსაკუთრებული ამპარტუნებითა და არც პირფერობით (без подиности). მოქმედებდა აშკარად და დაუზარებლად ასრულებდა ჩვენს მოთხოვნილებებს, თუ ისინი არ ეწინააღმდეგებოდნენ აფხაზეთის საშუალებებსა და სარგებლობას... როგორც ნამდვილი მთიელი თავადი, მიხეილი უდიდესი ხელგაშლით იცავდა სტუმარმასპინძლობის წესებს; არავინ წასულა მისი სახლიდან პატივუცემი და დაუსაჩუქრებელი“...¹

მიხეილის სიძულვილი რუსი დამპყრობელებისადმი აგრეთვე ერთხმად არის აღნიშნული: ოფიციალურ ცნობაში აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების ერთ-ერთ მიზეზად გამოცხადებული გარემოება რომ „აფხაზები, მთავრის ხელისუფლების არსებობის დროს, არამცთუ არ სცილობდნენ რუსებთან დაახლოებას, არამედ გაურბოდნენ კიდევაც ამ დაახლოებას; ისინი არ შედიოდნენ რუსულ სამსახურში, არ აძლევდნენ თავიანთ ბავშვებს ამიერკავკასიის სასწავლო დაწესებულებებში“², — ყველაფერი ეს, მეფის ნაცვლის აზრით, მიხეილის შთაგონებისა და ზემოქმედების ნაყოფი იყო.³

მიხეილს თავისი აღზრდა დასრულებული არ ჰქონდა, როცა ის, თითქმის ბავშვი, მთავრად გამოაცხადეს. მაგრამ რადგანაც იმხანად მისი პოლიტიკური მდგომარეობა აფხაზეთში მტკიცე არ იყო, იგი იძულებული შეიქნა 1824-იდან 1827-ამდე სამეგრელოსა და იმერეთში ეცხოვრა⁴. აქედან ის გადასულა თბილისში, სადაც მან ერთი ცნობით, მთავარ შტაბთან⁵, მეორე ცნობით კიდევ რომელიღაც სასწავლებელში⁶, ისწავლა რუსული ენა და წერაკითხვა.

ზოროზდინი, რუსი მოხელე და ლიტერატორი, შემდეგს გვიამბობს: „მიხეილს მე პირადად ვიცნობდი და მისი კეთილგანწყობილება მქონდა მოხვეჭილი. ეს იყო შესამჩნევი პიროვნება (он был

¹ [Горнай], Воспоминания Кавказского офицера: Русский Вестник, 1864 г. № 9, 39—40.

² Газ. „Кавказ“, 1866 г., № 68: „Абхазия“ (გადმომეჭდილია ოფიც. ვახ. „Русский Инвалид“-იდან).

³ Записка... вел. князя Михаила Николаевича о положении Абхазии: საქ. ცენტრარქივი, საქმე № 48, ფფ. 41—47.

⁴ Селезнев, I с.

⁵ Филиппов, оп. с., გვ. 303.

⁶ П., Из записок Кавказского туриста: газ. „Кавказ“, 1867 г., № 45.

личностью крупною). თავისი ახალგაზრდობა, დავით დადიანის მსგავსად, მან ტფილისში ვაატარა, და იმ დროის მიხედვით საკმაოდ კარგი განათლება მიიღო. რუსულს ლაპარაკობდა ყოველგვარი აქცენტის გარეშე... მას ჰქონდა დიდი გავლენა დასავლეთ კავკასიონის მთებში, ჩვენთვის ურჩ ჯიქებსა, შაფსულებსა, უბიხებსა და აბაძახებს შორის... ბოლო ხანებში, გენერალ-ადიუტანტად და ალექსანდრეს კავალერად ქცეული, ის თავის სურვილის წინააღმდეგ იცვამდა მუნღირსა და რევალიებს მხოლოდ მაშინ, როცა სტოვებდა თავის რეზიდენციებს ხელისუფლებასთან შესახვედრად... მაღალი ტანის, წერწეტს, სახის სწორი ნაკვებით, არწივისებური პროფილით, შვიდ გამჭირაბი თვალებით, მას თავი ეკირა არაჩვეულებრივი ღირსებით, და თვითული მისი ექსტი ამჟღავნებდა რომ ეს კაცი მბრძანებლობასაა მიჩვეული... მასთან ინტიმურ საუბარში ცხადი ხდებოდა მისი დიდი ჭკუა... კოლიუბაკინის [რუსი მოხელე] სიტყვით, მიხეილისთვის სრულებითაც არ იყო უცხო მაღალი იდეალები... დავით დადიანში ის ჰხედავდა არა მარტო მოცილეს მფლობელობის სფეროში [იგულისხმება სამურზაყანო], არამედ მტერს თუნდ იმიტომაც რომ დავითი უსათუოდ ერთგული იყო რუსის მთავრობისა... მტრულად ეპყრობოდა ის ეკატერინესაც [სამეგრელოს მთავრის ცოლს], რომლის შესახებ მხოლოდ უდრმესი ათვალწუნებითა და ირონიით ლაპარაკობდა, უკვე იმიტომაც რომ საზოგადოდ ქალებს არაფრად აგდებდა“¹.

საზოგადოდ, მიხეილი კულტურული და ცოდნისმოყვარე კაცი ჩანს. მისი კულტურული მოთხოვნისა და ლიტერატურული ინტერესების შესახებ საყურადღებო ფაქტიურ ცნობებს გვაწვდის ერთი რუსი ჟურნალისტი, თავისებური „კომენტარებით“. ეს „ჟური-ადნიკის“ მსოფლგაგებით აღჭურვილი მწერალი, რომელიც ამტკიცებს, „რომ სიბერეში მიხეილმა სავსებით იბრუნა პირი აზიისაკენ: ცივილიზაციურ სამყაროსთან ყოველგვარ ურთიერთობას მოწყვეტილმა მან გარს შემოიხვია ტყისკაცების მონური ხროვა; თავი დაანება კოვხსა და ჩანგალს და ხელით დაიწყო საქმლის ჭამა; თან წიგნისკითხვისა ან რაიმე სამეურნეო საქმიანობის ნაცვლად² ხელი

¹ К. А. Бороздин, Закавказские воспоминания. Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 г. СПб. 1885, გვ. 220—223.—რომ მიხეილმა მშვენივრად იცოდა რუსული, ამას ადასტურებენ სელენხევი და ფილიპსონიც, დას. თხზ.

² საინტერესოა რომ 1841 წ. მიხეილი ცდილობდა ლიონის ხეების გაშენებას თავის მამულში, ოსმალეთიდან გამოწერალი ნერგების საშუალებით. Селезнев, იქვე, III, 407, შენ. 7.

შიპყო ჩხირების თლას“-ო,—იმავე დროს გვიამბობს, რომ ოჩამჩი-რეში. მთავრის მიტოვებულ სასახლეში, მიხეილის აფხაზეთიდან გადასახლების ორი წლის შემდგომ, ერთს ოთახში მან იპოვა წიგნების დიდი გროვა, ნაშთი, როგორც ჩანს, მიხეილის წიგნთსაცავისა (სასახლე ამ დროისათვის უკვე გაძარცული უნდა ყოფილიყო): «რა არ იყო იქ? ლერმონტოვის „ჩვენი დროის გმირი“-ც, რომელიდაც ალგებრა, ლათინური დისერტაციაც, იტალიანური ოპერების ლიბრეტოებიცა და ფრანგული სამკურნალო წიგნებიც და რუსული ძველი რომანებისა, ჟურნალებისა და სხვა გამოცემების ცალკე ტომთა აჭარბებული რაოდენობა. ჩანდა, ამ წიგნების უმრავლესობა შემთხვევით იყო შექმნილი; უნდა ვიფიქროთ, რომ ბევრი მათგანი მთლად წმინდა გზით არ იყო აქ მოხვედრილი და მოტაცებული იყო სხვადასხვა პირთა დარბეული ქონებიდან [!]. სხვანაირად თითქმის შეუძლებელია აეხსნათ, რად უნდოდა უცხო ენების უცოდინარ მთავარს ფრანგული და იტალიანური წიგნები, ისიც სამკურნალო¹. მაგრამ შესაძინევი იყო, რომ მთელს ამ ნაგავში ერთი რიგის თხზულებები შეტად იპყრობდა მთავრის ყურადღებას და უთუოდ თვით მის მიერ იყო შექმნილი. ეს იყო ნაპოლეონისა და სუვოროვის ისტორიები, 1812 წლის ლაშქრობათა და სხვა ომების აღწერილობანი, თხზულებები საველე წყობის შესახებ და ზოგი სხვა. ყველა ეს წიგნი გულდაგულ იყო შეკინძული, სრულად დაცული და, შექცეულია, ისინი ყველა დანარჩენზე მეტად აინტერესებდნენ მთავარს, ყოველ შემთხვევაში იმ დროს, როცა ის ჯერ კიდევ კითხულობდა წიგნებს“².

ყოველივე ამის შემდეგ კიდევ უფრო ნათელი ხდება მნიშვნელობა იმ ფაქტისა რომ ამ პერიოდშიაც ქართული ენა კულტურის მთავარი ენაა როგორც სამთავროსათვის, ისე თვით მიხეილისათვის. როგორც ვამბობდით, ოფიციალური მიწერმოწერა რუსული ხელისუფლების ორგანოებთან და მის ცალკე წარმომადგენლებთან (მათ შორის ტომით რუსებთანაც, როგორც მაგ. ქუთაისის გენ.-გუბერნატორ სვიატოპოლკ-მირსკისთან³) ქართულად წარმოებს⁴. ამ საბუთთაგან ზოგი თვით მიხეილის ხელით

¹ შექმნილია ალბათ მიხეილის საზღვარგარეთ ყოფნის დროს, იხ. ზემოთ, გვ. 11.

² П., Из жизни Кавказского тыриста: газ. „Кавказ“, 1867 г. № 45.

³ ასეთია მაგ. მიხეილის უკანასკნელი წვრილი აფხაზეთიდან მირსკისადმი, 1864 წლის 6 ნოემბრის თარიღით.

⁴ უკანასკნელ წლებში გვხვდება რამდენიმე რუსულად დაწერილი მიმართვაც უმაღლესი მთავრობის მოხელეებისადმი.

არის დაწერილი, როგორც ამას დედნების შესწავლა ადასტურებს და ოფიციალური ცნობებიდანაც ჩანს. ყურადღებას იქცევს ის რომ მთავრის სამდივანშიწიგნობროს მიერ დამზადებული ქართული დოკუმენტები მართლწერის გარკვეულ სისტემას მისდევენ და ამით ემხრობიან ცნობილს ორთოგრაფიულ-გრამატიკულ სკოლას, რომლის შესახებ დაწერილებით ქვემოთ იქნება საუბარი. სანიმუშოდ აქვე მოგვყავს შიხელიის წერილი გენ. ბებუთოვისადმი (სასენი ნიშნები ჩვენ დავსხით):

„ოქტბრო ბრწყინვალეზავ, კნიაზო ვასილ იოსიფიჩი! ამას წინათ მოგართვით მოკლედ რაოდენნიმე ამბავნი; შემდგომ მისა, მესამეს დღეს, გეახელ ბზუფუს (sic), სადაცა ჯიქისა და ჩერგეზის (!) ჯარი, მომავალნი სოხუმს, შემხუნდნენ, ზოგნი გზახედ და ზოგნი ჩემსა (შინ გამომიარეს ჩემდა სანახავად). რაც შესაძლო იყო ჩემგან, ვიმკადინე. რათა უთანხმოზა შემომეტანა მუშირისა და მათ შორის.—ხსენებულნი ჯარებნი წავიდნენ სოხუმს მოსალოდებლად მუშირისა, რომელიც იყო წასრული ანათამდის (sic), სადაც შეჰკრიბა პირტშლ ჯიქეთი, უბიხი, შაფსული და აბაზახლები (sic). გამოუცხადა რომა აბაზახლები წასრულიყუნენ ყარაჩისკენ და სხტშბრ ერთობით ჩტშნკენ დამასთან დიდი პოლიტიკითა და საჩუქრით მიიღო ყტშლანი,—დაერთობრად გამოუცხადეს თანხმოზა მისის ბრძანებისა. მოხარული მუშირი და მობრუნებული (sic) მოვიდა სოხუმს. მეორეს დღეს მიიღო თავ-თავი კაცები ხალისად, რადგან მისი ბრძანება მსწრაფლ აღასრულეს. შემდგომ მუსაიფისა გავიდნენ და მოციქული გამოუგზავნეს, რომა ამ დროს ჯარიანობა არ შაუქლიანთ (sic): ერთი მიზეზი, რომ სიცხეებზა მოაწია და დახაშმავსთ (!), მეორე—მეტისმეტი შორეა თავიანთის სამშობლო ქტშყნიდან, რომ მკუდარისა და დაქრილის წაღება არ შაუქლიანთ (!). ამ მიზეზებით ვერ წავალთო. გაიკვირვა მუშირმან მათი ლაპარაკი და უთხრა რომ აგრე უცებ რამ გამოგტუალათ, გაურის (!) ფული თუ არ მიიღეთო,—ან თუ გაური (!) არა ხარბ, უნდა წამოხვიდეთო. ეს სიტყტშბი იმჯავრეს და იმათბ ბაირალები ააგლიჯეს და წავიდნენ; და სხვანი შორებულნი მცხოვრებნი მათნი, რომელიც მოდიოდენ, გზითგან დაბრუნდენ, რაგან ესენი შაიყარნენ (!) გზახედ. სარჯელი ჩემი უქმათ არ დარჩენილა. აწიც იმედი მაქტს აღვასრულო სურვილი ნამესტნიკისა. რომელიც ამას წინეთ წაიყუანეს მილიციები¹, მობრუნდებიან; გავათავებ მოქმედებასა ჩემსა და მოგახსენებთ წერილით. იმედი მაქტს რომა გუ-

¹ დედანში შეტოვით: მილილიციები.

ჩიის ოტრიადისაგან ფარულ იქმნება მოწერილობა ჩემი, სანამ გავათავებდე საქმესა. — ვგიბ მარად თქუშნი ბრწყინვალეების მორჩილი მოსამსახურე მიხაილ შარვაშიძე. 16 ივნისს 1855 წელსა, ს: სოუქსუ⁴. (საქმე № 42, ფფ. 45,50).

მთავრის ოჯახის წევრების მიწერმოწერის ენაც ქართულია, ასე მაგ., მიხეილი ცოლს ქართულად სწერს¹, ცოლიც ქართულად მიჰმართავს მას (A K A K XI გვ. 46). მიხეილის საკუთარი სტილის დახასიათებისათვის შეიძლება აქ მოყვანილ იქნას ერთი მისი პატარა ბარათი, ცოლთან მიწერილი მას შემდეგ, რაც მიხეილი სამეგრელოდან აფხაზეთში დაბრუნდა. ალექსანდრა კი, მიხეილის ცოლი, ამ დროს სოფ. ჭკადუაშში, თავის მამის ოჯახში იმყოფებოდა. წერილი დაწერილია მიხეილის საკუთარი ხელით, როგორც შენიშნავს დ. ყიფიანი (საქმე № 42, ფ. 137 ბ):

„საყუარგლო ალექსანდრა! გრიგოლ შარვაშიძე და ქირთ ტავუ [ე. ი. ტავუ ქართველი] გამომიგზავნია წვითომც შენი და ბავშუბის წამოსაყენათ აქეთ, და არამც არ დაუჯერო იმათ და არ წამოხვიდე. ეს არავინ გაიგოს. რამდონიც ხანს შეგეძლოს [!]. შეიქციე, და მამა შენი როცა მოვა, თვითონ მიხეთება. ეს წიგნი უჩვენე და რავარც სჯობდეს, იქს. გიორგი შენთან მოაყვანინე, ლეჩხუმს არ წაიყვანონ. ბაბუშია ჩკოტუებს გამოატანე, გულნაკულათ არიან, გაზდილი წავგართვიო. მე მალე ვერ მოვალ, მაგრამე [!] ჩემთვის ნუ სწუხხნარ [!], პატარა გიორგი შევიქცევს. შენი მიხაილ შარვაშიძე. 18 მაისს 1855 წელსა: ოჩამჩირით“. გარედან წერილს აწერია: „აფხაზეთის მთავრინა ალექსანდრა გიორგის ასულსა. ჭკადუაშს, საკუთარს ხელს“ (იქვე, ფფ. 135—136 ბ).

ქართული ენის ასეთი ფუნქცია აფხაზეთში ქვეყნის მრავალსაუკუნოვანი კულტურულ-ისტორიული განვითარების ნაყოფი იყო, როგორც თავის ადგილას ვამბობდით. სათანადო ტრადიციები ვადიდოდა თაობიდან თაობაში, ისტორიულ პირობებთან შეფარდებით, დაუბრკოლებლად ან მცირედი შეფერხებით, რაკი რეალური ინტერესების სფეროში აფხაზეთის მიზიუღლობა საქართველოს დანარჩენი ნაწილებისადმი საბოლოოდ არასოდეს არ ვაწყვეტილა. კერძოდ მთავრისა და სხვათა დაწინაურებული ოჯახებისათვის ერთგვარი მნიშვნელობა უთუოდ ჰქონდა პირადს ნათესაურ კავშირს ამ ნაწილებთან, პირველ რიგში, სამეგრელოსთან. ასე, მაგ., მიხეილის რო-

¹ საქმე № 42, ფ. 122 და სხვ. ამავე საქმეში დაცულია მიხეილის ქართ. წერილები სიმამრთან.

გორც დედა, ისე ცოლი, დადიანის ქალები იყვნენ. უფრო ზოგადად შეიძლება ითქვას რომ სამეგრელო, როგორც თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, ისე ამ ორი ტომის ეთნოგრაფიული სიახლოვის წყალობით ხანგრძლივი ისტორიული თანაცხოვრების ნიადაგზე, წარმოადგენდა მთავარ არტერიას, რომლის საშუალებითაც ხდებოდა კულტურული ენერჯის მიმოქცევა აფხაზეთსა და საქართველოს ცენტრალურ პროვინციებს შორის. იბადება ამიტომ საქართველა შევეხოთ სამეგრელოსაც აღძრული საკითხების თვალსაზრისით.

* * *

საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობის ხანაზე რომ არვილაპარაკოთ, როცა კულტურული ცხოვრება განსაკუთრებით ინტენსიური და მთლიანი იყო, საყოველთაო დაქუცმაცების დროშიაც, მას შემდეგაც, რაც სამეგრელოს სამთავრო სეპარატულ პოლიტიკას შეუდგა საერთო ტენდენციის მიხედვით, — სამეგრელო ქართული კულტურული სისტემის ორგანულ ელემენტს შეადგენს.

ყველაზე უფრო საინტერესო და დამახასიათებელი ამ მხრივ არის ცნობები იმ ეპოქიდან, როცა განკერძოებული სამეგრელოს სამთავრო აღწევს მანამდე არ ნახულსა და შემდეგში აღარ განმეორებულს ძლიერებას. ვგულისხმობთ მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარს, ცნობილი ლევან დადიანის მთავრობის დროს მიუხედავად სასტიკი ფეოდალური გათიშვისა და მკაცრი პოლიტიკური ურთიერთობისა მეზობელ ქართულ სამეფო-სამთავროებთან, სამეგრელოშიაც იგივე კულტურული ძალები მოქმედებენ, რაც საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე. ეროვნული ცნობიერების მთლიანობის გამოცხადება აქ უფრო მკაფიოც არის: როცა ლევანმა, სხვადასხვა პოლიტიკური მოსაზრებით, კავშირის დაჭერა სცადა მოსკოვის მთავრობასთან, მოსკოვში საკითხი გაუჩნდათ (რაკი ეს სამეგრელოდან მომართვის პირველი შემთხვევა იყო): რა ხალხია ეს „დიდიანები“ (ასე დაარქვეს იქ მაშინ მეგრელებს), რა სარწმუნოება აქვსთ, ან რა ენაა? ამის გამო დაკითხულმა თეიმურაზ კახთა მეფის ბერძენმა ელჩმა, იმხანად მოსკოვს მყოფმა, განაცხადა: ჩვენი თანამორწმუნენი არიან, ენა კი თავისი აქვსთო¹; თვით ლევანის დესპანმა კი ასეთი

¹ Показание грузинского посла митрополита Никифора о Дицианской земле. об. С. Б е л о к у р о в, Материалы для русской истории. М. 1888, гб. 267..

განმარტება მისცა: სარწმუნოება იგივე გვაქვს, რაც ქართლ-კახეთის მცხოვრებთ; ჩვენი მწიგნობრობა ქართულია; მხოლოდ ენაცა გვაქვს შინაურობაში სასაუბროო¹.

სრულიად ქართული ეროვნული ერთობის შეგნება კიდევ უფრო ნათლად თვით ლევანის დიპლომატიურ საბუთებშია გამოხატული. „იყო ივერიის ქვეყანაში ხუთი ხელმწიფე“, — მიჰმართავს რუსეთის მეფეს ლევანი „ყველა აქ ივერიის ქვეყანაში მცხოვრები მართლმადიდებელის“ სახელით, — „მათგან ორი [იგულისხმება ქართლისა და კახეთის მეფეები] დაიმორჩილა სპარსეთის შაჰმა; დანარჩენი სამი ხელმწიფის სამფლობელოს კი [იმერეთს, სამეგრელოს და გურიას] ჩვენა ვფლობთ“². „... მეორე საბუთში ლევანი მსგავსავე ცნობას იმეორებს და თავის წოდებულებას ასე გამოსთქვამს: „ივერიის ქვეყნის მეგრულ მხარეში მცხოვრები ლევან დადიანი“³. ივერია ამ შემთხვევაში საქართველოს აღნიშნავს, როგორც ეს ჩანს ცაიშის (სამეგრელოშია) გულანის მინაწერიდან, სადაც იგივე პოლიტიკური ტენდენციისაა გატარებული და ლევანი წოდებულია „ყოვლისა საქართველოთა პატრონად“⁴.

სამწერლო ქართულისა და მეგრულის დამოკიდებულების აღნიშნული შეგნება დადასტურებულია სულ სხვა წარმოშობის წყაროს მიერაც: დაახლოებით იმავე ხანებში სამეგრელოში ნამყოფი იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც, რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში, არა მარტო საკუთარს დაკვირვებას, არამედ ადგილობრივს შეხედულებასაც გადმოგვცემს, გვიამბობს: „...მეგრელები იმდენად უმეტარნი არიან, რომ მათ შორის თითქმის არავის არ ესმის ის ქართული წიგნები, რომელიც დაწერილია მათის ნამდვილის ძველებურის და წმინდა ენით. ამ ენისგან მათი მდაბიური ენა ისე განირჩევა, როგორც ჩვენი მდაბიური ლათინურისგან განირჩევა. აქ არ თავდება მათი უმეტრება: ქართული წერა-კითხვა დღეს სულ მოსპობილი იქნებოდა აქ, რომ ქალებს არ

¹ „...З грузинскою де верою их вера одна и книги теж, что и грузинские; только де язык свой как меж собою говорят». Допрос в Посольском приказе посла священника Гавриила, оп. с. 270. — Грузинს მათნ მოსკოვში ქართლ-კახეთის ქართველს ეძახდნენ.

² Грамата Дидианского царя Леонты к царю Михаилу с послом священником Гаврилом: *ibid.* 272.

³ Грамата Дидианского царя Леонты к царю Михаилу, *ibid.* 300.

⁴ ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში: „ძველი საქართველო“, ტ. III, გვ. I, 191.

შეენახათ იგი. ისე რომ თუ ვისმე უნდა კითხვა შეისწავლოს, უნდა რომელსამე ქალს მიებაროს სასწავლებლად...¹

მეგრელების უმეტრება ავტორის მიერ, რა თქმა უნდა, დიდად არის გაზვიადებული²; კათოლიკე მისიონერებს საზოგადოდ სჩვევიათ, გასაგები მიზეზით, აქაური სინამდვილის ქარბი მუქი წამლებით წარმოდგენა. უფრო საყურადღებოა ლამბერტის ცნობა მეგრელი ქალების კულტურული როლის შესახებ. ცნობილია, რომ ქართული კულტურის დაცვის მოვალეობა ქართველმა ქალმა ბევრ ადგილას და ბევრი ხიფათის დროს იკისრა და შეასრულა კიდევაც. იქ, მაგ., სადაც. დამპყრობელთა ძალადობისა და ისლამის გავლენის წყალობით, ვაჟებში ქრებოდა ქართულის ცოდნა და იფერფლებოდა ქართველობის გრძნობაც კი, ეროვნულ თვითშეგნებას ქართულ ენასა და მწიგნობრობასთან ერთად ინახავდნენ ქალები. აჭარისა და ოსმალეთის მაჰმადიან ქართველებში უკანასკნელ დრომდე დაცული ქართული დამწერლობის განსაკუთრებული სახე ცნობილი იყო „დედაბრული ხელი“-ს სახელწოდებით, რადგან მას უმთავრესად ქალები ჰხმარობდნენ³...

საგულეებელია, რომ მეგრელი ქალი, აფხაზეთში გათხოვებისას, თან წაიღებდა თავის კულტურულ ჩვეულებებს და ახალ ოჯახში ამ მიმართულებით გარკვეულ გავლენას მოახდენდა. უეჭველია, ეს ასე იყო. ჩვენთვის ამჟამად განსაკუთრებით საინტერესოა იმ ქალების კულტურული ფიზიონომია, რომელნიც უკანასკნელი მთავრის ოჯახში დიასახლისობდნენ. მიხეილის დედის, თამარის, შესახებ მცირე ცნობებია მოღწეული. დ ი უ ბ უ ა დ ე - მ ო ნ ბ ე რ ე, რომელიც იყო აფხაზეთში 1833 წელს, თავისი მოგზაურობის აღწერილობაში ამბობს რომ მიხეილს დედა „მართავს“, ე. ი., მას განსაკუთრებული გავლენა აქვს შეილზეო. სამაგიეროდ, მეტი რამ საყურადღებო შეიძლება გავიკოთ მიხეილის ცოლის, გ. შარვაშიძის დედის, ალექსანდრასა და მისი აღმზრდელი წრის შესახებ.

¹ არქ. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, იტალიურით ნათარგმნი ალექს. ჭყონიასი, ტფ. 1901. გვ. 174.

² თვით ლამბერტი, სხვათა შორის, წერს რომ ლევან დადიანი „კითხულობს სხვადასხვა საექიმო წიგნებს, რომელიც ჯადმოთარგმნილია მათებურს ენაზე [ე. ი. ქართულად], იხ. გვ. 29. ძველი საეკლესიო წიგნების ენის ცოდნა შესაძლოა მართლაც დაქვეითებული ყოფილიყო.

³ ამ ასოების ხასიათისათვის იხ. *Д. Бақрадзе, Археологическое путешествие по Гурнии и Алчаре*. СПб. 1878, გვ. 76—77 და ამავე წიგნისათვის დართული ატლასი, I, 1.

၆. မောင်ရွှေစိန်

ალექსანდრა ასული იყო გიორგი დადიანისა, ნიკოლოზის ძისა. ეს ნიკოლოზ დადიანი, „დიდი ნიკო“-ს სახელით ცნობილი (Бороздин, 98, და სხვა) მრავალმხრივ შესანიშნავი პიროვნება იყო. მაგრამ ამჟამად იგი ჩვენს ყურადღებას იზიდავს იმდენად, რამდენადაც მან შეგნებულ მიმართულება მისცა თავის შრავალრიცხოვანი შთამომავლობის სულიერ განვითარებას. დიდად ერთგული სამთავრო სახლისა, დიდი ნიკო იყო სამეგრელოს პოლიტიკის მთავარი ხელმძღვანელი. 1805 წ. ის მეთაურობდა სამეგრელოს დეპუტაციას, რომელიც პეტერბურგს წავიდა გრიგოლ დადიანის სიკვდილით გამოწვეული მდგომარეობის გამო და რომელმაც გრიგოლის ძეს, ლევანს, მოუპოვა იმპერატორის სიგელი მთავრად დამტკიცების შესახებ¹. ლევანის მთავრობისას იგი „მარჯვენა ხელი იყო მთავრისა, მისი ვეზირი, რომელიც მრავალი წლების განმავლობაში დამოუკიდებლად და უკონტროლოდ განაგებდა ქვეყანას“ „როგორც მპარტევლობის, ისე მეურნეობის სფეროში... და მთავრის განუსაზღვრელი ნდობით სარგებლობდა“ (Бороздин, 98, 131). ნიკოლოზ დადიანის ამ სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ნაყოფია მისი „დასტურლამა“, შედგენილი ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალის“ მიბაძვით (გამოც., თბ. 1897 წ.). ამავე დროს იგი იყო სარდალაც და სამთავროს ლაშქარს წინ უძღოდა არა ერთი სამხედრო მოქმედების დროს.

ყოველსავე ამას ის ათავსებდა ლიტერატურულ საქმიანობასთან. მას, სხვათა შორის, დაუწერია „მიმოვლა“, თავის მოგზაურობის აღწერა რუსეთში². თანამედროვენი იმდენად აწასებდნენ მას სამწერლო ნიჭს რომ მისთვის შეუდგენინებია მამია გურიელს ერთი მეტად მნიშვნელოვანი დოკუმენტი, მიმართული რუსეთის იმპერატორისადმი (ნ. დადიანი, იქვე 39).

მთავარი მისი ლიტერატურული ნაწარმოები არის „ქართველთ ცხოვრება“, საქართველოს ისტორია დასაბამიდან ავტორის დრომდე (ნ. დადიანი, 9). ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ნიკო დადიანი უკვე იმითაც არის ძვირუფასი რომ ის ერთადერთია ძველ ქართველ ისტორიკოსთა შორის, რომელმაც წარმოშობით დასავლეთ საქართველოს ეკუთვნის და რომლის სახელსაც ჩვენ ვიცნობთ. შემდეგ, ავტორის წარმოშობისა და პოლიტიკური მდგომარეობის გა-

¹ ნ. დადიანი, ქართველთ ცხოვრება: Такайшвили, Описание. СМОНПК XXI 30—32.

² ნ. დადიანი, op. c. გვ. 33.—უწერია ლქსებიც: ერთი მისი შაიხი იხ. „როუსების ბრძოლა“ ი. გვენჭკორისა, ხ. ჭიჭინაძის გამოც. ტფ. 1895 წ. გვ. 20.

თვალისწინებით, განსაკუთრებით საგულისხმო ხდება თხზულების ძირითადი კონცეპცია, რომლის მიხედვით ქართული ისტორიის პროცესი მთლიანობაშია წარმოდგენილი. კერძოდ, სამეგრელოს ისტორიული სინამდვილე ეს არის საქართველოს ისტორიის ძალთა მოქმედების მხოლოდ ადგილობრივი შედეგი, ავტორი, როგორც „შვილი მამულისა“, არის „ქართველთა ისტორიის“, და არა განთვითებული პროვინციული თავადასავლის, მწერალი (ib., 12). სამეგრელოს სამთავროს ამბები, — შედარებით უფრო ვრცლად მოთხრობილი, იმიტომ რომ მათ ავტორი უკეთ იცნობს, — არც კი არის გამოყოფილი საერთო თხრობიდან დასავლეთ საქართველოს ვითარების შესახებ მეთვრამეტე ს. მეორე ნახევარსა და მეცხრამეტე ს. პირველ მეოთხედში, ე. ი. იმ ნაწილში, სადაც ავტორი სავსებით ორიგინალურია. როგორც „უწინდელთა ქართველთა მისტორიეთა“ გამგრძელებელი, ნ. დადიანი დამოკიდებულია წინამორბედ ქართულ საისტორიო მწერლობაზე, სხვათა შორის, დავით ბატონიშვილის „ნარკვევზე“, რომელიც დაიბეჭდა ტფილისში 1800 წ. და რომელიც პირველი ცდაა მსოფლიო ისტორიის სახელმძღვანელოსი ქართულ ენაზე¹! — მაგ., ნ. დადიანის ისტორიის წინასიტყვაობა, სადაც განმარტებულია მიზეზი და მიზანი შრომისა და რამდენიმე ზოგადი მოსაზრებაა გაღმოცემული (გვ. 9—10), თითქმის სრული განმეორებაა „ნარკვევი“-ს წინასიტყვაობისა (გვ. ე-ვ).

ეს სესხების ფაქტი, იმდროინდელ შეხედულებათა მიხედვით, უნდა შეფასებულ იქნას არა იმდენად ავტორული ურთიერთობის, რამდენადაც იდეური ნათესაობის თვალსაზრისით. ნ. დადიანი ემხრობა დავითს თავისი ლიტერატურული სტილითა და გემოვნებითაც. უკეთ რომ ვთქვათ, ორივენი ეკუთვნიან იმ ლიტერატურულ-გრამატიკულ სკოლას, რომელიც ეყრდნობოდა ანტონ კათალიკოზის დიდ ავტორიტეტს და რომელმაც საბოლოოდ დასთმო თავისი პოზიციები მხოლოდ წარსული საუკუნის სამოცდაათიან წლებში.

მწიგნობრულ-ხელოვნური, ზოგჯერ მეტად მძივე, ენა და უაღრესად თავისებური გრამატიკულ-ორთოგრაფიული მოძღვრება, — აი, რა ახასიათებს ამ სკოლას ფორმალურად.

მისი დებულებების დაწვრილებით დალაგება აქ უადგილო იქნებოდა; აქ ვერც იმ საკითხს შევხებებით, თუ რომელი სათავეებიდან მომდინარეობს ანტონის სკოლის ეს შეხედულებანი (ზოგი რამ ქვემოთაღნიშნულ მოვლენათაგან ჩვენ ანტონზე ბევრად ადრეც გვხვდება)-

¹ ნათარგმნი თხზულებები უწყებულის ხასიათისა უფრო ადრეც გვხვდება.

გაკვრით აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ გრამატიკულ-ორთოგრაფიულ-რიგის მოვლენებიდან ყურადღებას იქცევს: გრამატიკული სქესის ერთგვარი სანქცია ქართულში, რამაც შესაძლებელი გახადა „მეთა“, „მეუღლა“, „მთავრინა“ და სხვ. მსგავსი ფორმების წმარება¹; ზოგიერთი ქართ. თანდებულის ბოლოსდებულისაგან წინდებულად გადაქცევა (თვის კავშირისა = კავშირისათვის; მეგრ მსგავსებისა = მსგავსებისამებრ); წინსართული ჰ-ს უმართებულო გამოყენება (ვჰსწერ, ჰსტიროდე, მჰსწავლული, თანაჰსწორი, უჰბიწო და სხვა); საერო მწერლობის პრაქტიკიდან გამოსული ან სანახევროდ გადავარდნილი ასოების აღდგენა (ჟ, ჟ, ჟ, ჟ, ჟ; აგრეთვე ანტონამდე ხმარებული ფ); ახალი ნიშნების შემოღება (გ, უ) და სხვ. ანტონის რეფორმამ უდიდესი გავლენა მოახდინა სამწერლო ქართულზე; მიუხედავად იმისა რომ ზოგიერთმა რამემ იმთავითვე ვერ მოიღვა ფეხი (ღ), მთავარი ელემენტები მაინც შეთვისებულ იქნა: შეხედულება სამწერლო ენის თვისებათა შესახებ, სინტაქსური მოძღვრება, მართლწერა მეტნაკლებად (განსაკუთრებით სპეციფიკურია უ, რომელიც ერთბაშად უჩვენებს ძველის წარმოშობას ანტონის სკოლის წრეში²; დამახასიათებელია აგრეთვე „ჰამეიტობა“, თუ ამ ძველი ტერმინის საყვებით პირობითი ხმარება მოცემული შემთხვევისათვის შესაწყნარებელია: უადგილო ჰათი აკრელებულია მთელი მეზინდელი მწერლობა და მისი კვალი ზოგჯერ ჩვენს დროშიაც თავს იჩენს)³.

იმდენად, რამდენადაც ანტონის დებულებები, მისივე სიტყვებით რომ ვიხმაროთ, ეწინააღმდეგებოდა „ჩვეულებასა ქართველთა ენისასა“ და ხშირად „იძულებით საბლითა მეცადინობისათა“ შემოტა-

¹ ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა (ლექსიკონი s. v. მათაჲ, მეუა, მეფე, უფალა, დიდოფალი, ჭაბუკა, წინასწარმეტყუელა და სხვ.) და ან ტ ო ნ ი (ღრამმატიკა, II, § 185) მეუას-მსგავსი ფორმებისათვის ძველი აღთქმის წიგნებს იმოწმებენ; მთავრინა, როგორც ჩანს, ნაწარმოებია რუს. княгиня-ს მიხედვით და დაკანონებულია ანტონის მიერ, ღრამ. II, § 190, 11.

² ეს ნიშანი გამოსახავს უმარცვლო უს ანუ, ანტონის ტერმინოლოგიით (ღრამ. II, § 156, დ; „ხედადართვაჲ“, § 26, ე); უს სიბრჯაჟუეს და ამიტომ იწოდება უ ბრჯაჟუდ. უ მიიღო ქართ. საენათმეცნიერო ტრანსკრიპციამ; იგი შეესაბამება როგორც კილოებში, ისე ზოგად სასაუბრო ქართულში არსებულ ბგერას (მაგ. გვარისსახელში: გ ო გ უ ა ძ ე უნით აღნიშნული ბგერა არ არის არც ხმოვანი უ, რადგან იგი მარცვალს არ ჰქმნის; არც ბაგეკბილისმიერი ვ, როგორც სიტყვაში: ვინ).

³ ანტონის ორთოგრაფიული სისტემის წინააღმდეგ ჩვენს გრამატიკულ ლიტერატურაში, რამდენადაც ვიცით, პირველად პრაფ. დ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ მ ა გაილაშქრა.

ნილი (თვით ანტონის ან მის წინამორბედთა მიერ) იყო უცხო ენების გრამატიკული სალაროდან, — აღნიშნული გავლენა უარყოფითად უნდა იქნას შეფასებული. მაგრამ როგორც ცდა ანარქიის მოსასპობად სალი ზერატურო ენასა და დაწერილობაში და მათი სტიქიური განვითარების სავალდებულო ნორმათა კალაპოტში მოსაქცევად, — ამ ნორმებისათვის სახელმწიფოებრივი დასტურის ძიებასთან ერთად (ანტონი სამეფო სასჯელს უქადის მისი ზოგიერთი ორთოგრაფიული წესის დამრღვეველთა)¹ — ეს მტკიცედ ჩამოყალიბებულ სისტემაზე დამყარებული რეფორმა მაჩვენებელი იყო ქართული საზოგადოებრივი აზრის მნიშვნელოვანი დაწინაურებისა, სამწერლო ენის საყოველთაოდ სავალდებულო ნორმების საჭიროების შეგნება არ შემოიფარგლებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს საზღვრებით. ჩვენ მიერ აღნიშნული ფაქტი ნ. დადიანის დ მოკიდებულებისა ანტონის სკოლაზე იმის საბუთია, რომ ეს შეგნება სამეგრელოშიაც არსებობდა². მთელი ქართველობა საერთო სულაერს ცხოვრებაშია შეზღუდული და სათანადო ევოლუციის ტემპიც თითქმის თანაბარია საქართველოს ყველა რაიონში; აღიარებს რა ცენტრის კულტურულ ჰეგემონიას, პერიფერია (განაბირა კუთხეები) მთარდამხარ მიჰყვება მის მოძრაობას: თბილისში 1800 წ. დაბეჭდილი თხზულება მოკლე ხანში სახელმძღვანელო სდება სამეგრელოშიაც, როგორც ვნახეთ, ეს ნაკადი სწვდება აფხაზეთსაც: სამთავროს კანცელარიის ქართული საბუთების ზემოთაღნიშნული სტილი და მართლწერა ანტონისეულია, და მისი გავლენა ნაწილობრივ თვით მიხეილ შარვაშიძესაც ეტყობა („მთავრინა“, მიხეილის წერილის მისამართში ცოლთან).

ნ. დადიანის შეილთაგან ცნობილნი არიან ორი ქალი: კესარია და უკატერინე და ოთხი ვაჟი: ვიორჯი, ბესარიონ, პეტრე და პავლე. უკანასკნელი, ჩანს, ადრე გარდაცვლილა³, დანარჩენი მასი ძმები კი, რომელთაც დავით დადიანი „სამ მუშვეტერს“ ეძახდა (Бороздих, 98—99), მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ სამეგრელოს საზოგა-

¹ ღრამბატიკა, „ზედადართვაჲ“, § 23.

² ნ. დადიანის ისტორიის ნაბეჭდ გამოცემაში ანტონის ორთოგრაფია დაცული არ არის, მაგრამ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გადამწერის ბრალია: ენა აშკარად „ანტონიანურია“. ამას გარდა, ანტონისეული მართლწერის ბატონობა ნ. დადიანის ოჯახში გამომყვლავნებულა მისი შვილების დამწერლობაში, როგორც აქვე იქნება ნაჩვენები. — დავ. ბატონიშვილიც ორთოგრაფიულად, აგრეთვე ანტონის წერეს ეკუთვნის. მას გრამატიკული ნარკვევიც კი მოეპოება, რომელიც ანტონის სისტემას მისდევს.

³ იგი მოხსენებულია ნ. დადიანის ეპიტაფიაში, თაყიშვილი. თრ. ც. გვ. 128-

დოებრივსა და კულტურულ ცხოვრებაში. სამეგრელოს გარეთაც, მათ შორის ჰქონდათ გაბმული სულიერი ურთიერთობის ქსელი ნათესაური კავშირის ნიადაგზე. ერთ ძაფს აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის სახლში მივყავართ, რადგან მიხეილის ცოლი უფროსი ძმის, გიორგის, ქალი იყო.

გიორგის შესახებ დიმი. ყიფიანი თავის მოხსენებაში სწერს: „ეს კაცი შუა ხნისაა; მას საუცხოო, კეთილშობილი და ჰკვიანი გარეგნობა აქვს; ქართულს ლაპარაკობს მჭევრმეტყველურად და ძველებური დახვეწილი ზრდილობის პატრონია“ (საქმე № 42. ფ. 124). გიორგის ქართული იმდენად ნიშანდობლივია აქ მრავალგზის მოხსენებული ანტონისეული სკოლის თავისებურობათა თვალსაზრისით, რომ მეტი არ იქნება სანიმუშოდ მოვიყვანოთ გიორგის საკუთარი ხელით ნაწერი ერთი ბარათი, გენ. ბებუთოვისადმი მიმართული:

„თქმნო ბრწყინვალემა, მოწყალეო ხელმწიფე, კნიაზო ვასილ-იოსების ძე! მდაბლად განგიცხადებო ჩემს უღრმეს პატივისცეზას და ღმერთსა ვსთხოვ, ჰგიებდეთ წარმატებით განსაკეთილებელად შემთხტყვათა შა [შინა] ერთგულთა თქმნთა.—უწყო სხტმბრთა მამობრივი მხრუნტსლობა თქმნი კეთილ-ინებებს კითხვად ამჟამად მდგომარეობისა ჩტმნისათვის. გახლავართ მშვიდობით, და მასთან ნამესტნიკისა ვითარ კეთილისა პირისა მოქცევამან დაგვაშინა იმ აზრზედ, რომ იქნება შემეცნებულმან თქმნდამი საქმემან ჩტმმან მიიღოს ყურადღება, და თუ ვერა, მაშინ კლდე [კულადე] თქმნ მოგელისთ შემწედ.—აფხაზეთის მთავრის ქალაღს ამასთან გაახლებთ.

დავშოები მარად ერთგული მოსამსახურე კნიაზ გიორგი ნიკოს ძე დადიანი. 12 ივლისი 1855 წელსა. მენგრელია“¹.

ბარათის „მაღალი აღნაქესი ლექსთა“ და „შესაბამწერა“ (მართლწერა) თვალსაჩინოდ აცხადებენ ავტორის „ანტონიანობას“. გიორგი თავის მამის კვალში დგას და, ჩანს, მისსავე სკოლაშია გამოწვრთნილი. სხვა ძმებიდან თანამედროვის მოწმობა მოგვეპოვება პეტრეს შესახებ. იგივე ბოროზდინი გვიამბობს:

„ჩემ მიერ დასახელებულ ბატონიშვილებს გარდა, სენაკის მახრაში, თხუთმეტროდე ვერსის დაშორებით სალხინოდან, სოფ. ნოლაში ცხოვრობდა კიდევ ერთი, ვკონებ ყველაზე საინტერესო წარმომად-

¹ საქმე № 42, ფ. 46.—გიორგის სხვა წერილებში ნახმარია ანტონის პუნქტუაციის თავისებური ნიშნებიც.

გენელი ამ გვარისა, თავ, პეტრე ნიკოლოზის ძე დადიანი (დიდი ნიკოს შილი), ერთი სამ მუშვეტერთაგანი. მაღალი, მსუქანი, მსხვილი სახის ნაკვეთებით. გრძელი შავი უღვაშებით, დაახლოებით ორმოცდაათი წლისა, პეტრე თავის კოსტუპით, სიარულით, მიხვრამოხვრით და საუბრით,—იყო არა მარტო წარმოსადგევი, არამედ, იტყოდით, დახატულიაო. ის შესამჩნევი იქნებოდა ყველა სამეფო კარზე. მუდამ გარშემორტყმული თავისი ვასალების ჭრელი ჯგუფით, რომელთაგანაც ერთს მიმინო ეჯდა ხელზე, სოლო მეორეს ბატონის საყვარელი მწვერები—მერცხალა და ფრიალა—დაჰყავდა,—პეტრე სწორუპოვარი ხელოვნებით თამაშობდა „დიდიკაცის“ როლს. ლაპარაკობდა აუჩქარებლად, სასიამოვნო, ოდნავ გაგუდული, ბანით, დალაგებით, მძიმედ, აღმკჳული და მწიგნობრული სტილით და პრეტენზიას აცხადებდა როგორც ქართული ლიტერატურის, ისე საღვთო წერილის ღრმა ცოდნაზე... ყველას იზიდავდა მისი ლაზათიანი გარეგნობა“ (ხიოძაძე, 302).

სამწუხაროდ, ამ ოჯახის, ისე როგორც ქართული ოჯახების დიდი უმრავლესობის, შინაური არქივი დაღუპული უნდა იყოს, ჩვენებური დაუდევრობის წყალობით. ჩვენ ამიტომ მოკლებულნი ვართ საშუალებას უფრო ღრმად შეგვეხედნა მის ინტიმურ წიაღში. ეს განსაკუთრებით საინტერესო იქნებოდა ქალების სახის წარმოსადგენად. თუ იმდროინდელი ქართველი ქალის საზოგადოათვისებებს გავითვალისწინებთ, უნდა ვივულოთ რომ „დიდი“ ნიკოს ასულნი თუ არ წააცილებდნენ კულტუროსნობაში თავიანთ ძმებს, ყოველ შემთხვევაში არ ჩამოუვარდებოდნენ მათ. ნაკლები ცნობები ადასტურებენ ამ აზრს.

ერთი ამ ქალთაგანი, ეკატერინე, დედა იყო ცნობილი პოეტის მამია გურიელისა. მეცხრამეტე საუკუნის ქართველ მოღვაწეთა პლუტარქი, იონა მეუნარგია, მამიას ბიოგრაფიაში მას ასე ასწერს: „მამიას დედაზე ეკატერინეზე (შინაურობაში ბათუს ეძახდნენ) მოკლედ არის ნათქვამი: „ისეთი ტკბილი ქალი იყო, რომ შაქარი ამოდიოდა პირიდანო“. ეკატერინე იყო დიდი ნიკო დადიანის—სამეგრელოს კანონმდებლის—ქალი და და შესანიშნავთა სამთა ძმთა: გიორგის, ბესარიონის და პეტრესი. ეკატერინეც მამასა და ძმებსა ვით კარგი მწიგნობარი ქალი იყო და ჩინებული მოღვაწე. როცა ქუთათურმა ქალებმა „ქართული ბიბლიოთეკის“ გამოცემა დაიწყეს, მამიას დედამ ამ ჟურნალის მოთავეს კატო ტყონიას ასულს მაღლობის წიგნი მისწერა ძსეთის ენით, რომ მისი

ბარათი დიდხანს დაქონდათ ხელი-ხელ წასაკითხავად, როგორც შე-
სანიშნავი წერტილი¹...

ეკატერინეს და კესარია გათხოვილი იყო აფხაზეთში, აბჯუის
ჯნუ „შუა სოფლის“ (დღევანდელი ოჩამჩირის მაზრა) მფლობელ
ალი-ბეგ (ნათლობაში—ალექსანდრე) შარვაშიძეზე, რომელიც ნათე-
სავი იყო მთავრის მიხეილისა². სელენგევი, მისი შემსწრე, არწმუ-
ნებს თავის მკითხველს, რომ კესარიას სიკეთე ყოველ ქებას აღმა-
ტებო. იგი გამჭირაზია და გულკეთილი. მას კარგი ქართული
აღზრდა აქვს მიღებული და ქალიშვილობაში თავისი ნატიფი ზრდი-
ლობითა და ზნეობით მრავალრიცხოვან თაყვანისმცემელთა გული
ჰქონდა მონადირებული; ეხლა თავისი ქვეშევრდომი აფხაზების სა-
ერთო სიყვარული აქვს მოხვეჭილი (ქმრის სიკვდილის შემდგომ
კესარია პირადად განაგებდა აბჯუის ოლქს)³. ცნობათა სიმცირე კე-
სარიას შესახებ მით უფრო საგრძნობია, რომ იგი ზრდიდა, ჩვეუ-
ლების თანახმად, მთავრის შვილს, ჩვენს პოეტს, გიორგი შარვაში-
ძეს (Бороздин, 128 შენ.; საქმე № 42, ფ. 127). გიორგი მასთან,
ჩანს, უფრო შეჩვეული ყოფილა, ვიდრე საკუთარ დედასთან. ეს უკა-
ნასკნელი 1855 წ. ეუბნებოდა დ. ყიფიანს: „მინდა შვილი (გიორგი)
სასწავლებელში გავუზავნო, მაგრამ ჯერ ყმაწვილია და თავის აღმ-
ზრდელს, კნენია კესარიას, ვერ ჰშორდება“-ო (საქმე № 42, ფ. 138).

დასასრულ, ზოგადი ხასიათისაა ცნობები გიორგის დედის, ალე-
ქსანდრას, შესახებაც. გენ. ბებუთოვი აქებს მის ჰკუას, ზნეობრივ
თვისებებს და სილამაზეს. განუსაზღვრელია აფხაზების მისდამი სიყ-
ვარული, რომელიც მან უანსაკუთრებით მას შემდეგ მოიპოვა, რაც
ბზიფის ოლქს (დღევანდ. გუდაუთის მაზრა) განაგებდა მთავრის იქ
არყოფნის დროსაო⁴. ერთ-ერთი სამხედრო ოპერაციის დროს ოსმა-
ლების წინააღმდეგ მან განსაკუთრებული თაოსნობა გამოიჩინა⁵. დი-
მიტრი ყიფიანი ალექსანდრას „მშვენიერს, ჰკვიანს, ღვთისმოსავსა
და მოყვარულ ადამიანს“ ეძახის, ხუთი შვილის დედაა და ქმარსაც
იგი მსურველედ უყვარსო (საქმე № 42, ფ. 106 ა/ბ). სხვაგან იგი-

¹ ი. მეუნარგია, მამია გურიელი: თხზულებაში მ. გურიელისა, ქუთ.
1897, გვ. V II.

² ნ. დადიანი, დასახელ. თხზულება, გვ. 52.

³ Селевнев, დასახ. თხზ., II, 163—167.

⁴ Рапорт кн. Бегутова кн. Долгорукову, от 21 июля 1855 г., АКАК, XI,
стр. 48.

⁵ საქმე № 37, ფფ. 9—11; შდრ. ალექსანდრას მხნეობა აფხაზეთიდან ევაკუა-
ციის დროს, საქმე № 48, ფფ. 128 ხ—129.

ვე დ. ყ. წერს: „ალექსანდრა, როგორც ჩანს, ძალიან ახალგაზრდაა და მიუხედავად იმისა რომ ხუთი შვილი ჰყავს, ძალიან კარგად არის შენახული და შეიძლება ითქვას რომ მშვენიერია. ქართულს ლაპარაკობს თავის მამასავით ჩინებულად“ (იქვე, ფ. 127). დ. ყიფიანისათვის ალექსანდრას სხვათა შორის უთქვამს: „ჩემთვის მეტად სასიამოვნოა, რომ თქვენა გხედავთ, რადგან თქვენ ქართველი ხართ და მაშასადამე ჩვენი ქვეყნის შვილი“-ო (იქვე, ფ. 127 ბ). ცხადია, ალექსანდრაც იმავე თბისაგან ყოფილა შექმნილი როგორც სავსებით წყაროდან გადმოცემული ჰქონდათ მის პაპას მამას, მამიდებს და ბიძებსაც¹.

* * *

დიდი შვეტომა იქნებოდა გეფეიქრა, რომ ეს კულტურული სული და შეგნება მხოლოდ ამ მრავალწევროვან სახლში იყო დასადგურებული. თუ იმდროინდელ სამეგრელოს ცხოვრებას ჩაუვკვირდებით, ადვილად შევაძინებთ რომ ჩვენ განვითარების სავსეთი ღონეს ვეხებით ტიპური წარმომადგენლების მეშვეობით. იმავე ბოროზდინს² მოეპოება საყურადღებო დახასიათება სამეგრელოს მოწინავე წრეების ალბულო ხანაში: ეს ხალხი „თავისუფალ დროს ანდრამება და საღვთო წერილის, შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“, ჩახრუხადისა და სხვა ძველ მოშაირეთა ლექსებისა და არისტოტელისა და პლატონის თარგმანების კითხვას. ქალები განსაკუთრებით კარგი მწიგნობრები იყვნენ და ამას გარდა აბრეშუმის, ოქრომკედისა და სხვა მსგავსი ხელსაქმის ათასნაირ ძნელ ოსტატობაში იყვნენ გაწვრთნილი“²... ბოროზდინი კარგად იცნობდა ამ მხარეს: ჯერ ის სამეგრელოს მთავრის კანცელარიის მოხელე იყო და მთავრის შვილების აღმზრდელი, ხოლო სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმების შემდგომ კი სენაკის მაზრის პირველი უფროსი. და მისი ჩვენება ამ შეუთხვევაში მით უფრო სანდოა რომ ავტორი, ერთი პირველთაგანი ძველი რეჟიმის რუსი-

¹ გ. დადიანის ვაჟი, კოწიას, ალექსანდრას ძმას, წილი უძვეეს ქართულ მწერლობაში: ჩვენთვის ცნობილია ორი მისი პოემა: „ყანაშაუბე“, „ივერია“, 1883 წ. № 3 და „სპარსეთის მეფე და ქართველი ტყვე“, ტფ. 1898. მწერლობას ეწევა მეოთხე თაობაც—კოწიას შვილები.

² Бороздин, გვ. 336; შდრ. შ. დადიანი, სილუეტი ნიკო დადიანისა, ეურნ. „ქართული მწერლობა“, ტფ. 1927, № 6—7, გვ. 251—252 და სხვ.

გ. შარვაშიძე მოხუცებამი

ფიკატორ მოხელეთაგან, მოითხოვდა სამეგრელოს სკოლებსა და ეკლესიაში ქართული ენის მაგიერ რუსულის შემოღებას:... „მეგრელს სჭირია მხოლოდ თავისი დიალექტი და რუსული ენა“—¹.

თუ სხვა იმდროინდელ მეგრულს ოჯახებს თვალს მოვავლებთ, დავრწმუნდებით, რომ ბოროზდინის სიტყვები სინამდვილეს გამოჰხატავს. აი, სამთავრო სახლი. ის ერთგვარს კულტურულ ცენტრს წარმოადგენს. სამშობლო ისტორიის ცოდნა, მწიგნობრობა და წიგნის სიყვარული, შაირმთქმელობა, ზმა, მუნასიბი ანუ კაფია (ექსპრომტი)—საერთო მოვლენაა. ჩვენ დრომდე მოღწეულია ამ ოჯახის ერთერთი დედაქალის მზითვის წიგნი. ქალის პატრონი აცხადებს რომ სადედოფლოს შეუთვისებია არა მარტო საღვთო წერილი, არამედ ელინური სწავლაც; სამზითვო ნივთებს შორის ყველაზე ადრე დასახელებულია წიგნები, ჯერ საეკლესიო, მიუცილებელი მაშინდელი თვალსაზრისით, შემდეგ—გარეშე (საერო): ა) ქართლისცხოვრება სრული, ბ) ხრონოდრაფი, რომელ არს ბერძენთ ცხოვრება, გ) ლექსიკონი სრული (ალბათ სულხან-საბასი), დ) ქალილა, ე) ვეფხისტყაოსანი, ვ) სარკე თქმულთა (თეიმურაზ მეორის პოემა), ზ) სეილანიანი, ლ) ვარდულულუიანი, თ) შამი-ფარვანიანი, ი) გაბასება გაზაფხულისა და შემოდგომისა, კ) სამების დიდება, ლ) ანბანთქება, მ) მაჯამა, ნ) სიბრძნე სიცრუისა, ე) ვისრამიანი, ო) ჩარ-დაერიანი, პ) მირიანი, ჟ) ამზავი დიფნის ქალაქისა, რ) ყარამანიანი, ს) დრამატკია, ტ) რიტორკია, ჯ) დიალექტიკა, ფ) კატილორია, ქ) პორფირი და სხვ.²

ცხადია, თუ რა ტრადიციები უნდა დაეტოვებინა ამ განათლებულ ქალს თავის მემკვიდრეებისათვის. უკანასკნელთა შორის ყურადღებას იქცევს დავით, მიხეილ შარვაშიძის თანამედროვე და ერთგვარი მეტოქეც. რუსი არქეოლოგის მურავიოვის სიტყვით, და-

¹ Бороzdин, გვ. 318, შენ.

² დოკუმენტი ვკუთვინის მეფორამეტე საუკუნის დასასრულს. სამწუხაროდ ქართული ტექსტი დაბეჭდილი არ არის და რუს. თარგმანიც არადამაკმაყოფილებელია: Н. Эристов-III арвашидзе, Книга о приданом. Нины Георгиевны, М. 1916. შეიძლება ამ წიგნების რიცხვიდან იყოს ის ხელნაწერი (წ. კ. ფ. № 342, Такайшвидли, Опис., т. II, вып. II, 185—189), რომელიც თავისთავს „დედუფლის ნინოს ნამგზითეს“ უწოდებს. ე. თაყაიშვილი ცთება, როცა ეს ნინო დავით დადიანის ცოლად მიახნია, ნამდვილად ის დავითის ბებია იყო (გრიგოლის ცოლი).—შდრ. ასეთივე მინაწერი ერთს ოთხთავზე, Бакрадзе, Археолог. путешествие... 281.

ვითი განათლებული კაცია და საშობლოს სიძველეთა ღრმა მცოდნე¹. მისი შეკვეთით და, ნაწილობრივ, რედაქციით ითარგმნა ქართულად ისტორიის მამათმთავარი ჰეროდოტე და მილოტის მსოფლიო ისტორია². ცნობილი მ. ბროსე მის შესახებ ამბობს: დიდი მოყვარულია ქართული წიგნებისა და უერცელესი ბიბლიოთეკა შექმნაო³. ძველს ფონდთან ერთად ეს ბიბლიოთეკა წარმოადგენდა უმდიდრეს კოლექციას ქართული ხელნაწერებისას და შემდეგ დავითის მემკვიდრეების მიერ გადაეცა ქ. შ. წერაკითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას⁴. წიგნთსაცავთან ერთად მას პატარა მუზეუმიც ჰქონია მოწყობილი⁵. 1839 წელს მას ისტორიკოსის თეიმურაზ ბატონიშვილისათვის მიუწოდებია მის მიერ შეკრებილი ოცდაათი მნიშვნელოვანი ძველქართული წარწერა, რომელნიც შემდეგწი ბროსემ გამოაქვეყნა⁶. მას ოჯახში ჩვეულებრივი იყო მსჯელობა ენათმეცნიერების, ლიტერატურის და არქეოლოგიის საკითხების შესახებ, და იქ წარმოდგენილ მოსახრებათა მიღებას არ თავილობდა ქართველთმცოდნეობის ისეთი ავტორიტეტიც, როგორც იყო მრავალგზის მოხსენებული აკადემიკოსი ბროსე⁷.

საინტერესო კულტურული ჰაბიტუსის პატრონია დავითის ძმა გრიგოლიც, ეგზომ აღტაცებით აწერილი იმავე მურავიოვის მიერ,

¹ Грузия и Армения, ч. III, 53—54, С. П. Б. 1848; ბროსეს ცნობით, დავითს განათლება პეტერბურგში მიუღია, შემდეგ საზღვარგარეთაც ყოფილა. Voyage archéologique... VII rapp., 59. St.-P. 1849.

² უნივერსიტეტის სიძველეთსაცავი, წ. კ. კ. № № 309, 310, 311 და № 282—3. (იხ. დ. კარიჭაშვილის კატალოგი). ამ დროს დავითი ოცი წლის ყოფილა. № 282, 283, გვ. 1... დავითისავე შეკვეთით არის შესრულებული ათონური ქართული დაბადების ერთი პირი, იქვე, № 422.

³ Brosset, დასახ. თხზ. VII, 62.

⁴ მისი აღწერილობა იხ. Brosset, იქ. 62—66; „ივერია“, 1885 წ. № 12; Цагарели, Сведения; т. I, вып. III, 238—245.

⁵ Brosset, იქვე, 60—62.

⁶ იქვე, 62.—დავითის ინტერესი ქართული სიძველეებისადმი ჩანს, სხვათა შორის, მისი ერთი კერძო წერილიდან ბროსესადმი, რომელშიაც უკანასკნელს უძღვნის მადლობას „უცხო და უცხო სასარგებლო ცნობების“ და „რამდენიმე ხელწერილობათა“ შეტყობინებისათვის, წ. კ. კ. № 2898.—დავითს ლექსებიც უწერია: ერთი ხელნაწერით (წ. კ. ფ. № 3723) ჩვენ მის რამდენსამე ლექსს ვიცნობთ: „საზანდრული“ (გვ. 151), „იამბიკო“ (151—152), „წყობილი“ (152), „მჩრობლდი ორშიდუელი“ (? 152), შდრ. ე. თ ა ყ ა ი შ ე ც ლ ი, Опис. т. II, вып. II, 325.

⁷ Brosset, დას. თხზ. გვ. 67, 20 და სხვ. იხ., სხვათა შორის, დავითის ახსნა სულხან-საბას ერთი თავსამტერვეი ამოკანისა (შელას, მეტურ, მარასან, 57-ე იგავი გ. ლეონიძის გამოცემით), იქვე, 67—68.

ჩომლისთვისაც იგი მეგზური და ინტერპრეტატორი იყო ქართულ-აღმოსავლეთის შესწავლისას¹: „მთებში დაბადებულმა, მან სიყმაწვილე გაატარა ჩვენს ჩრდილოეთის დედაქალაქში²... ჩემთვის სასიამოვნო და თან სასარგებლო იყო მასთან ყოფნა; დაბადებით მთიელი, ცხენოსანი და პოეტი, ფიცხელის, მაგრამ საერო განათლებით შერბილებულის, ბუნების კაცი, ის წარმოადგენდა ამ ორ სრულიად საწინააღმდეგო დასაბამთა უჩვეულო შეერთებას. მისი კეთილშობილი სული ეთვისებოდა ყოველსავე ამიღლებულს და სამშობლოსადმი სიყვარულით იწოდა; სამხრეთელი თანატანია კაშკაშა ფერებით ჰმოსავდა ყველა საგანს, და მრავალი ძველი გარდმოცემა, თავის წინაპართა ბრძოლებისა და მათ მიერ შექმნილ საგანეთა შესახებ, ირეოდა მის გონებაში; ძარღვებში დუღდა დადიანების სისხლი, და ჯერ კიდევ ყრმამ, როცა თავის ქვეყნის ჩვეულების თანახმად მთებში იყო გასაზრდელად გაბარებული, შეითვისა მშობელი ქვეყნის სამხედრო სიმღერები და თვითონაც ბევრი კეთილხმოვანი ლექსი შეთხზა... მას შეეძლო ძველი საეკლესიო დამწერლობის გაჩვენა, რომელიც ბევრისთვის წარმოადგენს საიდუმლოებას და ცალიერებულ ნაგრეკებში... ის იყო აგრეთვე ჩემი შუამავალი ყოველგვარ საუბარში, რადგანაც იცოდა ქართული და მეგრული“...³ ერთს რუსის პოეტთან ერთად ის ჰქვამეტრებით სთარგმნის რუსულად „ვეფხისტყაოსანს“⁴. ქართულ მწერლობაში გრიგოლი, როგორც პოეტი, ცნობილია „კოლხიდელი“-ს ფსევდონიმით. ნიკო დადიანის ზმკიდურებში მისადმი მიძღვნილია შემდეგი აკროსტიხი:

¹ იგი უკითხავს და უთარგმნის მურავიოვს, მაგ. უფლისციხისა (Грузия и Армения, III, 97—98) და ატენის (იქვე, 106) ძველქართულს კედლის წარწერებს, უთარგმნის აგრეთვე დავით აღმაშენებლის ანდერძს (200 შემდ.) და სხვ.

² გროსეც ამბობს, რომ დავითის ძემბა, გრიგოლმა და კონსტანტინემ, მშვენიერად აღზრდა-განათლება მიიღეს ბეტერბურგში, დას. თხზ., 20.

³ Грузия и Армения, III, 76—78; იხ. აგრეთვე 247, 251, 262, 266, 276. — ავტორის გრიგოლის სახელი მოხსენებული არა აქვს, ამბობს მხოლოდ, რომ ეს დადიანი ძმა არის დავითის, რომელსაც გრიგოლს გარდა კიდევ ჰყავდა უკრაინის შმა კონსტანტინე. მაგრამ მთელი აღწერილობა ზოგიერთ ფაქტურ ცნობებთან ერთად აქ სწორედ გრიგოლს გვაგულისხმებინებს.

⁴ იქვე, 235.—მურავიოვს დაბეჭდილი აქვს ვრცელი ნაწყვეტები ამ თარგმანიდან, იქვე 216—234. ამის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. ჩვენი წერილი გახ. „ლიტერატურულ გაზეთში“, 1935 წ., იანვრის 30.

ქარგი მცოდნეა ძველისა სამწიგნობროსა ენისა,
 „ონქისს“ დ. ცმით მოლექსე, შემზიარები სმენისა,
 ლექს-შემფერადი „შეძერწით“ „იამბიკურად“ მშვენისა¹,
 „ხუნდის ხმის“ მგალობელია, „კოლოს“ მგმობელი „წყენისა“;
 „იაკინთ ასხმით“ მთხზველია, მბრძოლი „ქართულის ხდენისა“,
 ღიდ „ავქსონთ“ ჰბაძავს „აღნაქესით“, მორიდი „გარდაცდენისა“
 „მეფრატად“ თხრობის მომწონე—„ნილოსად“ სიტყვის დენისა,
 „ლიქნით“ ქებისა უკადრი,—შადიდებელი „ზენისა“².

სხვათა შორის, მამია გურიელს, რომლის დეკლამაცია განთქმული იყო მთელ საქართველოში, ლექსების კითხვა გრიგოლისაგან უსწავლია, მაგრამ პროზის კითხვაში მაინც მასწავლებელი სჯობდა შეგივრდსაო, ამტკიცებს ი. მეუნარგია³. აქ დეკლამაციის განსაკუთრებული, ძველებური, ქართული მანერა იგულისხმება.

დავითის წრეში საყურადღებო ფიგურას წარმოადგენს იოანე გეგეკორი, პოეტი და მწიგნობარი, ავტორი ისტორიული პოემისა რუხის ბრძოლის შესახებ⁴, იმ გმირული ბრძოლის შესახებ, ბესიკმაძე, რომ შეაქო თავის დროზე. უეჭველია, საკუთარი ხმა ჰქონდა მონიჭებული ამ ადამიანს, იქნებ უსამართლოდ ჩაძირულს „სიღრმესა შინა-დავიწყებისასა“⁵. მას არა მარტო ჩინებულად სცოდნია და მწვავედ

¹ გრიგოლის იამბიკოს ნიმუში იხ. „ცისკარი“ 1860 წ., ფებერვ. გვ. 103 შემდ. თუმცა თვით გრიგოლი ამ ლექსს ვინმე „სირაძეს, ძვალთა იმერთა მეჩანგურეს“ მიაწერს, მაგრამ ბაქარ ქართლელის შენიშვნიდან ჩანს რომ იგი ნამდვილად „ამ ჩუქნს სასიქადულლო კოლხიდელს“ ეკუთვნის (ibid. გვ. 155; პაგინაცია არეულია).

² შენიშვნაში განმარტებულია: კოლხიდელი—ფსევდონიმია გრიგოლ ლევანისძის დადიანისა.

³ თხზულებანი მ. გურიელისა, გვ. XLVIII, ქუთ. 1897.

⁴ წ. კ. ფ. ხელთნაწ. № 3723; თაყაიშვილი, Опис., т. II, вып. II, 319. გამოცემულია დ. ჩუბინაშვილისა (მისს ქრისტომატიკაში) და ხ. ჭიჭინაძის მიერ (ტფ. 1895 წ.).—ეს პოემა ავტორს დაუწერია სულ ახალგაზრდას, „მეოცესა წელსათჳისა ცხოვრებისასა, ჩყლვ-სა (1836) წელსა, მარტის იც, სამეგრელოსა შინა, სამთავროსა სასაზღესა ზუგაიდის“ (№ 3723, გვ. 19; თაყაიშვ., ib. 319) და უძღვნია დავითისათვის, როგორც ეს ჩანს შემდეგი იამბიკოიდან:

რათა მიიღოს ნაყოფმან ედემს რგულმან,
 მშვიდმან ტარიგმან. იგჳრდივ სიმართლე ცმულმან,
 მეგვედრემ დავით, კოლხიდის მთავრის წულმან,
 მეგრელთ ცისკარმან, ჩრდილოს ვარსკვლავით მკულმან,
 რა ეს იზრომა მონამან ზემოთქმულმან (მიძღვნაა, № 3723, გვ. 19).

⁵ მისი პოეტური სტილისათვის დამახასიათებელია ბრძოლის აღწერილობა პოემაში (ქიკ., 14—15), ან პოემისავე წინასიტყვაობიდან ეს ადგილი (№ 3723, გვ. 21):

ჰყვარებია ქართული ენა და მწერლობა, — იგი ფართო ლიტერატურულ განზრახვებსაც ზიარებულა: ერთი მისი ლექსიდან ჩანს, რომ მას ურთიერთობა ჰქონია ცნობილს პოეტ ალექსანდრე ჰავჭავაძესთან რუსთველის რუსულად თარგმნის გამო, — იმ „საკვირველის“ რუსთველისა, რომელიც გეგეჰკორს პოეტის იდეალად ეხატებოდა («... რუსთველებრ უნდა მჭერალი, ვინათგან მხოლოდ მას ეპყრა კალამი სულის მბერალი...»), — და თარგმნის საქმის თაოსანიც თითქმის თვით ის უნდა ყოფილიყო!

ყველა ეს პირი, როგორც აქ მოტანილი ნაწყვეტებიდანაც ჩანს, იმავე ანტიონისეულ სკოლას ეკუთვნის.

... თუმც ვიცოდი ბრძოლის წერის სხვა ხაზდა გამოცდილება, კალმის ჰქეითა მეღნისა მიქეფარე სისხლად ცუღიღლება, დღედა ლექსებთა ცხოველთა, ცეცხლის ვარსკულავთა ვლიღება... მაგრამ თქვენც იცით, მოყუასნო, გრძნობა ჰაბუჟთა მცხარეა, აღატყდა ჩემშიდ ვით ცეცხლი რა ესმა გასაზარაა, მისცა ხელს ძალად კალამი, უთზრა მეგრულად: „ჰარია!“ (ე. ი. წერე).—

სხვათა შორის, ბროსე ამბობს რომ გეგეჰკორს მიეწერება ორი მეტად საყურადღებო პოემა რუხის ბრძოლის შესახებ, რომლებიც, ყოველ შემთხვევაში, გადაკეთებულია უტრო განათლებული ანონიმის მიერო, *op. c. VIII rapp., 88*. არ ჩანს რაზეც ეს ცნობა დამყარებული. ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ: ჩვენ არ გვაქვს საშუალება განვიზილოთ აქ ის მოსაზრება რომ „ოანე გეგეჰკორი“ მხოლოდ ფსევდონიმი იმევე გრიგოლ დადიანისა. უნდა შევნიშნოთ მხოლოდ რომ დასახელებული მოსაზრების მიღებისას გაუგებარი დარჩებოდა ბროსეს ცნობა, ამავე შენიშვნაში მოტანილი, და საერთოდ ის გარემოება რომ ბროსემ არაფერი იცის ამ ლიტერატურული ფაქტის შესახებ. ბროსე კი კარგად იცნობდა დავითსა და გრიგოლს, მათსა და თავის საკუთარ მეტრსა და მუდმივ კორესპონდენტს თეიმურაზ ბატონიშვილს და პირადად ყოფილა დავითის ოჯახში. სწორედ აქ, ზუგდიდში, მიიღო ბროსემ თავისი ცნობები გეგეჰკორის პოემის შესახებ. გეგეჰკორ-დადიანის იგივეობის სასარგებლოდ კი ერთგვარი საბუთია აქვე ქვემოთ მოტანილი ცნობა გეგეჰკორის ურთიერთობის შესახებ ალ. ჰავჭავაძესთან ვეფხისტყაოსნის რუსულად თარგმნის საქმის გამო: არავითარი კვალი გეგეჰკორის (თუ მისი მიწაწილეობით შესრულებული) თარგმანისაგან არ დარჩენილა, გრიგოლ დადიანისეული კი გამოქვეყნებულია. ბუნებრივია ამიტომ ვიფიქროთ რომ ორსავე შემთხვევაში ერთსადაიმავე თარგმანს ეხება საქმე. დაწვრილებით ამ საკითხებს მხოლოდ სპეციალური კვლევა თუ მოაფხენს შუქს.

¹ ლექსის სათაურში, სადაც ეს ცნობა მოიპოება, ახრი ბუნდოვანდ არის გამოთქმული: „გეგეჰკორისაგან მიწერილი ალექსანდრე ჰავჭავაძესთან, ოდეს სთხოვა მან შეწვევა ვეფხისტყაოსნის თარგმანში“ (*№ 3723, გვ. 52; თაყაიშე., დასახ. თხზ., 319*). თუ შეწვევის მთხოვნელი ჰავჭავაძეა, ეს კიდევ უფრო ზრდის ვეფხისტყაოსნის ავტორიტეტს. ე. თაყაიშვილი ფიქრობს, რომ ინიციატივა ეკუთვნის გეგეჰკორს და საქმე შეეხება პოემის განმარტებას (კომენტარს). ყოველ შემთხვევაში, ლექსიდან ცხადია რომ განზრახული იყო პოემის თარგმნა რუსულად („რათა

შემდეგ მოდის თაობა, რომელსაც გ. შარვაშიძის ტოლები შეადგენენ. მათ უკვე სისტემატური რუსული განათლება აქვთ მიღებული, მაგრამ დაბადებით საუკუნის პირველ ნახევარს მიეკუთვნებიან და თავის პირველალბრდის ხასიათის გამო იდეოლოგიურად ზემოთაღნიშნულ ფენას უკავშირდებიან. შავალითად, ნიკო, დავითის შვილი... „ის, თუმც არაოფიციალურად, იყო ნამდვილი წარმომადგენელი თავის ხალხისა. იგი ბევრს კითხულობდა, გულდასმით უკვირდებოდა თავის სამშობლოს და დიდი ცოდნის პატრონიც იყო მის შესახებ. თუ სათანადო შემთხვევა ხელთ ეძლეოდა, მან იცოდა სამშობლო ქვეყნის ინტერესების დაცვა“¹. ზრუნვა ქართულ კულტურულ დაწესებულებათა შესახებ ახასიათებდა მას; მან შესწირა მამისეული ძვირფასი, ზემოთმოხსენებული, წიგნთსაცავი წერაკითხვის საზოგადოებას და შემდეგშიც მას ყურადღებას არ აკლებს². მისმა ჩარევამ შეაჩერა სასულიერო მთავრობის რუსიფიკატორული განზრახვა—სამეგრელოს.

რუსთ მისგან გემო მიეცა“). მოგვაქვს აქ ეს საინტერესო ლექსი, ჩვენის მცირეოდენი კორექტურით (ტექსტი ხელნაწერში დამახინჯებულია, № 3723, გვ. 52—53):

ხულოვნებითა ნახულოვნევი ოქროსა როგო ძმისგან მომეცა:
 ვარსკვლავ-ფუტკართა ნათლისა მდენთა შოთას ყვაილთა სურნელი ეცა-
 სულს, გულს ზეცისა გოლისა წვეთი დამატკობელი ჰსწყურის, დაცეა,
 ეწყით გრიალით ფრენა ჩემდამო რათა რუსთ მისგან გემო მიეცა.
 სადაფის ლარნაკს შინა მდებარე ბრწყინვალედ თვალნი სხვადასხვა გვარნი,
 მანათობელნი, შუქის მფრქვეველნი ანუ მთიებნი ცისა მის მყარნი,
 გამოხატულნი, გამოსახულნი სიამოვნისა ჩემისა დარნი,
 მეტყოდენ: „აღსდევ და დაუტევე ჰაბუკობისა თავისა ქარნი;
 გვაჩვენე შენის მამა-დედისა; ძმისა, მეგობრის საუნჯის თვალნი:
 რუსთაველისა საკვირველისა ცხოველობისა უკუდავნი წყალნი!
 კაცი და ქალნი, სულნი და ძალნი, ტარიელისა ეშისა აღნი!“
 მესმა, და აჰა! განისხნა ბჭენი საუნჯის მისა განსაკვირველნი:
 რიყე ძვირფასთა ქვათა გათლილთა, საუკუნენი რომელთ ჰყვა მცველნი;
 მტილი შოთასი, ხენი ოქროსნი, მარგალიტ სნმული ედემის ველი,—
 სანატრელისა, ივერთა მზისა, მეფე თამარის შესაქვეველი!

შოთას მიერ შთაგონებულ ლიტერატურულ დოკუმენტთა შორის ეს ლექსი უკანასკნელ ადგილს არ დაიჭერს.—იმავე ხელნაწერიდან ცნობილია გეგეჭორის კიდევ რამდენიმე ლექსი: „ნატრვა“, „დაფიქრდა“, „ტულთავეზედ“ (გვ. 85; თაყ-
 ორ: ს. გვ. 322—323).

¹ Г. М. Туманов, Характеристики и воспоминания, кн. II, 143, Тифл., 1905.

² მაგ., ლონისძიებანი იმავე საზოგადოების ბიბლიოთეკისათვის საჭირო წიგნებისა და შენობის შეძენის შესახებ, იხ. „წერილი ვასილ მაჩაბლისადმი“, „ივერია“, 1904 წ., № 241.

სამრევლო სკოლებიდან ქართული ენის განდევნისა და მის მაგიერ თვალთმაქცურად მეგრულის შემოღებისათვის¹. საინტერესოა მისი აზრი ქართულ-მეგრულის დამოკიდებულების შესახებ:

„...მე წაიკითხე ის სტატიები, რომელნიც ამტკიცებენ რომ მეგრული ენის შუა და ქართველთ ენის შუა სიმზგავსეც არ არისო. ჩემი ამბავი ხომ იცი: მე ვერაფერი გამაკვირვებს!.. მე ოღონდ ამას ვიტყვი რომ ის ვარეშე ქვეყნის ფილოლოგები, რომელნიც სწერენ მეგრულს და ქართულს ენებზედ, არიან სრულიად დაბნეულნი. ჯერე ჩვენი ენა ისწავლონ და მერმედ სწერონ. ნამეტანი სწავლა ზოგიერთებს მთლად დააბნევს!.. ჩვენდა საბედნიეროდ, ჩვენს ხალხს აქვს საკუთარი აზრი და რწმუნება, რომელიც დაგვიტოვა ჩვენმა საკუთარმა ისტორიამ და ახლა ვერა კაცი ვერ დაგვაჯერებს იმას, რაც ნამდვილი არ არის ჩვენთვის და რაც აენებს ჩვენს წინ წაწევას. ხალხს მაშინ გაიცნობს კაცი, როდესაც იმ ხალხში ცხოვრობს ან იმ ხალხის ენას ლაპარაკობს. ამას გარდა ხალხის ისტორია და სურვილი უნდა შეიტყოს კაცმა და შემდეგ ილაპარაკოს. მე მენგრელიას, იმერეთს და გურიას უყურებ, როგორც საქართველოს პროვინციებს. ჩვენ შუა განსხვავება არ არის ან არც უნდა იყოს; ეს არის ჩემი აზრი და ამ აზრით მოვკვდები. ეს-ღა გვაკლია ახლა, რომ ვინმე ჩინეთელმა ფილოლოგმა დასწეროს ჩვენს ძველ ენაზედ ან გვასწავლოს ქართული. ეგების ამასაც მოვესწროთ“...².

დადიანთა გვარიდან ყველაზე შესანიშნავი კაცი მეცხრამეტე საუკუნეში შეიძლება იყოს მესამე ნიკო, ნიკო „ფილოსოფოსი“, ცნობილი მწერალი. მისი პიროვნება ეხლა საკმაოდ გაშუქებულია³. ქართული ენის ცოდნაში თანამედროვეთაგან მას იშვიათად თუ ვინმე შეედრება. მისი „ზმაკიდურები“ არის შეუდარებლად ჭკვიანი და მოსწრებული ისტორია ქართული საზოგადოებრიობისა წარსულ საუკუნეში. აღსანიშნავია ისიც რომ ნ. დადიანმა პირველმა სცადა საქართველოს ისტორიის ფილოსოფიური განზოგადება.

ამავე თაობას ეკუთვნიან პოეტები გ. ჭალადიფელი (ქოჩაკიძე). ავტორი საყოველთაოდ გავრცელებულის-ლექსიებისა („მასხოცს პირველად“, „... „ფაცხა“ და სხვ.), ძიმისტარაშვილი (კორტოხა) და სხვები, რომლებზედაც ეხლა ვედარ შევჩერდებით.

¹ Туманов, დასახ. თხზ., 143—145.

² „ივერია“, 1904 წ. № 241.

³ შ. დადიანი, დასახ. წერილი, „ქართული მწერლობა“, 1927, № 6—7. — ავტორი სხვათა შორის შენიშნავს რომ ნ. დადიანი „პირველ ხანებში სწერს ძველის ორთოგრაფიით, მაგ. უნს. ბრჯგუით ხმარობს“... (იხ. 303).

ამ იდეურ სამყაროს ნიადაგში მიდის სანახევროდ გ. შარვაში- ის არსების სასიცოცხლო ფესვები. მისი ჰაერის სუნთქვამ გაუმაგრა მას ფილტვები. აქ გასკვნილი პირადი თუ საზოგადოებრივი სასიათის დამოკიდებულებანი ჰქმნიან მისთვის იმ ზნეობრივ გარემოს, რომელიც თვით ძლიერი სულისთვისაც მიუცილებელია გამოსაწართობად და საბოლოოდ ჩამოყალიბებისათვის. ეს ურთიერთობა, სხვათა შორის, ლიტერატურულადაც არის აღბეჭდილი. ი. მეუნარგას ცნობით, მამია გურიელის ყველაზე ახლოს შეთვისებული ნათესავი იყო გიორგი¹. მართლაც, მამიას ლექსების პატარა კრებულში ოთხი მიმართულია გიორგისადმი, ილიადას თარგმანი—გიორგის დის ბაბოსადმი. თვით გიორგი თავის პოემას „გვადანის ციხეს“ უძღვნის მამიას ძმას ტელემაკს, გიორგის სახელთან არის მიძღვნილ დაკავშირებული მისი ბიძის, კოწია დადიანის, პოემა „ყანაშაუბე“ და სხვ.

* * *

ყურადღებას იზიდავს კიდევ ერთი მომენტი. შესამჩნევია (თავის ადგილას მოტანილი ციტატებიდანაც) რომ გ. შარვაშიძე „საქართველო“-ს აღსანიშნავად ჰრჩეობს ტერმინს: „ივერია“, ხოლო „ქართველი“-ს მაგიერ სწირად ჰხმარობს „ივერ“-ს. ესეც საკმაოდ ძველი და საინტერესო ტრადიციის ანარეკლია. ქართული ფეოდალიზმის საერთო დეკადანსმა, —როდესაც დაქსაქსული ეროვნული ორგანიზმი მრავალს ადგილობრივს პოლიტიკურ ნაჭუჭში მოემწყვდა, რომელნიც ჩვეულებრივად გათიშულნი იყვნენ თავის შინაურსა და საგარეო სახელმწიფოებრივ საქმიანობაში, —სხვათა შორის ის შედეგიც მოიტანა რომ ძველმა ტერმინებმა, რომელნიც ზოგადი მნიშვნელობის პოლიტიკური და ეროვნულ-კულტურული ცნებების გამომსახველნი იყვნენ, ერთგვარი დაქვეითება განიცადეს. ასე მოუვიდათ კერძოდ ტერმინებს: „ქართველი“ და „საქართველო“. ამ სიტყვებს თავისი ძველი შინაარსი საბოლოოდ არასოდეს არ დაუკარგავთ. ზოგჯერ მათს მეტად ფართო აზრით ხმარებასაც კი ვხვდებით (ამ ხანაში). იგივე სულხან-საბა, რომელმაც აფხაზისგან ქართულის ცოდნა გაიკვირვა, მიუხედავად ამისა აფხაზებსაც ქართველებად სთვლის: საბა

¹ იოს. გ. რ. ი. შ ა შ ვ ი ლ ი ს ცნობით, ცარიზმის ჩინოსნობის მაძიებელ ქართველებთან ბრძოლის მიზნით, გ. შარვაშიძემ ერთხელ მ. გურიელს წინადადება მისცა: დაეაარსათ ზელის არჩამორთმევისა და სალამის არმიციემის საზოგადოება; ვინც ორჭოფი იქნეს, ხელი არ ჩამოვართვათ და სალამიც არ მივსცეთო მამიამ უპასუხა: ჩემო გიორგი, მაშინ მე და შენ დავრჩებით, დაეკარიფთო გულზე ხელი და ვიაროთო (იხ. საქ. საისტ.-საეთნ. საზ. ჩვ. კრ. ოქმი № 272).

წერს რომ კუნძულ მალთაზე ოსმალთა ტყვეობიდან განთავისუფლებულთა შორის „ქართველნიც ვნახე, ზოგი აფხაზი, ზოგი იმერელი, გურიელი, მეგრელი, რომ თათრისათვის წაერთმიათ. ენა ისევ კარგა იცოდნენ“-ო¹. ანტონ პირველი კი „ქართველი“-ს ცნების ქვეშ ყველა კავკასიელ ტომს ჰგულისხმობს:

„ვახუშტის უქებ ლეოლრაფის ცნობასა,
ისტორიათ თქმას, ვრცელ ბრძნად გარდამოცემას.

ამან დაწყებით ქართულთა ისტორია,—

კახთ, მესხთ, აფხაზთა, მეგრელთა, სტან

კავკასთა,—

აღწერა, დაჰშურა, შეეწია ქართულთა“².

ტერმინის ასეთი გაგება, —რეალური ისტორიული მდგომარეობის წაყოფი, —მისაწვდომი იყო მშობლიური წარსულის კარგად მცოდნე პირებისათვის. მაგრამ ჩვეულებრივ სიტყვანმარებაში იგი თანდათან შეიზღუდა იმ მხრით რომ პოლიტიკურმა მომენტმა სძლია ეროვნულ-კულტურულს და განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ქართლი, საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული ცენტრი ისტორიულად, ცალკე სახელმწიფოებრივ ერთეულად ჩამოყალიბდა, „ქართველმა“ უპირატესად ამ პროვინციის მცხოვრების სახელწოდების მნიშვნელობა მიიღო. თქმულებით, —ქართლის მეფემ სვიმონმა ერთი უდიერობისათვის დასაჯა კახელები (1680 წ.) და ბრძოლაში შეპყრობილნი კახეთის წარჩინებულნი მცხეთაში დააფიცა: „ღმერთმან ნურას ჟამს მისცეს ძღვევა კახთა ქართველთა ზედა“-ო³. მოწინავე და განათლებული ქართველებიც იძულებული არიან ამ ტერმინოლოგიას დამოორჩილონ. ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი, უქკვიანესი კაცი თავის თანამედროვეთა შორის და გულმხურვალე პატრიოტი, „ქართველ“-ს „კახ“-ს უპირისპირებს⁴. ასევე —დავით გურამიშვილი („კახელების აღმა ხნული ქართველებმა დაღმა ფარცხეს“) და სხვები.

¹ ს ა ბ ა ს მოგზაურობა ევროპაში, ibid.

² „წყობილისტყვაობა“, ტფ. 1853 წ., ხ. 811.

³ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, II (ჰიჭ. გამ.), გვ. 45.

⁴ „გაუსივა მეფემ ერეკლემ ცხრა ათასი კაცი ქართველთა და კახთა“... გვ. 144; „შემოიყარეს ჯარი ქართლისა და კახეთისა, პირიქით და პირაქეთი ოსისა, თუშ-ფშავნი, მოხვე-ხევსურნი და ყოველი მთის ჯარები, რომელნი მონებდენ ქართველ ბატონს ანუ კახ ბატონს“... გვ. 190; „მას დღეს შეიდი ქართველმა ბატონმა მოჰკლა ისრით ღორი და ხუთი კახმა ბატონმა... ამისთანა ნადირობა და შექცევა არას ქარაფელის ბატონის დროს არა ყოფილიყო“, გვ. 126, და მრავ. სხვ. პ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ჰიჭ. გამოც.

„ქართველ“-თან ერთად სათანადოდ ვიწროვდება „საქართველო“-ს მნიშვნელობაც. პაპუნა, მაგ., ჯავახეთს საქართველოს გარეთ ჰგულისხმობდა: „საცა მთებში ან ჯავახეთის ქვეყნებში საქართველოს ქვეყნების საქონელი სადმე იყო, იპოვეს და სულ წამოიღეს“ მტრებმაო (გვ. 195). მნიშვნელოვან სახელმწიფო დოკუმენტებშიც „საქართველო“ „კახეთი“-ს გვერდით შეიძლება შეგვხვდეს: „საქართველოსა და კახეთისა ერთა“, „საქართველოსა და კახეთის სამეფოებზე“¹... როგორც ვამბობდით, ეს ტერმინოლოგიური ცვლილებები პოლიტიკური მიზეზებით იყო გამოწვეული და არა ეროვნულ-კულტურული მთლიანობის შეგნების დარღვევით: უკანასკნელი თუმც განვითარებაში მყოფ, მაგრამ მუდმივ მოცემულ სინამდვილედ გვევლინება შესაფერ სიტყვიერ სამოსელში. ჯერ ერთი, „ქართველი“ შეიძლება ხმარებულ იქნას პარალელურად, როგორც პროვინციული, ისე ზოგადი, მნიშვნელობით. ისტორიკოსი ვახუშტი-რომელიც სპეციალურად ასაბუთებს ქართველ ტომთა ერთობას, წერს: „...უკეთუ ჰკითხო ვისმე ქართველსა ანუ იმერსა [იგულისხმება დასავლეთ საქართველოს ყველა ტომი], მესხსა, ჰერ-კახსა: „რა რჯული [ე. ი. რა ეროვნებისა] ხარ?“ წამს შოგივებს: „ქართველი!“ მეორედ, არს ამათ ყოველთა წიგნი და ენა ერთი იგივე ფარნაოზ პირველისა მეფისაგან ქმნული; და ჰკითხო მათ წინთქმულთა კბცთა: „რა ენა და წიგნი უწყით?“ მოგივებს მყის: „ქართული!“ რამეთუ არა იტყვის არცა რჯულსა, ენასა და წიგნსა იმერთასა, ანუ მესხთა და ჰერ-კახთასა, არამედ ქართულსა“²... ანალოგიურად, ოღონდ ფორმალური განსხვავებით, ასახულია ენაში ტერიტორიული ცნებებიც. მართალია, ყველაზე ადრე ქართლია ძველი საქართველოს მემკვიდრე და ამიტომ უპირატესად მას უნდა ეწოდოს „საქართველო“, მაგრამ სხვა თემებსაც ხომ უძველესი იმ მემკვიდრეობაში! მაშასადამე მართო ქართლი კი არ არის საქართველო, სხვა კუთხეებიდანაც თვითეული საქართველოა. ასეთი „მრავლობის“ შეგნებიდან იბადება უჩვეულო ფორმა: „საქართველონი“ ანუ „საქართველოები“: „როდესაც საქართველონი იყო ხელმწიფის ერთისა“, ამბობს რუსთაველის ეპოქის შესახებ თეიმურაზ მეორე³; „...რაც საქართველოე-

¹ „განწესებანი საქართველოს მეფის ირაკლისნი ძეთა თვისთადმი სამეფო-სათვის საქართველოსა“, საქართველოს სიძველენი, I, 1, გვ. 202, 218.

² ვახუშტი, დასახ. თხზ., გვ. 3—4.

³ „რუსთაველთან გაბაასება თეიმურაზ მეორისა“, ქართ. სიტყვაკაზმული მწერლობის ანთოლოგია, ტფ. 1928. II, 178.

ბის უწინდელნი და ახლანდელნი გარეშობანი მოქმედებენ...“, სწორდა-
 ერეკლე მეორე გრ. ნ. პანინს 1773 წ. 1; „ყოველთა საქართველოთა-
 მებატრონეთა“ (იხ. გვ. 93); „საქართველოების დიდნი და მცირენი“²;
 „როგორც საქართველოებში რიგი არის“³ და სხვ. უკვე ზემოთ (გვ. 39)
 ლევან დადიანის წოდებულებაში ჩვენ შეგვხვდა მსგავსი ფორმა,
 თუმცა იქ უმართებულო შეთანხმება ექვს ჰბადებს. ამ ფორმის
 შერწყმამ ძველ ქართულ შეხედულებასთან რომ საქართველო შვიდი
 ძირითადი თემისაგან შესდგება, მოგვცა „შვიდი საქართველო“-ს ვა-
 რიან ზი: „ყოველთა შვიდთავე საქართველოთა“ მებატრონენიო, ვკით-
 ხულობთ 1722 წლის ერთ საბუთში⁴. განხილული სიტყვა-ხმარების
 კარიკატურულ განვითარებად გვეჩვენება ის ფაქტი რომ მოზღო-
 კელმა ქართველებმა (გადასახლებულნი არიან საქართველოდან მე-18
 ს-ში) „საქართველო“ „ქართველი“-ს მნიშვნელობამდე დაიყვანეს;
 „ბევრი საქართველო [=ქართველი!] დაიბოცა“-ო, გაუგონია იქ
 დამკვირვებელს⁵.

ამ არეკლარევის ნიადაგზე და გაუგებრობის თავიდან აცილების-
 თვის, ჩნდება მოთხოვნილება ისეთი ნეიტრალური ტერმინისა, რო-
 მელიც მოკლებული იქნებოდა არასასურველს, იმდროინდელ ფეო-
 დალურ პირობებში, პოლიტიკურ ელფერს და იმავე დროს გამოს-
 თქვამდა ეროვნულ-კულტურული ერთობის ფაქტს. არჩევანი ჰხვდა
 „ივერია“-ს, იმ სახელწოდებას, რომლითაც ძველი ქართლის სამეფო
 ცნობილი იყო მეზობლებში. საინტერესოა ამ ტერმინის ამოტივტი-
 ვების ამბავი და მისი სიცხოველე სხვა ძველს ანალოგიურ ტერმი-
 ნებთან (მაგ., კოლხეთი, გიორგია და სხვ.) შედარებით, მაგრამ აქ
 ამაზე სიტყვას ვეღარ ჩამოვაგდებთ... უკვე ვახუშტი ჰხმარობს „ივე-
 რია“-ს უწყებული მნიშვნელობით: „იყო ყოველი ივერია ქართ-
 ლის მეფისა ქვეშე პყრობასა“⁶. განსაკუთრებით ნათელი კი მისი აზრი
 და დანიშნულება იმ ღრმადსაყურადღებო იურიდიკული ძეგლის
 საშუალებით ხდება, რომელშიც პირველად დიდი ხნის შემდეგ კა-
 ტეგორიულად და მკაფიოდ გამოხატულ იქმნა ეროვნული ძალების
 გაერთიანებისადმი მისწრაფება და ქართველობის მთლიანობის შეგ-

¹ Паг а р е л и, Грамоты... т. II, вып. I, стр. 92—93.

² „განწესებანი“... საქ. სიძველენი, I, 1, გვ. 210.

³ იქვე, 217; იხ. აგრეთვე გვ. 216, 219.

⁴ დავით მეფის გუჯარი 1722 წ., ღვთაებისადმი მიცემული, კავ. გამოც. 33-17.

⁵ ცნობა ეკუთვნის სტეფ. ჩხენკელს.

⁶ ვახუშტი, საქართ. ცხოვრება, II, კიჭ. გამოც. გვ. 3; იხ. აგრეთვე გვ. 14.

ნება. საბუთი წარმოადგენს „ერთობის პირობას“ ანუ ხელშეკრულებას პოლიტიკური კავშირის შესახებ ქართულ სამეფო-სამთავროთა შორის.

„ტრაქტატი, ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული, ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თბილისს 1790 წელსა.

ვინაიდან ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, [იმერთა] ოდიშისა და გურიისათა აქესთ ერთმარწმუნება, არიან ძენი ერთის კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქესთ მავასებლობითიცა [ე. ი. საუთიერთო] სიყვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის, ამისთვის ჩვენ ზემოსხენებულნი ქვეყანათა ივერისათა მეფენი და მთავარნი, დამამტკიცებელნი საუკუნოსა ამის პირობისა... აღვსთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა, რომელიცა თვითოეულად შემდგომთა შინა ჰაზრთა ცხად იქნების“... მოსდევს პირობის მუხლები, მაგ. „მუხლი პირველი; შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოველისა სამეფოსა ჩემისა, და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვრისა“. დასავლეთ საქართველო დოკუმენტში წოდებულია „ქვემო ივერიად“, აღმოსავლეთ საქართველო — „ზემო ივერიად“. ტრაქტატზე ხელი უწერიათ ქართლ-კახეთის მეფეს ერეკლეს, იმერეთის მეფე სოლომონს, დადიანს გრიგოლს და სვიმონ გურიელს¹. ამ აქტის შესახებ ხელშეკრულმა მხარეებმა, „ყოველისა ივერისა“ მეფე-მთავრებმა, აცნობეს რუსეთის მთავრობას, როგორც ქართლ-კახეთის სამეფოს პროტექტორს, და გამოსთქვეს წადილი „რათა არა განყლოფდ იქნას საუკუნოდ ერნი ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა რუსთა იპვერისა ზედა მიწერთა, და რათა მზავასად საქართველოჲსა [=ქართლ-კახეთი] მთელი ივერია იყოს მიწერილ იპვერისა ზედა რუსეთისა“²... ე. ი. დასავლეთ საქართველოც ქართლ-კახეთის მსგავსად ეძიებდა რუსეთის მფარველობას.

¹ А. Шагарели, Грамоты... т. II, вып. I, 183—185; იხ. აგრეთვე, т. II, вып. II, 67—70. აფხაზეთი ამ დროს ოსმალეთისაგან დამოკიდებულებაში ითვლებოდა; იმერეთის ელჩი 1791 წ. სთხოვდა რუსეთის მთავრობას დახმარებას აფხაზეთისათვის დამოუკიდებლობის მოპოების საქმეში. Грамоты, II, вып. II, 71.

² შდრ. აგრეთვე ცნობილი იონა ხელაშვილის ეპიტაფია: „მღუდელ-მონაზონი იონა, პირველი იონა ყოფილი, ვიყავ ქვეყანით ივერით ქართლმთავარ ტომისა, კახი კიხეული, დიდისა მის დაბისა ვაჭიზისა კელაშვილი“...

ამ ტერმინმა მეტად ფართო გავრცელება მოიპოვა მე-18-ე ს-ში და მომდევნოშიაც გადმოვიდა¹. თეიმურაზ ბატონიშვილი თავის საქართველოს ისტორიაში, რომლის სათაურია: „ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოდსა“ (სპგი, 1848) ხშირად ჰხმარობს მას. ერთ ადგილას ის, სხვათა შორის, ამბობს: „...აფხაზეთი არს სამეფო ერთი ივერიის ქვეყანისა ქვემოსა შინა ივერიასა“-ო (გვ. 23).

როდესაც ახალმა სოციალურმა და ეკონომიურმა ურთიერთობამ,—რომელმაც მოსპო ფეოდალიზმის პოლიტიკური ნაშთები ჩვენში და მასთან მატერიალურად და იდეოლოგიურად დაკავშირებული კლასი ჩამოაქვეითა,—იმავე დროს საზოგადოებრივი სარბიელი გაუხსნა ხალხიდან გამოსულს ახალ შემოქმედებრივ ძალებს, საერთო ინტერესების გამო მანამდე უნახავის სიმტკიცით შეკავშირებულთ, ტერმინმა „საქართველო“-მ, როგორც უფრო რეალურმა და ხალხურმა, საბოლოოდ განდევნა ძველი სიტყვახმარება.

შ ა მ ა ტ მ ბ ა ნ ი

დ ა მ ა ტ მ ბ ა ნ

L

გ. შარვაშიძის ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან *

* ვბეჭდავთ სანიმუშოდ გ. შარვაშიძის რამდენსამე ლექსს; მისი ნაწარმოებების სრული კრებულის გამოცემა ამჟამად ვერ ხერხდება და მომავლისათვის ვადაგვიდვია.

ლომი

ლომს თუნდ ბრჭყალები დააძრო
ის გულით მაინც ლომია:
მისი უკვდავი სურვილი
მტერთან ბრძოლა და ომია.

თუნდ შეგრა რკინის გალია,
შიგ გყვანდეს გაძომწყუდებული,
იქაც თავს ლომად იგულებს
თავისუფლებას ჩეუული.

თუმცა მინახავს ამ დღეში
რომ დამბმელს ელამუნება,
მაგრამ იმ დროსაც სულ სხვას გრძნობს
მისი ზვიადი ბუნება.

გრძნობს რომ ოდესმე ყოფილა
ნადირთა მეფე სვიანი.
თვით მეომარი უბადლო,
თავზარ-დამცემი, ხმიანი.

და დღეს ღალატით დაბმულსა
სურს შეიკრიბოს ძალია
მარჯვე დრო ნახოს და მაშინ
დალეწოს რკინის გალია.

აიშვას დატყვევ ბულმა,
ისა ქნას, რისიც მდომია
და აგრძნობინოს ოვის დამბმელს
რომ ლომი მუდამ ლომია!

ბრძოლაში შექმნილ-შობ-ლა,
აღზრდ-ლა მუდმივ ბრძოლითა,—
და მისი შეცვლა ვის ძალუძს
ტყვედ გალიაში ყოლითა*.

* იბეჭდება ორთ ბელნაწერი პირის, მიზედვით, რომელთაგანაც ერთი ვკუთვნის ბ. მასხარაშვილს, მეორე კი ამოღებულია ჩვენთვის უცნობი წარმოშობის საოჯახო ალბომიდან (ქვემოთ ყველგან ვუწოდებთ № ალბომს). ლექსი დაბეჭდილია აგრეთვე „ივერიაში“ (1905 წ., № 11), სადაც ხელმოწერილია „—ი“. ჩვენი ტექსტი შეჯერებულია ნაბეჭდ გამოცემასთან.—გ. შარვაშიძის გამოცემების ბიბლიოგრაფიაზე, ჩვენი თხოვნით, მუშაობდა ბ. მასხარაშვილი.

ფ უ ა უ რ ხ მ ა ზ ე ღ

ვიცი, ძმავ, ვიცი შადა ხარ
სევდით მოცული სახითა:
ვაჟკაც ვაგლახად დაბმულხარ
ვითა კაკაბი მახითა,

ვერ გაგიშლია შორიშორ
მშვენივრად ფრთები მაღიბ,
შემოგზვევია ცხოვრების
სულთა-მხუთავი გალია;

გვერდით გიყრია ჟანგული
ყირიმი, ფარი, ხმალია,
ვერცა გაჰფერავ, ვერც იხმარ
მტერმან აგიბა თვალია.

აგერ მერანიც ჭიხვინებს
ლამის მოახტეს მხედარი,
მხედარი, შენებრ ვაჟაი,
მარქვი, მეორე სად არი?

მეგრამ რას იზამ, არ გხურავს
თავზედან მუხარადია,
აბჯარ-ჯავშანი დახეულ
ასი წლით მტვერში აგდია.

ვერ გაიქუსლავ ტაიქსა
ვერ დაიმუქრავ ქართულა,
ტოლ-ამხანავი ყველაი
საიქიოსა წასულა,

მათ ნაოხარსა, ტიალზედ,
ზუზუნით დადის ქარია,
ზედ მოსთქვამს, ზედან ლულუნებს
ვითარ გლოვისა ზარია.

შენ მარტოკასა, ობოლსა,
რა გშველის, რა გახმარია?
შენს თავ-განწირულ კიყინას
აყრუებს მთა და ბარია.

„მაშ, ფიქრობ, მოვეკდე სჯობია,
სიცოცხლე რა სახმარია?
ცოცხალი ლეში, თქმულაო,
მკედარზედაც უფრო მკედარია“.

მაგრამ არა, ძმავ, გახსოვდეს
ქრისტეს მცნება და ჯვარია.
იგი გიშველის, განკურნავს
რაც ოდენ სატკივარია*.

* იბეჭდება ორი, კმ აღბომის და ბ. მასხარაშვილის, ზელნაწერა პირის-
მიხედვით (უკანასკნელი ნაკლულია).

* * *

შენ იცნობ, ძმაო, ქვეყანას ერთსა,
სად მზე მარად-ყამს ანათებს, ბრწყინავს,
სად მის სახელსა, როგორც რომ ღმერთსა,
ადიდებს ერი და მასზედ ფიცავს!

რა შელამდება, მუნ ვარსკვლავები
იმ ქვეყნის ქალებს ეჯიბრებიან
და მათი შუქისმფენი თვალები
იმათ სხივებსა ეღარებიან.

იქა მუხთლობა გაუტანელი
იხდის ბეგარას ბოროტებისას;
იქ გულთაძგერა დაუცხრომელი
ასრულებს მხოლოდ ვალსა ნებისას.

იქ სინიდისის ციური ალი
ცივსა განსჯასა სულ ჩაუჭრია;
იქა მტყუნდება მხოლოდ მართალი,
რომელსაც თავი ძირს დაუხრია.

იქ ისმის ჟღერა ბორკილებისა
იქ კვნესის სული, არ ყურობ განა?
ღირსია, ძმაო, შებრალებისა
ის უბედური—ჩემი ქვეყანა! *

* იბეჭდება ანაბაძისეული (ხანთარაიას) ალბომის მიხედვით. ბ. მასხარაშვილის ზელნაწერ პირს აკლია მესამე და მეოთხე სტროფი, სამაგიეროდ მისგან ამოგვაჭეს, ჩვენი აზრით უფრო სწორი, წაკითხვა—„უბედური“ (უკანასკნელ სტრიქონში; ანაბაძისეულ ალბომში აქ ზის „საბრალო“).—მკითხველი ადვილად მოიგონებს პოეზიის სხვა ნაწარმოებთ, რომელნიც ამ ლექსთან ლიტერატურული ზემოქმედების ურთიერთობაში იმყოფებიან.

აკაკის ლექსი, გიორგისადმი მიწერილი

შენი ტკბილი საუბარი
მიყვარს, როგორც „ქებათ-ქება“,
შენი ნახვა ნერვებ-აშლილს
სამკურნალოდ შეერგება!

ეს შენც იცი, მაგრამ, ძმაო,
ცოტა მოიფხაზურებ:
ახალ-ახალს რომ მონახავ
ძველებს აღარც-კი უყურებ.

ეს არ არის მოსაწონი
გეფიცები ზენა-არსსა,
ნათქვამია: „ნუ დააგდებ
ძველ გზასა და მეგობარსა“.

თათარხანი ჩამოსულა,
მაგრამ ჩემთვის სად მოიცლის,
დღე სძინავს და ღამე ლოთობს,
თამაშობს და ყანწებსა სცლის;

ჩემთვის სადღა დაურჩება
ან საღამო და ან დილა.
ესეც კია, მეგობრობა
სვანის არსად გაგონილა.

გიორგის პასუხი აკაკისადმი

შენი ტკბილი მგოსნის ენა
რა ხანია არ მსმენია.
ფუტკარმაცა იცის კბენა,
მაგრამ თაფლის გამჩენია.

რაცუნდ მითხრა, მეგობარო,
მე, შენს მაგირდს, მაძღვეს ლხენას,
რადგან ვიცი, უკეთ ხარო,
მადლსა ვსწირავ ცას და ზენას.

მაგრამ შენსა მალალ ნიქსა
არ შეფერის ზმართლობა:
მოჰყოლიხარ ცოტა ჭორსა,
მოგრეგია იმერლობა.

სევანი ყანწით გადღეორძელებს,
მე, აფხაზი, წრფელის გულით,
ვით სცოდნიათ ჩვენსა ძველებს,
ძმობითა და სიყვარულით! *

* იბეჭდება ორი ხელნაწერი პირის მიხედვით: ერთი ეკუთვნის ბ. მასხა-
რაშვილს და სრულია, მეორე ამოღებულია № ალბომიდან (აკლია აკაკის ლექსში-
თარი უკანასკნელი სტროფი და გიორგის პასუხში—უკანასკნელი სტროფი).

* * *

ნეტამც ვინმემ დამკლას დანით,
სისხლი ჩემი მოადინოს,
მკერდი ჩემი ტყის ნადირთა
ვეფხვსა და ლომს ალოკვინოს,

გული ჩემი ამოიღოს
ყვავს და ყორანს აწეწინოს.
და რაც გრძნობა შიგ გამჩინდეს,
იგი სხვებსაც აგრძნობინოს*.

* იბეჭდება ორი ხელნაწერი პირის მიხედვით—ბ. მასხარაშვილისა და
№ ალბომისა (უკანასკნელში სიტყვა „ყვავს“ შეცვლილია სიტყვით „ორბს“).

ს ი მ ლ ე რ ა

(„ორის გზიდან სატრფოს ველი“-ს ხმაზე)

არსაიდან არვის ველი,
სატრფომ გვერდი ამიარა,
დამრჩა მხოლოდ სევდა მწველი
და გულში-კი მძიმე იარა.

ასეთია სოფლის ბრუნვა:
ზოგს ახარებს, ზოგს კი არა;
არას გვარგებს ბედზედ მღურვა,
თუ კი ერთხელ ჩაიარა!*

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის ხელნაწერი პირის მიხედვით. მეოთხე სტრიქონი, ჩანს, დამახინჯებულია.

კოწია პრისტავს

მისთვის მიყვარხარ რომ ყმაწვილობა
შენი უმანკოდ დაჩაგრულია,
რომ მამულისა ვარგი შვილობა
შენი სხვა ზრუნვით დაფარულია;

მისთვის რომ ეტლი შენის ბედისა,
როგორც მე—ჩემი, დაგმტერებია,
რომ არც შენ გინდა დახრა ქედისა,
და გზა სიმდაბლის არ გყვარებია.

დარჩი გულწმინდა ამაყიანად,
განაგდე შორად ფუჭე დარდები,
გახდი ფაზელის ადამიანად —
თანდათან უფრო შემიყვარდები!*

* იბეჭდება სამი ხელნაწერი პირის მიხედვით: ერთი თავის დროზე გად-
მოგვცა განსვენებულმა კოწია ერქსთაემა (ამ პირის წარწერილი აქვს თარიღად—
„1885 წ.“), მეორე—ბ. მასხარაშვილმა, მესამე—პაპუნა წერეთელმა.

* * *

მზემ გადინარა, დაბერა ქვევით.
ზღვას გადაეკრა ზურმუხუი ლაშა
და მის ციალქედ დუდუნით, სტვენით
თეთრი კრავები აათამაშა*.

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის ხელნაწერი პირის მიხედვით.—საინტერესოა ამ ლექსში სიტყვა „ლაშა“-ს გამოყენება, ალბათ „ნათელი“-ს მნიშვნელობით, ძველი ქართულის ლიტერატურული ტრადიციისა და აფხაზური სემანტიკის საფუძველზე.

რომ ვიყო მეფე, ჩემსა სამეფოს მუხლმოდრეკითა გიძღვნიდი
სრულად,
სკიპტრას, პორტირსა თუხ ქვეშ გიფენდი თვით დავრჩე¹ოდი
მსახურ ერთგულად.
მხოლოდ უფლებას ერთს დავირჩენდი, რომ გაჩვენებდი მე მას
ბედკრულად,
ვისაც არჩევი ჩემს ღიღებასა და განწირავდი ვის სიყვარულად.
მაგრამ ვარ კაცი ერთი უბრალო არა შემძლები სხვა რამ
ღიღების,
გარდა გრძნობების შენზედ ოცნების სრულად მონების შენის
მშვენების!.. *

* იბეჭდება პ. წერეთლის მიერ გადმოცემული პირის მიხედვით. ლექსი გამოქვეყნებულია აგრეთვე გაზ. „დროებაში“ (1870 წ. № 58), სადაც ხელმოწერილია „პონტოქსელი“ და საიდანაც ჩვენ ამოვიღეთ ცნობა მიბაძვის შესახებ და რომლის მიხედვითაც შევასწორეთ უკანასკნელი სტრიქონი. ჩვენ ხელთ გვქონდა აგრეთვე ბ. მასხარაშვილის ხელნაწერი პირი, რომელიც უფრო ახლოს დგას „დროების“ ტექსტთან. გარდა ამისა, ბ. მასხარაშვილის პირს ქვე ცნობა თარიღის შესახებ („1879 წ., სოფ. წყევი“) და მიძღვნის შესახებ („ნინო ზოლოცაშვილს“).

მ რ ბ რ ნ ე ბ ა

უძლენი ჩემს მეგობარს კოწია დადიანს

ჰა ისევ იგი მშვიდი ადგილი, სადაცა განველენ სიყრმისა ჟამნი,
სადა ცხოვრებამ პირველ გამაცნო დარდის, ღიმილის და
ვნებებთ (!) წამნი,
სად პირველ ვიგრძენ სოფლის ლახვრები და ხის ქვეშ ვიწეკ
დაფიქრებული,
უმეცრებითა მჭმუნავი თავი ხელთ შორის მეპყრა
გაცხელებული.—

სადაცა ვსჭვრეტდი მშობელს დედასა, დამდნარს საბრალოს
ხვედრად სამარის,
სად პირველ ვღვარე გულშეკურვილი თვით უწრფელესნი
ცრემლნი მწუხარის.—
სად რეგვენთ წესით, შემდეგ ტირილის, როს სათამაშოდ ველს
ბავილოდი,
ზაფხულის დღითა აღელვებულის თექვსმეტის წლისა სისხლით
ვიწოდი.

სადაც გავიცან პირველად იგი, ვინც განმინათლა ტრფობითა
სული,
ვინც მამცნო პირველ უცნობი სიტკბო და ამიძგერა ჭაბუკი
გული.
სად მეგობრობას, პატიოსნებას, სიტყვას, პირობას შორის
კაცებთა.
ვგონებდი ნათლად, შეურყეველად, როგორც კანონსა ცისა
ეტლებთა.

ოდეს ღმერთმან მოასურვა ცხოვრებისა ხელობანი;
ფიფქი თოფლი შეამჭიდრა და ჰქანდაკა ტურფა ტანი,
ვარსკვლავები აირჩია და ჩაუფვა ციურ თვალი,
ვარდი ტუჩად დააკონა, — გააჩინა ქვეყნად ქალი.

ხოლო, როცა გაცოცხლება დასჭირდა ამ მანქანასა,
„ეხლა სული ჩაჰბერეო“, ეგ მიანდო სატანასა.
და მას აქეთ კაცი ვერ ღროს ვერ ასცილდა მონებასა,
მით რომ სიშნოს მეტი ძალუძს, ვინემ კეთილ ვონებასა*.

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის პირის მიხედვით.

* * *

ედემის ბაღის ყვავილო, ვაჰ, თუ სხვისთვის იკვირტები,
მოგაკლდება შნო და სხივი, როგორც ცოტას გახშირდება,
თორემ დაგკრავს უცებ ყინვა, უცხო სოფელს დასცვივდება.

სიყვარული ჭკუისაგან გამოგიყვანს, გაგხდის ფლიდად,
კეთილ ზნეობას შეგიშლის, აღარც მოგცემს სირცხვილს რიდად,
წამის ყოფით გაგიწყდება ბეწვის ძაფი, გქონდა ხიდად,
ამ სოფლად გტანჯავს, გაწამებს, იქ სულ არ გატარებს.
წმინდად*.

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის პირის მიხედვით. მეორე სტრიქონში ბოლო-
დან ჩვენი შესწორებაა: „გქონდა“; ხელნაწერში: „გაქვენ“ (?).

* *

ერთხელ ვიხილე ჩემს სამშობლოში
ტურფა და ნაზი ახალი მთვარე,
ჭაბუკი ვიყავ მეცა იმ დროში
და სასოებით მას თვალი ვარე.

ცხოვრების დღეღამ შორს ვამიტაცა,
ბევრი ქვეყნები მიმოვიარე,
მაგრამ მახსოვდა მე სამშობლო ცა
და ზედ ის ტურფა ახალი მთვარე.*

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის პირის მიხედვით.

* * *

ოპ. ბუნებავ შენ ძლიერო, მართალო და საკვირველო,
ცით გვინათებ და ცვარს აფრქვევ, რომ აცოცხლო მჭკნარი
მდელო;
უცნაურო, უმიზეზო, არ გექნებდის დასასრული,
შეშ მიკვირს რათ შენგნით სოფლად უბედობა არს გამოსრული*.

* იბეჭდება ორი—ბ. მასხარაშვილისა და პე ალბომის—პირის მიხედვით.

კატო აბაშიძის ქალს

დაო კატო! წით პეპელა,
დაჭფრინავ და დარდიმანდობ!
ვინცა გიცნობს, ვეტრფის ყველა,
მაგრამ გულსა ნურვის ანდობ.

იკიკლუცე, ილაღობე,
ყრმათა შორის მხიარული,
მაგრამ გრძნობა შემოღობე,
არ გჯეროდეს საყვ.რული!

კაცის გული, როგორც შარტი,
შეიცვლება ხოლმე ხშირად,
რაცა დღეს სწამს, როგორც ხატი,
ხვალ ის გაუხდება ჭირად!

მაშ ისევ სჯობს მოსვენებით
რომ იცხოვრო სულაც მარტო,
წმინდის ფიქრით და გონებით!..
ასე გიჩვენე, ჩემო კატო!*

1901 წ. 17/IV

* იბეჭდება ბ. მასხარაშვილის პირის მიხედვით.

ო ბ ო ლ ი

რათა წცემ, დედინაცვლო,
რა უფლება გაქს ჩემზედა?
მითი გსურს განა დამჩაგრო,
რომ აღარა მყავს მე დედა?

ჩემზე რა ღვაწლი მიგიძღვის,
რა შრომა გაგი ევია?
შენ ჩემთვის ნანა არ გითქვამს,
აკვანიც არ გირწევია!..

შულ მრისხანებით მიბრძანებ,
შშობელი დედა დაჯემო,
არ წაგცდეს მისი სახელი,
ეგ პირი აილაგემო!..

ის შეიძულე და მხოლოდ
მარტო მე შემეყვარეო,
გინდა თუ არა, იფიცე
შენ ჩემი მზე და მთვარეო!..

დარწმუნებულხარ მაზე რომ
აღმართსაც მოხნავს ძალო
და ამბობ: სუსტი ძლიერთან
სხვა რაა, თუ არ ჩალო!

მაგრამ სტყუედები, ვერ შემცვლი,
აღმზრდელი ძუძუ ტკბილია,
განგების ძალით ეს გრძნობა
გულში ღრმად აღბეჭდილია.

განა არ იცი, შვილისთვის
მშობელი დედა რა არი
და მათი ტკბილი კავშირი
ხომ თვით უფსკრული ზღვა არი?

მაშ რაღას ჩამცივებხარ,
ის დავგმო, შენ გცე თაყვანი?
უწინამც მიწა გამისკდეს,
დარწვას ჩემი აკვანი!

ვინც მშობა, ძუძუც მაწოვა,
მირწვევდა ვერცა აკვანსა
და გრძნობით გატაცებული
მიმღერდა ტკბილსა ნანასა,—

ის მიყვარს, ის მირჩენია
უთვალავს შენისთანასა;
და სანამ შენში გავცვლიდე,
გულში დავიცემ დანასა*.

* დაბეჭდილია „ივერიაში“ (1965 წ. № 18), სადაც ხელმოწერილია „—ი“.

გ ა ს ა თ ხ ო ვ ა რ ს

მე მომწონს, ქალო, შენი შევენება,
ლამაზი სახე და ტურთა ტანი,
შავ თვალებისა მლახვრელი ვენება,
ქიკლუცი ქცევა, მშვიდობიანი.

მე მომწონს წითელ ტუჩებთ ღიმილი
გაუგებარის იდუმლობითა,
მე მომწონს მათ ქვეშ ბროლი წყობილი,
თითქო გათლილი ხელოვნებითა.

მომწონს წარბების ამაყი ხაზი
და ზედ ბეჭედი თვით-უფლებისა,
სუფთა ნესტოებთ გაფეთქვა ნაზი,
გამომხატველი სურვილებისა.

მომწონს მღელვარის წელისა რხევა,
როს გამოდიხარ თამამ-თავხედი,
როს ყორნის თმები ბეჭზედ გეხვევა
და უხვად ღელავს მალალი მკერდი...

მე მომწონს შენი: ხმა ღმობიერი,
ბაასი, ზნე და გონება მრთელი;
მე მომწონს, ბოლოს, რალაც იერი
ციური ნიჭი, გამოუთქმელი.

და შენ ესრეთი მოვლენა ძვირი,
როს გათხოვდები, დედა გახდები,
დაცემულს მამულს აჩუქე გმირი.
მაშინ კი სწორედ შემეყვარდები...

და შიძლვენ ცრემლნი მახარობელად,
თუმცა ცოცხალი აღარ ვიქნები,
ბედნიერების გიცნობ მშობელად,
იქ ვიგრძნობ, იქაც ვეთაყვანები!..*

* დაბეჭდილია გაზ. „დროებაში“ 1870 წლის № 42-ში. ხელმოწერილია: „პონტოქსელი“.

ხელთ ვიღებ ბაკალს შენს სადღეგრძელოს,
 დამეიწყებელო, დაუვ-წყარო!
 ვით წვიმის ღვარი გამხმარსა მდღეოს,
 იგრეთ გულს მირწყვ ეს ცრემლისა წყარო.

ვითა ვარსკვლავი განშორებული
 შორით ბრწყინებხარ და შორსა ნათობ,
 მაგრამ ოცნებით აღტაცებული
 გაიხლოვდები და ფიქრსა ვატკობ.

სტერიისა სიმნი ნაზად სტერიან,
 ჩემს უწყალო დარდს ამოჰკენესიან,
 მოსთქენ რომ დრონი ვერ ამოსთხრიან,
 რაც ერთობ მაგრად გულშიდ სთესიან.

დღეს არის იგი დღე ბედნიერი,
 ეპოხა ჩემის გლახ-საცოცხლისა,
 როცა გიხილე შენ მშვენიერი
 ოხვრის მიზეზად, მდებად ცეცხლისა.

სულით დაგბერდი, ჯანით ვსუსტდები,
 მსურს დამენახო, ღონე მომგვარო
 და სიხარულით თუ კი მოვკვდები,
 ბროლის წვეთები გულზე დაძყარო*.

11 ოქტომბერი 1869 წ.

* დაბეჭდილია გაზ. „დროებაში“, 1870 წლის № 2-ში. ხელმოწერილია: „გარდახვეწილი“.

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО

Опять весна, опять тепло,
Опять все дышет жизнью полной!
Душистым зноем понесло,
Лениво плещут моря волны.

На фоне неба голубом
Снуют, щебечут резво птицы...
И тихо.. тихо так кругом!
Проходят думы вереницей.

Опять весна, опять тепло!
Такие дни когда-то были...
Увь! Их время унесло
И Вы давно о них забыли...

Для Вас весна и вновь тепло,
Для Вас что год, то праздник новый,
А мне былое, как оковы,
Так крепко в сердце залегло..

Оно так поет и страдает!
Оно чуть бьется, стынет кровь,
Оно все к прошлому взывает
И грез чудесных ищет вновь!..

Опять весна, опять тепло;
Природа пышно расцветает,
Но мукам жизни не внимает...
И не вернется, что прошло!..*

* იბეჭდება ავტორადის მიხედვით, რომელიც ვკუთვნის ბ. მასხარაშვილს.
ბ. მასხარაშვილის ცნობით, ლექსი მოძღვნილია თავის დროზე სილამაზით ვან-
თქმული ქალის ნინო ჩოლოყაშვილისადმი.

* * *

Еще с душою, полной прежним ядом
Я вновь люблю, и верю, и молюсь!
На жизни путь смотрю воскресшим взглядом.
Я так хочу идти с тобою рядом

И... так боюсь!

Мой путь тяжел: там горе, лед и злоба;
И счастье ль нас на нем с тобою ждет?
Быть может—да... Вернее—крышка гроба!
Ну что ж... Пойдем? А сгинем—сгинем оба...

Пойдем вперед!

Но если, вдруг, страшна тебе дорога,
Тогда надежд напрасно не буди,
Тогда я сам сведу концы итога!
А ты уйди... Путей еще так много...

Ты отойди!*

* ამოღებულია ანჩაბაძისეული ალბომიდან. ლექსს თავში წარწერილი
აქვს: „1910 წ. 26 მაისი“, ხოლო ბოლოში—მიწერილი: „III.—Из журнала
„Волна“. ექ. დ. ფალავას დამოუკიდებელი ცნობით, ლექსი გიორგი შარვაშიძეს
ეკუთვნის.

· МАМИА ГУРИЕЛИ

Ч Е Л О В Е К

Кто-б ни был ты, мой друг, случайный мой читатель,
Мужчина, женщина иль юноша мечтатель,
Про это даже знать мне, право, нужды нет,
Я лишь прошу принять мой дружеский совет:
Когда, вступая в жизнь, ты счастьем окруженный,
С надеждою вперед глядишь в грядущий век,
Не забывай, мой друг, фортуною ослепленный,
Молю, не забывай,—ты только человек.
И будешь ли блистать умом, очарованием,
Прославишься ль потом ты мудростью своей,
Энергией в борьбе, богатством, обаянием
И бескорытием прямой души твоей
Не возгордись мой друг и помни весь свой век,
Что ты не более, как смертный человек.
И еслиб даже ты случайною счастливой,
Сокровищами всей вселенной обладал,
И волею судьбы капризно-прихотливой
Царем владыкою земного мира стал,
Тогда великий муж, тогда еще тем боле
Ты должен чутким быть и помнить весь свой век,
Что и в венце златом, на царственном престоле,
Ты все же человек и только человек.
Но еслибы судьба тебя и не влюбила,
И в угнетении ты влачишь свой жалкий век,
И сердце пылкое в тебе она убила,
Не унывай мой друг, ты все же человек.

Пускай судьба твоя изменит направление
И злобная молва бежит шумнее рек,
Лишь не меняйся сам, настанет просветление
И все тогда поймут, ты всё же человек.
Лишь истину одну имей ты целью жизни
И братскую любовь за долг считай весь век,
Без усталости всю жизнь служи своей отчизне,
И будешь в праве ты сказать: „Я человек“*.

* ეს თარგმანი ეკუთვნის გ. შარვაშიძეს და დაცულია საქართველოს ლიტერატურულ მუზეუმში. მასზე მიგვითითა მიხეილ ლობჯანიძემ. მეხუთე სტრუქტონში ბოლოდან ჩვენ შევიტანეთ ცვლილება; ხელნაწერში იყდა: „что ты человек“.

*
* *

Прошло, прошло и больше нет!
Вот роковых три слова!
Когда под тяжестью прожитых мною лет
Все прошлое зову я снова,
То слышу времени гробовой ответ:
Прошло, прошло и больше нет...

Прошло, прошло и больше нет, и никогда не будет!
Как камень, те слова мне на сердце лежат...
Но сердце прошлого с годами не забудет
И годы прошлого с собой не воротят...
Чем больше я живу, чем больше вижу свет,
Тем строже приговор прожитых мною лет;
Прошло, прошло и больше нет!*

* იბეჭდება ანაბაძისეული ალბომის მიხედვით, სადაც ხელმოწერილია ინციტალებით: „Г. III.“ და თარიღით: „1909 г. окт. 24-го“. ამ ლექსის კუთვნილება გ. შარვაშიძისადმი ჩვენ დამოუკიდებლად დაგვიდასტურა ექიმმა დ. ფაღავამ.—მეორე სტროფის მეორე სტრიქონი, ჩანს, დამახინჯებულია.

და მ ა ტ ე ბ ა II

ქვემდებარე საბუთი იბეჭდება იმ ენისა და ორთოგრაფიის ნიმუშად, რომლითაც იწერებოდა მსგავსი დოკუმენტები აფხაზეთში, კერძოდ სამურზაყანოში, წარს. საუკ. პირველ ნახევარში. თხოვნის მიმართმევის მამა, მანუჩარ შარვაშიძე, აფხ. მთავრის ნათესაეი და ლევან დადიანის სიძე, უკანასკნელის მიერ თავის დროზე დანიშნული იყო სამურზაყანოს გამგებელად (ნ. დადიანი, ისტ., 37, 43; შდრ. AKAK V 507). არზა დაწერილია 1829 წ., როცა მთხოვნელი, ავკაცობისათვის, სამეგრ. მთავრის ბრძანებით დასჯილ იქნა. ამ ყმაწვილკაცის ცუდის ქცევის შესახებ ლ. დ-ნი სჩიოდა 1827 წელსაც (AKAK VII 396). — დედნის მართლწერა და პუნქტუაცია (ერთიც და მეორეც ანტონისეული) დაცულია.

„თქვენო მაღალ უგანათლებულესობაჲ
უმოწყალებესო(!) ჳელმწიფეჲ“:

დიდის რუსეთის ღერენალ ლეიტელანტო(!), სხვათა და სხვათა ორდენტა კავალერო, მთავარო მენღრელიისაო. და სხვათაცა მემკვიდრეობით მფლობელო ლეონ, გრიგოლის ძეგ დადიანო:

გამოუთქმელნი მოწყალებანი (!) და სახიერებანი გლისა თქტშნისანი, რლნი განთქმელ არიან პირსა ყოვლისა ქტშყანისასა, მომცეს (sic!) მე კადნიერებაჲ შევრდომად; კუარცხლბეკისადმი თქტშნის მაღალ უგანათლებულესობისა:

ეუწყი რლ არა ვარ მე ღირს რათა პირსა ქტშყანისასა ვხედვიდე დიდისაგან შეცოდებისა ჩემისა, და არცა არზად ესე ჩემი ღირს არს, რათა სართულსა ქტშე სახლისა თქტშნისასა შემოვიდეს; არამედ ვინათგან ვჰხედავ მე საღმრთოდ კაცთ მოყუარებითსა მგრძნობელობასა და მოწყალებით გარდამოსლვასა თქტშნსა ჩემებრთა უნუგეშოთა და შეცოდებულთა ზედა; ამისთჳს ვითარცა არა ღირსი წყალობისა ვითხოვ მოწყალებით გარდამ[ო]სლვასა და მოტევებასა შეცოდებათა ჩემთა და ესეცა არა არს საკვრველ რამეთუ ძალღნიცა სჳამენ ნაბიჳევისაგან რლ გარდამოსცვიან ტაბლისაგან უფალთა მათთასა, და მეცა ვითარცა არა ღირსი ვიზრდებოდე ნაბიჳევითა

ტაბლისა თქტშნის მალალ უგანათლებულობისათა: რათა დიდთა თნა მეცა მცირე ესე წყალობასა და სამართალსა თქტშნსა ვაქებდე; და ვითარცა მიზეზსა მკულდრეთით აღდგინებისა ჩემისასა გმადლობდე. და თაყუანისტკემდე: ხოლო კრულება ესე ჩემი მაქუნდეს მე მასწავლელად, და მგვემელად ჩემდა ვითარცა კეთილი წინამძღუარი, რლცა არა წარიხოცების გულისაგან ჩემისა; არამედ მწყემსად და მოძღვრად ჩემდა ჰვიეს, რათამცა მამხილებდეს მე უგუნურებისა წარმოებასა ჩემსა, რამეთუ რისხუამან თქტენმან (!) სინანულაჲ მომიყუანა მე და მაცნობა რომელ თქტშნ ხართ მიზეზი კეთილობისა ჩემისა. და მგრძობელი ამა ჰაზრისა ვითარცა მკულდარი აღტვისდე; და ვითარცა წარწყმედული ვიპოვე; რამეთუ დღეს ვჰსცან მე სახელი დიდებულებისა თქტშნისა. ხოლო ამა დღედმდე არა მიცნობიეს მე სიყრმისა უსწავლელობისა და უგუნურებისა გამო. თვით თქტშნვე უწყით მოწყალო გელმწიფევ. როჲელ, უგუნურთა თანა ვიყავ და უგუნურად ვცოდე; ან აწ ვითარცა უძლები შვილი მოქცეული სინანულად ვჰხმობ თქტშნდა მომართ: ვსცოდე, ვსცოდე ცად მიმართ და წინაშე შენსა, და არა ვარ მე ღირს წოდებად დისწულად შენდა, ან მყავთ მე ვითარცა ერთი უკანასკნელი მონათა თქტშნთაგანი ში. ყდ მოწყალო ჩემებრ მწუხარებით შეპყრობილთაო, მომხედენ მე დუთაებრ მოწყალისა თქალითა. და ნუ წარმწყმედ მე ტყუობასა და პყრობილებასა შა, რამეთუ აღტვისქვამ (!) და ვფიცავ ყოვლისა შემძლეელსა რთსა, წინაშე თქტშნსა, რლ ამიერ დღითგან არა ვიკადრო მე ესე ვითარისა უგუნურებისა და უხამსოებისა ქმნად. უკეთუმცა მახილებ მე პირსა ქრშყანისა ჩემისასა; ხოლო უკეთუმცა მეორედ ვარდა ამისსა შევცოდო, მაშინ მარცხუნოს მე წინაშე ღვთისა და წინაშე კაცთა ამან ჩემმან აღთქმისა წერილმან. ხოლო ძალმან და რისხუამან თქტშნმან ქმნას ჩემ ზედა უკანასკნელისა გინწირულებისა გულისწყრომად: და ყოვლითურთ მოკლება პატივისა და თანასწორთა ჩემთა თანა სეღვისა (!) მოსპობად, ხოლო სულიერისა და გორციელისა ცხოვრებისაგან მოკლებული რისხუთა თქტშნითა მივეცე მე სასიკუდინესა ტანჯუასა და მწუხარებასა უკურნებელსა. ხოლო ჟამსა ამას კმა არს ჩემთვს შემთხტული მწუხარება და ტანჯუა, რლისა გამო ვინატრი სიკუდილსა, და არა სიცოცხლესა. უკეთუმცა არა მაქუნდეს მე იმედოვნებად თქტშნი მაშინვე მსწრაფლ მოშთობილ ვჰყოფ თავსა ჩემსა, მაგრამ უკეთუმცა საეალსა ათისა წლისასა ვიყო წარგზავნილ რისხუთა თქტშნითა მაშინმცა არა წარვიწყმედ იმედსა. ამისთვს რომელ სხტანიცა მრავალნი შეგიწყნარებიან ჩემებრ შეცოდებულნი სინანულით მოქცეულნი; თქტშნო მალალ

უგანათლებულესობავ. ირწმუნეთ ჭეშმარიტად რომელ მარადღე მწარეთა ცრემლთა მთხვეელი ვახზობ. ვად ჩემდა რამეთუ განგარისხეთ თქმსნ ეგე ვით რი მოწყაოე, მამა დამამტკიცებელი შვილთა ბედნიერებისა; ვად ჩემდა რამ თუ წარესწყმიდე მე პირმშობეა ჩემი მსგავსად ესავისა, და განვლილისა დროებისა სიხარული გარდამექცა ტირილად და მწუხარებად: მოწყალოე კელმწიფევე. ისმ ნე და ყურადიდე ვედრება ჩემი და ნუ მოქცეთ მე ვითარცა ლეოუსა მას უნაყოფოსა ად ბრძნე კდვე უკუნჩქევეად ჩემი სახლსა შა ჩემსა, დამაცადე მუნ უკეთუმცა გამოვილო ნაყოფი კეთილი. მაშინ აღმორბინე მე. და უკეთუ არა გამოვილო ნაყოფი კეთილი მაშინ მომკვეთე მე ესე არს ვედრებად ჩემი. და უკეთუ გნებავსთ მაცხოვნეთ, და უკეთუ გნებავსთ წარმწყმიდეთ, მოწყალოე კელიწიფევე. ბიძაო ჩემო უკანასკნელსა ანბავსა ჩემსა იუწყებთ. ნეტარ არს ესე ჩემ მიერ მორთმეული წერილი რამეთუ პირსა თქმსნსა იხილავს, და მე პირსა თქმსნსა ვერღარა ვიხილავ. რამეთუ წარმგზავნის მე ქტყანასა მას ციბირისასა (!) იანჭრის ივს დღესა მოწერილობისამებრ თქმსნისა. გამოუთქმელითა და განუზომელითა მწუხარებითა. ვად ჩემდა რამეთუ საკუთარის დისა თქმსნისა ნაშობი შევიქმენ სიცოცხლესავე ჩემსა, მოყუასთავან საგლოველ, ხოლო მტერთავან საკიცხტმლ.

თქმსნის მაღალ უგანათებულესობისაგან (!) გამოხსნის მომლოდნე უღირსი დისწული

(შემდეგ ტექსტისაგან განსხვავებულის, მკაფიო და მტკიცე, გაკრული ხელით) ალექსანდრე შარვაშიძე მანუჩარისძე.

წელსა ჩყთ-სა {
იანერის ივ-სა { რიცხვსა.4.

ტექრედაქტორი შ. კუ მ ბ რ ი ძ ე

გადაცემულია წარმოებაში 1939 წ. 16/X	ხელმოწ. დასაბეჭდვად 1940 წ. 17/1
ანაწყობის ზომა 6x10	ბეჭდვურ რაოდენობა 6 1/2
ქაღალდის ზომა 60x94	საავტორო ფორმ. რაოდენ. 7
სტ. შეკვეთა № 943	მთავლიტის რწმუნებულის № 2205

ტირაჟი 1000

ბილი 4 რუბ.
цена 4 руб.

საქართველოს სახელმწიფო გამომცემლობა
— თბილისი, ვაჟა-ფშაველას ქ. 14

ИЗДАТЕЛЬСТВО ГРУЗ. ФИЛИАЛА АКАДЕМИИ НАУК СССР
Тбилиси, ул. Мелиардзе 14